

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**G-8 ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ VE ZAMAN SERİSİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
FIRAT CEM DOĞAN

Gaziantep-2018

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**G-8 ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ VE ZAMAN SERİSİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
FIRAT CEM DOĞAN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. FİLİZ GÖLPEK

Gaziantep-2018

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU**

İktisat Anabilim Dalı **İktisat** Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Fırat Cem DOĞAN** tarafından hazırlanan “**G-8 Ülkelerinde ve Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri ve Zaman Serisi Analizi**” başlıklı tez, 26/12/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvanı, Adı ve Soyadı

İmzası:

Kurumu/Üniversitesi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Filiz GÖLPEK

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Zehra Vildan SERİN

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Selim ERDOĞAN

Gaziantep Üniversitesi

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**G-8 Ülkelerinde Ve Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Ve Zaman Serisi Analizi**” başlıklı çalışmanın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

İMZA

Fırat Cem DOĞAN

ÖNSÖZ

Lisans eğitimimden yüksek lisans eğitimim boyunca değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana değerli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenden fazlasını sunan, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden hiçbir zaman esirgemeyen ve gelecekteki akademik kariyerim de bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm danışman hoca statüsünü hakkıyla yerine getiren Doç.Dr. Filiz GÖLPEK'e ve Dr.Öğretim Görevlisi Zeynep KÖSE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmam boyunca bana her türlü desteği sağlayan sevgili arkadaşlarım Burcu KİLE ve Elif CİHAN'a teşekkür ederim. Beni bugünlere getiren maddi manevi her türlü desteği hiçbir zaman benden esirgemeyen babam Sadık DOĞAN'a annem Fatma DOĞAN'a teşekkür ve minnetimi özellikle belirtmek isterim.

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, G-8 ülkeleri ve Türkiye'nin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesidir. Önce, savunmanın ve savunma harcamalarının tanımı, savunma harcamalarının özellikleri, ekonomik büyümenin tanımı ve ekonomik büyüme modelleri anlatılmıştır. Sonra, ülkelerin 2000-2016 yılları arasındaki savunma harcamaları ve ekonomik büyümesi şekillerle açıklanmıştır. Araştırmanın son bölümünde, 2000-2016 yılları arasında G-8 ülkelerinin ve Türkiye'nin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi, panel veri analizi ve zaman serisi analizi ile incelenmiştir. G-8 ülkeleri ve Türkiye için yapılan Durbin-Hausman Eş bütünleşme testi ve Engle-Granger Eş bütünleşme testi sonuçları savunma harcamaları ile ekonomik büyüme serileri uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermiştir.

G-8 ülkeleri için yapılan Dumitrescu-Hurlin Nedensellik testi sonuçlarına göre, değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Türkiye için yapılan Toda-Yamamoto ve Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik test sonuçlarına göre ise, büyüme oranı ile savunma harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmamış ve “değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: savunma, savunma harcamaları, ekonomik büyüme, G-8 ülkeleri, Türkiye, panel veri, eş bütünleşme, nedensellik

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between defence expenditure and economic growth in G-8 countries and Turkey. First, the definition of defence and defence expenditure, the characteristics of defence expenditure, the definition of economic growth and economic growth models are explained. Then, defence expenditure and the economic growth of these countries between the years 2000-2016 is explained with diagrams. In the last part of the study, the relationship between defence expenditure and economic growth in G-8 countries and Turkey between the years 2000-2016 is examined with the panel data analysis and time series analysis. The results of Durbin-Hausman Co-integration test and Engle-Granger, Co-integration test conducted for G-8 countries and Turkey show that defence expenditure and economic growth series act together in the long run.

According to the results of Dumitrescu-Hurlin Causality test conducted for G-8 countries, no causality relationship has been found between the variables. The results of Toda-Yamamoto and Hacker-Hatemi-J Bootstrap Causality test conducted for Turkey show that there is no two-way causality relationship between growth rate and defence expenditure, and it is concluded that “there is no causality relationship between variables”.

Keywords: defence, defence expenditure, economic growth, G-8 countries, Turkey, panel data, co-integration, causality

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
İKİNCİ BÖLÜM	
SAVUNMA SANAYİ HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMEYE İLİŞKİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	5
2.1 Savunma Sanayi ve Harcamaları.....	5
2.1.1 Savunma ve Savunma Sanayi.....	5
2.1.2 Savunma Sanayinin Özellikleri	6
2.1.2.1 Savunma Sanayinin İktisadi Özellikleri	6
2.1.2.2 Savunma Sanayinin Pazar Özellikleri	7
2.1.2.3 Savunma Sanayinin Askeri Özellikleri	9
2.2 Ekonomik Büyüme ve Modelleri	10
2.2.1 Ekonomik Büyüme	10
2.2.2 Ekonomik Büyüme Modelleri	12
2.2.2.1 Klasik Büyüme Modelleri	12
2.2.2.2 Karl-Marx Büyüme Modeli.....	13
2.2.2.3 Harrod-Domar (Post Keynesyen) Büyüme Modeli.....	15
2.2.2.4 Neo- Klasik Büyüme (Slow) Modeli	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

G-8 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME 19

3.1 G-8 Ülkelerinde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme	19
3.1.1 Amerika Birleşik Devletleri.....	21
3.1.2 Almanya.....	25
3.1.3 İngiltere (Birleşik Krallık)	28
3.1.4 Fransa.....	32
3.1.5 Rusya Federasyonu.....	35
3.1.6 Japonya	38
3.1.7 Kanada	41
3.1.8 İtalya	44
3.2 Türkiye'de Savunma Harcamaları.....	47
3.2.1 Türkiye'de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler.....	47
3.2.1.1 Türkiye'nin Jeopolitik Konumu	47
3.2.1.2 Türkiye'nin Komşu ve Bölge Ülkeleriyle İlişkileri	47
3.2.1.2.1 Türkiye-Ermenistan İlişkileri	48
3.2.1.2.2 Türkiye-Bulgaristan İlişkileri	49
3.2.1.2.3 Türkiye-Gürcistan İlişkileri	49
3.2.1.2.4 Türkiye-İran İlişkileri	50
3.2.1.2.5 Türkiye-İrak İlişkileri	51
3.2.1.2.6 Türkiye-Suriye İlişkileri	52
3.2.1.2.7 Türkiye-Rusya İlişkileri	53
3.2.1.2.8 Türkiye-Yunanistan İlişkileri	54
3.2.2 Türkiye'de Savunma Harcamalarının Faydaları.....	56
3.2.2.1 Caydırıcı ve Koruyucu Faydası	56
3.2.2.2 Yasa ve Düzen Egemenliğini Sağlayıcı Faydası	57
3.2.3 Türkiye'nin Savunma Harcaması Verileri.....	57
3.2.3.1 Savunma Harcamalarının Tanımı ve Genel Yapısı	57
3.2.3.2 Savunma Harcamalarının Kaynakları	60

3.2.3.2.1 Milli Savunma Bakanlığı Bütçesinden Tahsisli Kaynaklar	61
3.2.3.2.2 Jandarma Genel Komutanlığı Ödenekleri	62
3.2.3.2.3 Milli Savunma Bakanlığı Özel Kanunlara Dayanan Gelirleri	64
3.2.3.2.4 Savunma Sanayi Destekleme Fonu Kaynakları	64
3.2.3.2.5 Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı.....	66
3.2.3.2.6 NATO Altyapı (Enfrastrüktür) Fonu.....	67
3.2.3.2.7 Dış Askeri Destekleme Fonları ve Diğer Yardımlar	68
3.2.4 Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Verileri	70
3.2.5 Literatür Taraması	71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

G-8 ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ VE ZAMAN SERİSİ ANALİZİ .....

4.1 Araştırmanın Yöntemi	74
4.2 Araştırmanın Amacı	74
4.3 Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	75
4.4 Araştırmanın Hipotezleri	79
4.5 Araştırmanın Analizi	80

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ .....

KAYNAKÇA .....

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. G-8 Ülke ve Liderleri	20
Tablo 2. 1995-2005 Döneminde Türkiye'ye aktarılan kaynaklar (Milyon Dolar).....	61
Tablo 3. 2009-2010 Döneminde Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi (Türk Lirası).....	62
Tablo 4. 2009-2012 Döneminde Jandarma Genel Komutanlığı Savunma Bütçesi (Türk Lirası)	63
Tablo 5. 1987-2008 Döneminde Savunma Sanayi Destekleme Fonu Gelir-Giderleri	66
Tablo 6. Bazı ülkelerin NATO (Enfrastrüktür) fonundan faydalanma oranları (%)	68
Tablo 7. Değişkenler.....	74
Tablo 8. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	81
Tablo 9. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları	81
Tablo 10. CADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	82
Tablo 11. Homojenite Testi Sonuçları.....	82
Tablo 12. Durbin-Hausman Eş bütünleşme Testi Sonuçları	83
Tablo 13. Panel Eş bütünleşme Katsayıları Tahmin Sonuçları	83
Tablo 14. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları	84
Tablo 15. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	85
Tablo 16. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları	86
Tablo 17. Engle-Granger Eş-Bütünleşme Testi.....	87
Tablo 18. VAR Modeli Bilgi Kriterlerine Göre Uygun Gecikme Uzunluğu	87
Tablo 19. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları.....	88
Tablo 20. Hacker ve Hatemi-J Bootsrap Nedensellik Testi	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 2000-2016 Dönemi ABD Büyüme Verileri (%).....	23
Şekil 2. 2000-2016 Dönemi ABD Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	24
Şekil 3. 2000-2016 Dönemi Almanya Büyüme Verileri (%).....	26
Şekil 4. 2000-2016 Dönemi Almanya Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	27
Şekil 5. 2000-2016 Döneminde İngiltere Büyüme Verileri (%).....	30
Şekil 6. 2000-2016 Dönemi İngiltere Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	31
Şekil 7. 2000-2016 Dönemi Fransa Büyüme Verileri (%).....	33
Şekil 8. 2000-2016 Dönemi Fransa Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	34
Şekil 9. 2000-2016 Dönemi Rusya Federasyonu Büyüme Verileri (%).....	36
Şekil 10. 2000-2016 Dönemi Rusya Federasyonu Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	37
Şekil 11. 2000-2016 Dönemi Japonya Büyüme Verileri (%).....	39
Şekil 12. 2000-2016 Dönemi Japonya Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	40
Şekil 13. 2000-2016 Dönemi Kanada Büyüme Verileri (%).....	42
Şekil 14. 2000-2016 Dönemi Kanada Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	43
Şekil 15. 2000-2016 Dönemi İtalya Büyüme Verileri (%).....	45
Şekil 16. 2000-2016 Dönemi İtalya Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	46
Şekil 17. 2000-2016 Dönemi Türkiye Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$).....	60
Şekil 18. 2000-2016 Dönemi Türkiye Büyüme Verileri (%).....	70
Şekil 19. G-8 Ülkelerinin 2000-2016 Yılları Arasındaki Büyüme Oranı ve Savunma Harcamaları.....	80
Şekil 20. Türkiye’de GDP ve LNSAV Değişkenlerinin Grafiği.....	84

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFC	: Almanya Federal Cumhuriyeti
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BWB	: Bundesamt Für Wehrtechnikund Beschaffung
CCE	: Ortak İlişkili Etkiler
D.C	: District of Columbia
FIR	: Uçuş Bildirim Bölgesi
FMS	: Yurtdışı silah satış kredileri
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IT	: Bilgi İşlem
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SAGEP	: Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSDF	: Savunma Sanayi Destekleme Fonu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TUBITAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WB	: Dünya Bankası
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YDSK	: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İç ve dış güvenliğin, adaletin ve diğer ihtiyaçların karşılanabilmesi için “devlet” denen varlık ortaya çıkmaktadır. Devlet, ülkeye hem içerden hem de dışardan gelebilecek her türlü tehditlere karşı ülkenin korunmasını sağlamaktadır.

Devlet tarafından sağlanan savunma hizmeti, en önemli hizmetlerin başında geldiğinden, kamusal mallar içinde yer almaktadır. Devlet, savunma hizmetini gerçekleştirirken çeşitli ve yüksek maliyetlerle karşı karşıya kalmaktadır. Devletin savunma hizmetlerini ifa etmek için ayırdığı kaynaklar, ülke bütçesinde ve reel ekonomik değişkenler üzerinde etki yaratabileceği düşüncesiyle, devletin yapmış olduğu savunma harcamalarının iktisadi yönü literatürde çok önemli bir araştırma konusu olmaktadır. Savunma harcamalarının tam kamusal mal özelliği taşıması nedeniyle bu harcamalar için ayrılan finansman bütün ülkelerde genellikle devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Günümüzde devletler savunma harcamalarına yüksek seviyede pay ayırmaktadır. Savunma harcamalarına ayrılan payın yüksek olması, bütçedeki diğer gider kalemleri açısından problem teşkil etmektedir. Savunma hizmetine ayrılan pay, diğer harcama kalemlerindeki yatırımlara daha az kaynak ayrılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Savunma sanayi, kamunun ve kamu destekli firmaların tekelinde bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler yüksek teknolojili bu ürünlere devlet bütçesinden yüksek pay ayırmaktadır. Örneğin, Gayri safi yurtiçi hâsıla içindeki savunma harcamaları 2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde %4.6, Rusya'da, %3.7 ve Türkiye'de %2.2 olmuştur (SIPRI). Bu veriler, çok büyük bütçelere sahip ülkelerin savunma harcamalarına ayırdığı finansman payının bütçeye ne kadar büyük bir yük getirdiğini göstermektedir.

Savunma harcamalarının maliyeti ile ilgili çalışmalar 1973 yılında Benoit'in 1950-1965 yılları arasında 44 ülkenin savunma harcaması ile ekonomik büyümesini incelemesiyle başlamıştır. Benoit çalışmasının neticesinde ekonomik büyüme ile savunma harcaması arasında pozitif ilişkinin olduğuna ulaşmıştır. Bu çalışma literatüre “Benoit Hipotezi” olarak geçmiştir. Bu çalışma devamında geniş bir literatürü de beraberinde getirmiştir. Bu hipotezden sonraki çalışmalar hipotezi desteklemeye çalışırken bazı çalışmalar da hipotezi çürütmeye çalışmışlardır. Bu çalışmaların sonuçları ise birbirinden farklı çıkmış, ekonomik büyüme ile savunma harcamaları hakkında net bir yargı yapılamamıştır. Bunun nedeni, incelenen dönem,

kullanılan yöntem, örneklem, ülke ve konjonktürel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Fakat savunma harcamalarının ülke ekonomileri üzerinde önemli etkiler meydana getirdiği de açıktır.

Bu araştırma, G-8 ülkelerinde ve Türkiye’de ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırma giriş ve sonuç dâhil dört bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde, savunma kavramı, savunma sanayinin tanımı, savunma sanayinin iktisadi, pazar ve askeri özellikleri ile ekonomik büyüme kavramı ve büyüme modelleri açıklanmıştır.

İkinci bölümde önce, G-8 ülkelerinin tarihçesi anlatılmış, 2000-2016 yılları arasında G-8 ülkelerinin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme oranları birlikte incelenmiş, G-8 ülkelerinin savunma harcamalarının ve ekonomik büyümesinin bu yıllar arasında hangi boyuta ulaştığı açıklanmış ve bulguların sonuçları tahlil edilmiştir.

Daha sonra, Türkiye’nin savunma harcamalarını etkileyen faktörler, ülkenin jeopolitik konumu ve komşu-bölge ilişkileri ele alınmıştır. Türkiye’nin jeopolitik konumu ve komşu-bölge ülkeleriyle ilişkilerinin ülkenin savunma harcamasını ve büyümesini nasıl ve ne derece etkilediği anlatılmıştır. Savunma harcamalarının caydırıcı faydası ve koruyucu faydası ile yasa ve düzen egemenliği sağlayıcı faydalarından bahsedilmiştir.

Araştırmanın son bölümünde, 2000-2016 yılları arasında G-8 ülkeleri ve Türkiye’nin savunma harcaması-ekonomik büyüme verileri ekonometrik uygulama çerçevesinde panel veri analizi ve zaman serisi ile incelenmiştir. İlk olarak veri seti anlatılmış, daha sonra da panel veri analizi ve zaman serisi uygulaması yapılarak ampirik bulgulara ulaşılmıştır.

Hem homojenlik hem de heterojenlik varsayımı altında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını gösteren test sonuçlarına göre, panel istatistiklerinin kullanılması uygun görülmüş ve Durbin-H Panel İstatistiği dikkate alınmıştır. Panel istatistiğinin olasılık değeri 0.05’ten küçük (0.000) olması nedeniyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Panel eş bütünleşme katsayıları istatistiki tahmininde kullanılan CCE’nin sonuçlarına göre, olasılık değeri 0.05’ten büyük (0.802) olduğundan ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamsızdır. Yani, değişkenler uzun dönemde beraber hareket etmeleri birbirinden etkilenecekleri anlamı taşımaz.

Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi sonuçlarına göre, test istatistiklerinin olasılık değerleri 0.05’ten büyük (0.1331, 0.1483, 0.3181, 0.9493) olduğundan ekonomik büyüme ve savunma arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bu sonuç, araştırmada ele alınan G-8 ülkelerinin

savunma harcamalarına dayalı bir ekonomik büyümesinin olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, savunma harcamaları büyümeyi etkileyecek boyutta olmadığı gibi, büyümenin de savunma harcamalarını etkileyecek ölçütte olmadığı belirtilebilir.

Engle-Granger eş bütünleşme testiyle, Türkiye'deki 2000-2016 yılları arasındaki savunma harcamaları ve ekonomik büyüme oranları ADF test istatistiği Engle-Granger tablo kritik değerleriyle karşılaştırıldığında, %1 düzeyinde mutlak değerce büyük (3.28) olduğu için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi vardır.

Toda ve Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, hem savunma harcamalarından büyüme oranlarına doğru hem de büyüme oranlarından savunma harcamalarına doğru tek yönlü ilişki tespit edilmemiştir. Nedensellik test sonuçlarının test istatistik değerleri bootsrap kritik değerlerden küçük olduğu (0.049) için savunma harcamaları ile büyüme oranı arasında çift yönlü bir ilişkiye rastlanmamış ve "değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur" şeklinde kurulan H_0 temel hipotezi kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, savunma harcamaları büyümeyi etkileyecek boyutta olmadığı gibi, büyümenin de savunma harcamalarını etkileyecek ölçütte olmadığı belirtilebilir.

Araştırmada kullanılan nedensellik testleri karşılaştırıldığında; Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile Hacker-Hatemi-J Bootsrap Nedensellik testleri olmak üzere iki adet test gerçekleştirilmiştir. Nedensellik testleri sonucunda elde edilen bulgular birbirlerini desteklemekte olup değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA SANAYİ HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMEYE İLİŞKİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Bu ana başlık altında savunma sanayi harcamaları ve ekonomik büyüme kavramları ele alınacaktır. Savunma sanayi harcamaları, savunma sanayinin özellikleri ve harcama kaynakları açıklanacaktır. Ekonomik büyüme ve modelleri alt başlığında, ekonomik büyüme ve modelleri açıklanacaktır.

2.1 Savunma Sanayi ve Harcamaları

Savunma sanayi ve savunma harcamaları ülkelerin dışardan gelebilecek her türlü tehdit ve saldırıya karşı kendini koruması bakımından çok büyük önem arz eder. Savunma Sanayi'ne önem veren ve bu konuda çalışma yapan ülkeler ulusal güvenlik tehdidi yaratabilecek her türlü saldırıya karşı kendini korur. Bu harcamaların güvenlik dışında iktisadi etkisi de vardır. Kamu harcamalarının alt türü olan savunma sanayi ve savunma harcamalarının, yarattığı iktisadi etkileri yönünden incelenmesi de çok önemlidir. Bu araştırmada savunma sanayi ve harcamalarının yarattığı iktisadi etkiler açıklanacaktır.

2.1.1 Savunma ve Savunma Sanayi

Genel manasıyla savunma, “Devletin egemenliği ve bağımsızlığının, diğer devletlerin egemenlik ve bağımsızlık iddialarına ve müdahalelerine karşı koruma” olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir halk topluluğu üstünde bağımsızlık oluşmasının temel şartı, diğer ülkelerin o halk topluluğu üstündeki egemenlik iddiasının kesin bir şekilde reddidir. Bu sebeple devlet, dışarıdan gelen müdahaleleri, saldırı ve tehditleri engellemek için tedarikli olmak mecburiyetindedir (Bulutoğlu, 1988: 268).

Tam kamusal hizmet (görev) olarak kabul edilen savunma hizmetinde, ülkede yaşayan herkes bu hizmetten eşit bir şekilde yararlanmaktadır. Savunma hizmeti, hizmetin verildiği yerlerde bölünmez yarar sağlamaktadır. Savunma harcamalarının saldırıdan caydırıcı özelliğinin sağladığı fayda, memleketin her yerinde aynıdır (Bulutoğlu, 2003: 240).

Savunma sanayi, geniş anlamı ile silahlı kuvvetlerin gerçekleştirebilecek bir harbe karşı her zaman hazır olması için lazım olan her türlü mühimmat, silah, araç, gereç ve teçhizat malzemesini karşılayan yurtiçi üretim tesisleri şeklinde tanımlanmaktadır (Millî Savunma Bakanlığı, 1987: 111).

Savunma sanayi, askeri manada her türlü taktik ve stratejik, savunma ve saldırı silah sistemleriyle askeri teçhizatları meydana getiren, araştırma-geliştirmesini yapan, bilhassa yatırım malları ortaya çıkaran sanayi kolları başta olmak üzere diğer iktisadi çalışma sahalarıyla çok yakın iş birliği içerisinde olan, kamu ve özel kuruluşların sahipliğindeki şirketler cemiyetidir (Şimşek, 1989: 31).

Savunma hizmeti tam kamusal hizmettir ve bu hizmet çift taraflıdır. Bunlardan birincisi, ülkeye karşı yapılacak herhangi bir taarruza karşı caydırıcı olması, ikincisi taarruz olduğu durumlarda buna karşı konulmasıdır. Caydırıcılığın ve taarruza karşı başarının sağlanması için sulh dönemlerinde askeri eğitim, teçhizat, araç ve gereç için savunma harcaması yapılması lazımdır. Harp başladığında, harbin çeşidini, yoğunluğunu ve yaygınlığını öteki faktörlerle birlikte sulh dönemlerinde yapılan savunma harcamalarının büyüklüğü belirleyecektir (Aslan, 1988: 249).

2.1.2 Savunma Sanayinin Özellikleri

Savunma sanayinin 3 temel özelliği vardır. Bunlar, iktisadi özellikler, pazar özellikleri ve askeri özelliklerdir.

2.1.2.1 Savunma Sanayinin İktisadi Özellikleri

Savunma sanayi sektörü diğer sektörlerden farklı özelliğe sahiptir. Savunma Sanayi'nde piyasada tek alıcının olması ve bu alıcının da devletin olması gerekmektedir. Tek alıcının olduğu bu sektör, piyasanın büyüklüğünü belirleyip alıcının (devletin) gücünü arttırmaktadır. Firmalar arasındaki bu rekabet, fiyat ile diğer aktörlerden daha fazla teknolojik gelişmişlik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre savunma sanayi harcamaları değişik özellikler taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik değerlendirmesi gerektiği gibi yapılamamakta daha ziyade güvenlik ihtiyacı ve tehdit altında olma duygusu, savunma bütçesinin belirleyicisi konumundayken, gelişmiş ülkelerde uzun vadeli bir bakış açısıyla iktisadi yönü de içinde olmak üzere çok yönlü değerlendirilmektedir (TUBITAK, 1998).

Ülkelerin savunma sanayi gizil gücü ile iktisadi gücü arasında kuvvetli bağ mevcuttur. Savunma sanayi potansiyelinin iktisadi potansiyeli zorlaması ve bu potansiyeli aşması, ülkelerin sosyo-iktisadi dengesinde bozukluklara sebep olmaktadır. Ülkelerin silahlanma teşebbüsü ve savunma sanayi yatırımı ülkenin güvenlik gücünü artırırken, ülkenin sosyo-iktisadi yapısına da ket vurmaktadır (Alniak, 1997: 5).

Askeri harcamalar ve ekonomik gelişme arasındaki ilişki E.Benoit'in 1978 yılında yaptığı çalışmalar sonunda hız kazanmıştır. Benoit'e göre askeri harcamalar, insanların barınma, gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçlarına katkı sağlayarak iktisadi hayatını etkilediğini, ayrıca sağlık, eğitim, alt yapı ve altyapı hizmetlerini sağlamak suretiyle sivil üretime pozitif katkılarda bulunduğunu ileri sürmüştür. D.K Whymes 1979 yılında yaptığı çalışma sonucunda kişi başına düşen gelire savunma harcamalarındaki artış arasında olumlu bir bağ olduğu sonucuna varmıştır. G. Kennedy 1974 yılında yaptığı çalışma sonucunda savunma sanayi, ulusal güvenliği artırır ve özel sektörün yatırımları teşvik edilerek ekonomiye doğrudan bir katkı sağlanacağını ileri sürmektedir. R. Ayres 1983 yılında yaptığı çalışma sonucunda savunma sanayi içerisindeki temel sektörlerin diğer sektörler ile sıkı bir bağ içerisinde olmasının sanayi ve askeri ürünlerinin çeşitlenmesine katkıda bulunacağını bu da iktisadi kalkınmayı arttıracığını ileri sürmüştür. Yukarıda belirtilen fikirlerin aksine A.R Chowdury, 1991 yılında yaptığı çalışma sonucunda askeri harcamaların ekonomi üzerindeki tesirinin genelleştirilemeyeceği, tesirin ülkeden ülkeye farklılık göstereceği sonucuna varmıştır (Gümüşdaş, 2010: 93; Uslu, 2007: 9-10).

2.1.2.2 Savunma Sanayinin Pazar Özellikleri

Savunma sanayi firmaları ve buna bağlı şirketlerin tek alıcısı devletlerdir. Bu durum savunma sanayinin en temel özelliğidir. Savunma sanayinin bu temel hususu, müşterisinin her zaman savunma konularıyla ilgili resmî kurumlar yani devlet oluşudur. Bu, savunma sanayini yapı olarak diğer sanayi dallarına göre farklı bir konuma koyar (TUBITAK, 1998: 9). Çok sayıda satıcı karşısında tek alıcı bulunması nedeniyle bu piyasa "monopson" piyasa olarak nitelendirilir (Yıldırım vd, 2009: 104). Savunma sanayi piyasasının arz tarafındaysa az sayıda birkaç büyük kuruluştan oluşan oligopol piyasası vardır (Özbilgin, 2004: 9).

Savunma sanayi piyasası ile serbest piyasanın özelliklerinde de farklılıklar görülmektedir. Buna göre; savunma sanayi piyasasında firma sayısı azdır fakat bu firmalar büyük firmalardır. Piyasaya giriş-çıkış için engeller vardır. Fiyatlar toplam maliyetlerle orantılı bir şekilde belirlenir. İstenilen askeri performans için herhangi bir fiyat ödenir. Talepte meydana gelen azalma fiyatların yükselmesine sebep olur. Büyük bir atıl kapasite vardır ve işgücünün hareketliliği oldukça azalmıştır. Ölçeğe göre artan getiri vardır. Yeni bir sistemi geliştirmek 7-10 yıl sürer ve üretimi 3-5 yıl alır. Piyasa yıldan yıla kararsız davranışlar sergiler. Maliyetler (enflasyon da dahil) her yıl artar. Sektörler arasında kar farklılıkları mevcut olup bu farklılık firmalar arasında daha da geniş orandadır. Ağır bir borçlanma ve borç bulmada

güçlükler vardır. Firmaları bağlayan büyük ve eski sermaye malları mevcuttur. Devlet belirleyici, düzenleyici, banker, karar veren vb.dir. Pazarın genişliği, yıllık bütçeler vasıtasıyla, ilgili organlar (hükümet ve yasama organı) tarafından belirlenir. Aynı amaç için aynı zamanda daha az ürün üretilir. Gerçekte üretici sayısı daha az ve tektir. Alıcının prototipler arasından seçim yapma olanağı olmasına rağmen, ürünün üretimine başladıktan sonra üretim süresi ve maliyeti, seçilen üründe değişiklik yapmayı geniş ölçüde sınırlar. Serbest piyasası sisteminde ise çok sayıda küçük firma bulunur. Giriş ve çıkış tamamen serbesttir ve piyasaya giriş ve çıkış için herhangi bir engel yoktur. Fiyatlar marjinal maliyetlerle ve marjinal fayda ile belirlenir. Talebin azalması fiyatları düşürür. Arz, talebe göre ayarlanır. İşgücü oldukça hareketlidir. Ölçeğe göre azalan veya sabit getiri vardır. Arz veya talepteki değişmelere piyasa hızlı bir şekilde adapte olur. Piyasa düzgün bir şekilde dengeye ulaşır. Genel dengede fiyatların kendi denge değerine ulaşacağı varsayılır. Mükemmel bir sermaye hareketliliği vardır. Değişen taleplere göre, sermaye malları hareketliliği vardır. Devlet müdahalesi yoktur. Piyasanın hacmi alıcı ve satıcılar tarafından oluşturulur. Alıcının aynı kategoride bulunan ve aralarında gerçek veya reklamdaki doğan farklılıklar bulunan ürünlerin içerisinde geniş bir seçim serbestliği vardır. Satıcılar yeni ürünleri potansiyel pazar analizleri vasıtasıyla geliştirirler. Alıcılar ve satıcılar bağımsız olarak hareket eder (Şimşek, 1989: 61).

Savunma sanayinin pazar özelliklerinden başlıcası, devletin özel sektörle olan ilişkisidir. Devletler savunma sanayi üretimi yapan şirketleri desteklemektedir. Birçok ülkede savunma sanayi alanında az ya da çok sayıda devlete ait olan şirketler bulunmaktadır. Savunma sanayinin özelliği nedeniyle savunma sanayine devletlerin oldukça yoğun olan bu müdahaleleri vardır. Devlet desteği olmadan özel şirketlerin bu sektörde tutunmaları, varlığını sürdürmeleri ve ana sistemlerin üretim sorumluluğunu üstlenebilmeleri mümkün değildir (Ziylan, 2003: 1).

Savunma sanayi piyasasının üretim aşaması diğer piyasalardan farklılık göstermektedir. Piyasada üretim sipariş alındıktan sonra başlar. Silah ve silah sistemlerine olan talebin ne zaman ortaya çıkacağı bilinmediğinden yalnızca barış dönemlerinde gelişip üretimi yapılarak stoklanması yapılmalıdır (Karakuş, 2006: 37). Bununla birlikte savunma sanayi ürünlerinin çalıştığı çevre koşullarının çetin olması nedeniyle ihtiyaç duyulan, üretim, tasarım, geliştirme ve bilhassa test sistemleri diğer sivil piyasa ürünlerine göre daha nitelikli olmalıdır (Kızıroğlu, 2007: 7). Bu nitelikler için yüksek kalite ve yüksek teknoloji kullanılmalıdır. Bunları yapmak için de büyük ve güçlü bir finansman kaynağı gerekmektedir. Büyük ve güçlü mali finansman, uzun yıllar alacak projeler finansman sorunu oluşturmaktadır (Karakuş, 2006: 39). Savunma

amacıyla yapılan yatırımın maliyeti, acil ihtiyaçlarda ve savaş dönemlerinde ulusun güvenliğini koruma nedeniyle önemsenmemektedir (Basalla, 2008: 213).

2.1.2.3 Savunma Sanayinin Askeri Özellikleri

Askeri bilgilerin özelliğinin gizli olması, sistemin güçlü ve zayıf yönlerinin yalnızca kullanıcının bilmesi lazımdır. Bu durumun aksi olduğu koşullarda, herhangi bir harp veya devletin kendini koruması durumunda ülkenin sahip olduğu savunma sistemlerinin her türlü özelliği diğer ülkeler tarafından bilinecek, ülkelerin savunmasının caydırıcı özelliği azalacak ve harp durumunda ülkelerin savunmasında büyük bir zafiyet teşkil edecektir (Ziylan vd. 1998: 98).

Güvenilirlik ve emniyet savunma sanayinin askeri özelliklerinin başında gelmektedir. Çağımız savunma sistemlerinin hemen hemen hepsi elektronik altyapı ve yazılım kontrolü içinde olduğundan bu altyapı sistemlerinin ve yazılımların son derece güvenilir olması gerekmektedir. Kapalı kaynak kodlu sistemlerde bu işletim sisteminin hangi bilgilerin nereye rapor verildiği kullanıcılar tarafından tespit edilememektedir (Güneş, 2007: 109). Bu bilgiler ışığında bir füzenin güdüm sisteminin özellikleri, telsiz frekansı atlama algoritması, kripto bilgiler, bir silahın atış kapasitesi gibi teknik bilgiler gizlilik kapsamındadır. Savunma sanayinin başlıca özelliklerinden biri de standardizasyondur. Standardizasyon, silahlı kuvvetlerin kullandığı teçhizatın standart olması demektir (TUBITAK, 1998: 10; Beyoğlu, 2006: 15).

2.2 Ekonomik Büyüme ve Modelleri

Bu konu başlığı altında ekonomik büyümenin tanımı ve ekonomik büyüme modelleri açıklanacaktır.

2.2.1 Ekonomik Büyüme

Ülke ekonomisinin işgücü, toprak, nüfus ve diğer üretim faktörlerinde yaşanan artışlar ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır (Acar, 2002: 9). İktisadi büyüme, üretim faktörlerindeki artışla üretim artışı sağlamak veya aynı miktar üretim faktörleriyle daha fazla ürün üretmeyi sağlayan teknolojik gelişmeler olarak tanımlanmaktadır (İyibozkurt, 1992: 102).

Bir diğer tanıma göre iktisadi büyüme, kişi başına düşen reel gelir (hâsıla) artışını ifade eder. Kişi başına düşen reel gelir (hâsıla), bir ülkede yaşayan bireylerin mal ve hizmet üretiminden elde ettiği payı gösterir (Kibritçioğlu, 1998: 1). İktisadi büyüme, mal ve hizmet anlamında üretim kapasitesinde genişleme şeklinde de tanımlanabilir (Parasız 2003: 10).

Ekonomik büyüme tek tip şeklinde gerçekleşmez. Olumlu anlamda meydana gelebildiği gibi, olumsuz etkilerle de ortaya çıkabilir. Ekonomik büyüme türlerinden bazıları aşağıda verilmektedir (Erdinç, 2013: 15-16):

- **Planlı Büyüme:** Tüm iktisadi sektörlerdeki etkinliğin sağlanarak verimliliğin artırılması amacı ile kaynakların nasıl ve ne şekilde kullanılacağına, devlete ait bir plan içerisinde karar verilmesi sonucu gerçekleşen büyümedir.
- **Spontane (Anlık) Büyüme:** Devletin ekonomiye etkisinin minimize edildiği ve üretim faktörlerinin piyasa koşulları içerisinde kendiliğinden harekete geçmesiyle oluşan büyüme türüdür
- **Açık Büyüme:** Serbest piyasa ekonomisini belirlemiş ülkelerde görülen ve ulus ötesi sermaye hareketlerinden etkin bir şekilde faydalanılması sonucu ortaya çıkan büyüme türüdür.
- **Kapalı Büyüme:** Dışa bağımlılığın minimize edilmesi amacıyla ülkenin, üretimde ağırlıklı olarak kendi öz kaynaklarını istihdam etmeye çalışması sonucu ortaya çıkan ve yoğun devlet müdahalesi olan ekonomik büyüme modelidir.
- **Üstel Büyüme:** Büyüme hızının giderek artması durumudur.
- **Durgun Büyüme:** İktisadi büyüme gerçekleşirken, nüfus artış hızı da aynı oranda artmışsa, kişi başına düşen milli gelirden bir değişim olmaz. Bu iktisadi büyüme modeline durgun büyüme modeli adı verilir.

- **Biyolojik Büyüme:** Temel olarak biyolojik varlıkların yaşam sürecinden esinlenerek oluşturulmuş büyüme türüdür. Buna göre iktisadi büyüme, önce hızlı bir artış göstermekte, daha sonra zamanla büyüme hızı belirli bir noktaya kadar azalarak devam etmekte ve bu noktadan itibaren ise duraksamaktadır. Hatta bu sürecin sonunda, ekonominin küçülebileceği varsayılmaktadır.
- **Dengesiz Büyüme:** Her yönüyle dengeli bir büyümenin gerçekleşmesinin imkânsızlığı ileri sürülerek, ekonomik sistemin içerisinde eşitsizliklerin, dengesizliklerin ve hiyerarşinin bulunduğu, ancak bunların sanılanın aksine bu farklılıkların ekonomik fayda sağlayabileceği kurgusuna dayanan büyüme türüdür.
- **Dengeli Büyüme:** Bu teori temelde sektörler arasındaki bağımlılık ilişkisine dayanır. Buna göre dengeli bir büyümenin sağlanabilmesi için örneğin, tüketim malları ile yatırım malları, hammaddeler ile sanayi malları, iç talep ile dış talep arasında karşılıklı bir dengenin sağlanması gereklidir. Bir diğer deyişle üretim süreci sonundaki her çıktının, tüketilmek için bir pazar bulmak zorunda olduğu mantığından hareketle kurgulanmış büyüme türüdür.
- **Acımasız Büyüme:** Ekonomi büyürken gelir dağılımındaki adaletsizlik de giderek yükselmişse, meydana gelen büyümeye acımasız büyüme denir.
- **Sessiz Büyüme:** Hukukun üstünlüğü, demokrasi, temel hak ve özgürlüklerin vurgulanması gibi nitel göstergeler, gerçekleşen ekonomik büyümeye rağmen giderek kötüleşmişse, bu durumda sağlanan büyüme, sessiz büyüme olarak adlandırılır.
- **İşsiz Büyüme:** Sağlanan ekonomik büyümeye rağmen, eğer hala istihdam yetersiz bir seviyede seyrediyorsa, bu durumda gerçekleşmiş olan büyüme işsiz büyüme olarak tanımlanır.
- **Köksüz Büyüme:** Farklı toplumlara ait kültürlerin giderek yozlaşmasına veya yok olmasına sebep olan büyüme türüdür.
- **Geleceksiz Büyüme:** Yenilenemeyen doğal kaynakların tahrip edilmesi pahasına gerçekleştirilen büyümedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi ekonomik büyüme, birçok farklı değişkenle ilişki içerisindedir. Bu nedenle ekonomistlerce yapılan çeşitli analizler de birbirinden farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

2.2.2 Ekonomik Büyüme Modelleri

Bu alt başlıkta ekonomik büyümeyi açıklayan, Klasik Büyüme Modeli, Karl-Marx Büyüme Modeli, Harrod-Domar Büyüme Modeli ve Neo-Klasik Büyüme (Slow) Modeli ele alınacaktır.

2.2.2.1 Klasik Büyüme Modelleri

Klasik büyüme modeli J. S. Mill, D. Ricardo A. Smith, T. R. Malthus, gibi klasik iktisatçılar tarafından ortaya çıkan bir modeldir. Modele birçok iktisatçı katkı yapmıştır fakat D. Ricardo modele daha fazla katkı yaptığı için modele Ricardo modeli denilmiştir (Acar, 2002: 61).

Klasik büyüme modeli, nüfus büyümesinin kişi başına gelir düzeyi tarafından belirlendiği görüşe dayanmaktadır. Model 1900'lü yılların başında D. Ricardo, A. Smith ve T. R. Malthus gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir (Parasız, 2003: 77).

A. Smith, D. Ricardo, T. R. Malthus iktisadi büyümeyi sınıfsal yapıya dayandıran kapitalist ideoloji varsayımları kapsamında açıklar. Kapitalistler, işçiler ve arazi sahiplerinden oluşan sınıfların iktisadi süreçteki rollerine göre şekillenen bir iktisadi büyüme modelinden bahseder (Filiz, 2010: 9). Bu modele göre ekonomide sürekli tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir. Ücretler asgari geçim düzeyinde dengededir. Modele göre, büyüme, yeni yatırımlara ve sermaye birikimine bağlıdır ve ekonomik büyüme ancak kısa dönemde mümkündür. Uzun dönemde ekonominin durgunluğa girmesi kaçınılmazdır. Bunun nedeni uzun dönemde kar hadlerinin düşmesi ve buna bağlı olarak net yatırımları durdurmasıdır. Bu nedenle, ekonomik büyüme uzun dönemde durur (Şen, 2007: 20).

Klasik büyüme teorisinin varsayımları şu şekildedir (Acar, 2002: 62-63):

- Sanayi sektöründe teknik ilerleme hızlıdır.
- Tarım sektöründe teknik ilerleme çok ağırdır. Toprağın alanı da sınırlı olduğundan bu sektörde azalan verimler yasası geçerlidir. Sanayi sektöründe artan verimler yasası, tarım sektöründe ise azalan verimler yasası geçerlidir.
- Sermaye birikimini uyaran temel faktör ise kardır. Sanayi devriminin başlarında karlar yüksek olduğundan tasarruf artışı ve sermaye birikimi oldukça hızlıdır.
- Üretim fonksiyonu veridir.
- Ekonomi devamlı olarak tam rekabet, tam istihdam koşullarında çalışmaktadır.

- Kısa dönemde ücretler, iş gücü talebi ve arzı talebi tarafından belirlenir ve ücretler uzun dönemde, asgari ücret düzeyinde sabit kalma meylindedir. T.Malthus'un nüfus kuramı geçerlidir¹.

Klasik düşüncede iktisadi büyüme sermaye birikimi, makineleşme, iş bölümü ve uzmanlaşmaya bağlıdır. Büyüme, üretim artışı elde eden, teknolojik gelişme ile bağdaştırılmıştır. Büyümenin kaynağı tasarruflardır ve buna bağlı sermaye birikimi ve yatırımlardır (Özel, 2012: 64). Sermaye birikiminin belirleyicisi kar oranıdır. Kar geliri sağlayan tasarruf sahibi yeni yatırımları talep eder, üretimi arttırıp iktisadi büyümeye katkıda bulunur (Kılınç, 2013: 23).

Bu düşünceye bağlı iktisatçılar, kültürel ve toplumsal çevre, teknik yeniliklerin yapılması, politik yönetim ve uygulanmasında elverişli ortam ve şartlar, piyasanın yeterli düzeyde genişliği gibi özelliklerin, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının açıklanmasında önemli olduğunu düşünmektedir. Piyasa ekonomisinin iktisadi büyümeyi sağlayacağına ve devlet müdahalesine gerek kalmayacağına inanmaktadır (Kazgan, 2004: 98).

2.2.2.2 Karl-Marx Büyüme Modeli

Karl Marx'ın büyüme modeline sosyalist büyüme de denmektedir. Sosyalist düşünce merkezli teorinin dünya üzerinde geniş çapta yankı uyandırması ve geniş kitlelere ulaşması nedeniyle, sosyalist akımın en önemli öncüsü K.Marx denilebilir. K. Marx'ın büyümeyle ilgili fikirleri kapitalist büyümeye genel bir eleştiri niteliğindedir (Sarıtış, 2017: 45). K. Marx'ın geliştirdiği bu teoriyi anlamak için üç temel kavramın bilinmesi gerekir. Bu kavramlar; emek-değer teorisi, artık değer teorisi, kar teorisidir (Üzümcü, 2015: 131).

K. Marx'ın emek-değer teorisi, bir malın değeri, kişinin sahip olduğu fiziksel ve zihinsel yetenekler olarak tanımlanabilen emek tarafından belirlenir. Artık değer teorisi, işçinin emek-zaman ölçüğünde emeğini, kapitaliste ait sermayeyle birlikte üretime sokması ile kendisi sabit bir ücret kazanırken; kapitalistin sahibi olduğu sermayeye kendi değerinin yanında ek bir değer de sağlaması ancak bundan ücret haricinde bir kazanım elde edememesidir. K. Marx'ın ileri

---

¹ R. Malthus'un nüfus kuramı: Malthus'a göre, insanların çoğalması konusunda doğa bonkördür. Fakat gıda maddesi üretiminde ise doğa pintidir. Nüfus artışı (2.4.6.8...) gibi geometrik oranla gerçekleşirken, Gıda maddeleri artışı (1.2.3.4...) gibi aritmetik oranla gerçekleşir. Nüfus artışı ile gıda maddelerindeki artış arasındaki farklılık insanlık için son derece kötü bir durumdur. Bu durumda yoksulluk ve açlık insanlar için mecburi bir durumdur.

sürdüğü bir diğer kavram olan kar teorisi oranı ise ek değer, değişir sermayeye oranıdır (Sarıtaş, 2017: 45).

Karl Marx modelinde büyümeyi belirleyen 3 temel unsur vardır (Gürak, 2006: 79).

1. Kar oranı: $s / (c+v)$
  2. Artı değer oranı: s/v
  3. Kapitalin organik bileşimi: c/v
- (v) : İşçiye ödenen ücret
  - (c) : Sabit sermaye
  - (s) : İşçiye ödenmeyen ücreti (artı-değeri) simgeler

Artı değer oranı, kar oranı ve kapitalin organik bileşimi arasındaki ilişki aşağıda verilen denklem ile gösterilmektedir (Acar, 2002: 69).

$$(S/V) \div (1 + C/V) = P = S / (V+C)$$

Bu denkleme göre kar oranı, kapitalin organik bileşimi ile zıt yönlü, artı değer ile aynı yönlü bir ilişki söz konusudur. Kar oranı, kapitalin organik bileşimi ile ters orantılı değişim gösterir. Sermaye birikimi ve üretimde sermaye yoğunluğunun artması kar oranının düşmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte sermaye birikimi, sermayenin gittikçe daha kıt toplanmasına neden olmaktadır. Git gide artan tekelleşme, küçük kapitalistlerin kaybolmasına ve emekçi durumuna gelmelerine yol açmaktadır. Rekabet sebebiyle zamanla, sömürü oranı (s/v) sabit olduğundan dolayı sabit sermaye yatırımları (c) artacak ve kar oranı düşüş meyline girmektedir. Kar oranı sıfırken, yatırım olmayacak ve bu nedenle “efektif talep” düşecek, ekonomik kriz mecburi hale gelecektir (Gürak, 2006: 80).

Sonuç olarak, K. Marx’a göre büyüme süreci devamlı bir şekilde dengesizlik silsilesidir. Büyüme dar bir geçittir ve yatırımların eksik veya fazla olması kapitalist sistemin konjonktüründe dalgalanma meydana getirecektir. Bunun sonucunda sosyal olaylar ve sınıf çatışmaları ortaya çıkacaktır. Kapitalizmin bünyesinde çıkan bu olaylar kapitalizmi yıkarak yerini sosyalizme bırakacak sonrasında herkes üretime katılacak, üretimden ihtiyacına göre pay alması halinde komünizm aşamasına geçileceğini savunmaktadır (Temür, 2013: 40).

2.2.2.3 Harrod-Domar (Post Keynesyen) Büyüme Modeli

Roy Forbes Harrod (1939) ve Evsey Domar (1946), uzun dönemde Keynesçi temel makroekonomik modeli genişletmeye yönelik ilk girişimi yapan iktisatçılardır. Bu iki iktisatçı çalışmalarını ayrı ayrı yapmış olsa da çalışmalarının arasında çok az bir farklılık olduğundan dolayı Harrod-Domar Modeli olarak literatüre geçmiştir (Parasız, 2003: 89). Harrod-Domar modeli keynesyen kısa dönem statik denge sapmalarını temel alan modeldir. Kapitalist ekonomilerde kararlı ve dengeli büyümeyi sağlayan ekonomik aşamalarla, araçları incelemek ve bunların kapitalizmdeki varlıklarını tartışmak Harrod-Domar büyüme modellerinin müşterek noktasıdır (Kaynak, 2009: 65).

Harrod-Domar, yatırımların gelir ve talep etkisini de analize dahil ederek ekonominin dengeli büyümesi için lazım olan koşulları ortaya koymuştur. Modelin temel varsayımları aşağıdaki gibidir (Akyıldız vd. 2012: 348-349):

- Model parasal değişkenlerde meydana gelen değişimleri dikkate almaz.
- Model reel sektörü dikkate alır.
- Modele göre emek arzının ücret esnekliği sonsuzdur.
- Üretim sonucuyla ortaya çıkan hasılanın sabit bir oranı tasarruf edilir.
- Emek/Sermaye oranı sabittir.
- Modelde ölçeğe göre sabit getiri söz konusu olup teknolojik gelişme yoktur,

Harrod, büyüme hızından sapılması halinde neler olabileceği ile Domar ise ekonomik büyüme hızının ne kadar olması gerektiği sorusunu açıklamaya çalışmıştır. Harrod-Domar modelinin belirlediği esas ilke, net yatırımın ikili tesiridir. Net yatırım, hem çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini artırır hem de üretime dönük talep oluşturur (Parasız, 1997: 39).

Modelde tek denge mevcuttur ve dengenin temin edilebilmesi için müteşebbislerin belirli bir seviyede kesinlikle yatırım yapmaları icap etmektedir. Bundan dolayı modele bıçak sırtı denge modeli olarak denilmiştir. Modele göre, yatırım seviyesinin azalması durumunda ekonomideki denge bozulacaktır (Hiç, 1994: 72; Paya, 2001: 433). Modelde ekonomik büyümenin arttırılabilmesi için ya sermayenin verimliliği ya da tasarruf oranı arttırılmalıdır (Yülek, 1997: 4).

Sonuç olarak model, az gelişmiş ülkelerin sorunlarına ve bıçak sırtı dengelerine çözüm getirmediği için yalnızca gelişmiş ülkelerin nasıl büyüyebileceklerinin koşullarını araştırdıkları için daha sonraki yıllarda büyük oranda tenkit edilmiştir.

2.2.2.4 Neo- Klasik Büyüme (Slow) Modeli

İktisadi büyüme modellerinde ilk devrimi Adam Smith, ikincisini neo-klasik büyüme modelleri gerçekleştirmiştir (Parasız, 2003: 131).

Neo-klasik ekonomik büyüme modeline en büyük katkıyı, Trevor Swan (1956) ve Robert Solow (1956-1957) tarafından yapılmıştır. Modele daha çok katkıyı Solow yaptığı için Solow modeli olarak adlandırılmıştır. Modele neo-klasik ekonomik büyüme modeli denilmesinin sebebi, tam rekabet şartlarını, marjinal verimliliklerine, üretim faktörlerine göre kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır (Taban, 2010: 27).

İktisadi kalkınma ve büyüme konularına hâkim olan neo-klasik modele göre, devamlı ve uzun vadeli büyümede motor rolünü, iş gücü artışı ve teknik ilerleme almaktadır. Her iki faktörün de dışsal olduğu varsayılmaktadır (Acar, 2002: 125).

Neo-klasikler uzun vadeli gelişmeleri karşılaştırmalı statik analiz kullanarak tespit etmekte ve ekonominin uzun dönemde devamlı tam istihdam dengesinde büyüme göstereceğini varsaymaktadır. Teknik gelişme ve nüfus artışı hızı veri olup, büyüme hızını belirlemektedir (Hiç, 1994: 63-64). Ekonomik büyüme, nüfusun büyüme oranını etkilememekte fakat nüfusun büyüme oranı, ekonomik büyüme oranını etkilemektedir. Benzer olarak, neo-klasik büyüme modelinde teknolojik değişme oranı teknolojik değişmeyi etkilemezken, iktisadi büyümeyi etkilemektedir. Şans, teknolojik değişmeyi belirlemektedir. Bir teoride değişkenler dışardan belirleniyorsa “dışsal” adı verilmektedir. Neo-klasik büyüme teorisinde teknolojik değişme ve nüfusun büyüme oranı dışsaldır (Parasız, 2003: 131).

Neo-klasik büyüme modelinin varsayımları şunlardır (Şen, 2007: 30-32; Acar, 2002: 125-126):

- Tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Emek nüfus artışına bağlı olarak artar ve dışsal bir faktör olduğu varsayılmaktadır.
- Üretim faktörleri arasında ikame mümkündür. Emek-sermaye oranı sabit olduğu için, sermaye-hâsıla oranı da sabittir. Üretim faktörleri arasında ikame faktör fiyatlarının değişmesi aracılığıyla sağlanmaktadır.
- Emek ve sermayede azalan verimler yasası geçerlidir. Buna göre emek ve sermayenin marjinal ürünleri azalan bir seyir izleyerek artmaktadır. Ölçeğe göre sabit getiri varsayılmıştır.
- Ekonomi dışa kapalıdır. Devlet harcamaları dikkate alınmamaktadır.
- “İnada Koşulları” geçerlidir ve buna göre, emek/sermaye sıfıra doğru giderken emeğin/sermayenin marjinal ürünü sonsuza yaklaşmaktadır.

- Teknik bilgi tüm ekonomilerde kamu malı olarak görülmektedir. Bunu elde etmek için bedel ödenmez ve tüm ülkelerde miktar aynıdır. Bu nedenle ülkelerde gerçekleşen büyüme oranlarının farklılaştırılması işgücündeki artışla iş gücündeki değişmelere bağlanmaktadır. Yani, işgücü ne kadar artar ise büyüme de o ölçüde artacaktır.
- Büyümeyle birlikte hem kişi başına düşen gelir hem de kişi başına düşen sermaye artmakta bu artış da teknik gelişmeyi sağlamaktadır.
- İşgücündeki artışla birlikte ülkelerde farklı büyüme oranlarının gerçekleşmesi sermayenin uluslararası hareketliliğine sebep olmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler, kişi başına düşen gelir ve sermaye bakımından, sanayileşmiş ülkelerin seviyesine gelene kadar hızlı bir büyüme gerçekleştirecektirler.

Harrod-Domar modelleri istikrarsız bir büyüme sonucu vermesine rağmen Solow-Swan gibi yazarlar Neo-klasik modelin varsayımlarını benimseyerek istikrarlı büyüme modellerini ortaya atmışlar (Hiç, 1994: 121). R.Solow'un yaptığı çalışmaya göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1909-1949 yılları arasında büyümenin %87'lik kısmının ana nedeni teknolojik yeniliktir. Büyümenin yaklaşık 7/8'i teknolojik yeniliklerden kalan 1/8'i sermaye yoğunluğundaki artıştan kaynaklanmaktadır (Gürak, 2006: 95).

R. Solow modeli uzun dönemde ekonomilerin istikrarlı, dengeli büyüme sürecine gireceklerini savunmaktadır. İstikrarlı veya dengeli büyüme süreci teknolojik değişme, sermaye birikimi ve nüfus artışının karşılıklı etkileşimini ortaya koymaktadır. Teknolojik gelişmeler ve nüfus artışı iktisadi büyümeyi etkilerken, iktisadi büyüme, teknolojik gelişmeyi nüfus artışı etkilemez. Teknolojik gelişme ve iktisadi gelişme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla teknolojik gelişme ve nüfus artışı modelin dışsal değişkenini oluşturmaktadır (Berber, 2016: 143-144).

R.Solow, iki ülkenin nüfus ve tasarruf artış oranı aynıysa ve aynı tip üretim fonksiyonunu kullanıyorsa, uzun dönemde aynı gelir seviyesine ulaşacağını ileri sürmektedir. Bu yakınsama ile ilgilidir (Yılmaz, 2009: 18). R.Solow'a göre, ekonomi uzun dönemde başlangıç koşullarında bağımsız olarak sabit duruma yakınsamaktadır. Sabit durum değeri, nüfus ve tasarruf artış hızına bağlıdır. İşgücünün marjinal verimliliği, marjinal kapitalin marjinal verimliliği sabitken, teknolojik gelişme hızı kadar büyümektedir (Çapan, 2009: 21).

Kısaca, model ekonomik büyümeye, sermaye birikimine, makineleşmeye, iş bölümü ve uzmanlaşmaya bağlıdır. K. Marx büyüme modelinde, Marx'ın büyüme teorisi kapitalist büyümeyi tenkit niteliğindedir. Ona göre; ekonomik büyüme süreci devamlı bir şekilde gelişen dengesizlik silsilesidir. Modelin temel prensibi, net yatırımın ikili etkisidir. Yatırımların etkisi;

tüketim ve üretim etkisi olarak sınıflandırılabilir. Olması gereken üretim etkisidir çünkü üretimin artması büyümenin sürdürülebilirliği için önemlidir. Solow Neo-Klasik büyüme modelinde ekonomik büyüme, sermaye birikimi ve tasarruf arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir. Ekonomik büyüme, tasarruf ve sermaye birikimi dışsal değişken kabul edilir ve dışsal değişken olarak kabul edilen ekonomik büyümenin tasarruf, sermayenin nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile nasıl bir ilişkide olduğu gösterilmektedir. Uzun dönemde, ekonomilerin dengeli ve istikrarlı büyüme sürecine gireceklerini savunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

G-8 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME

Bu ana başlık altında, G-8 ülkeleri ve Türkiye'nin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme verileri analiz edilecektir.

3.1 G-8 Ülkelerinde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Giscardd'Estaing'in ABD, Almanya, Japonya, İngiltere ve İtalya liderlerini ekonomik sorunları tartışmak üzere Fransa Kasım 1975 yılında Rambouillet'e davet etmesiyle ortaya çıkmıştır. Sekizler grubu, Porto Riko'da 1976 yılında yapılan San Juan zirvesinde Kanada'nın katılmasıyla G-7 adını almıştır. 1989 Paris zirvesi öncesinde gelişmekte olan 15 ülke lideri bir araya gelerek grup oluşturulmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılmadan önce görüşmelere başlanılmış, SSCB'nin dağılmasından sonra 1991 yılında Rusya ile görüşmelere başlanmıştır. 1994 Napoli (Naples) zirvesinden başlayarak Rusya ile görüşmelere devam edilmiştir. 1998 yılındaki Birmingham zirvesinde, G-7'de resmi olarak çalışsa da, Rusya gayri resmi olarak gruba katılmış, grubun sayısı Rusya'nın gelmesiyle sekiz olmuştur ve grup G-8 adını almıştır. 2002 yılında Kanada'da yapılan Kananaskis Zirvesi'nde Rusya'ya 2006 yılında zirvenin düzenlenmesi için ev sahipliği verilmiştir. Sürecin tamamlanmasıyla Rusya tam üyeliğe kavuşmuş ve böylelikle G-8 son halini almıştır (G-7 Information Centre, 2010).

G-8, birçok uluslararası örgütten farklı olarak belirli bir yapısı ve daimi yönetim organı yoktur. Her dönem başkanlığı üstlenen ülke yıllık G-8 toplantıları düzenlemekte ve gündemi belirlemektedir. G-8 ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları, toplantılarda temel güncel sorunları ele almakta, bu sorunların çözülmesi ve hedeflerin hayata geçirilebilmesi için devletlerin bireysel olarak işbirliği anlayışı ile alabilecekleri önlemler konusunda resmi-gayri resmi anlaşmalara varmayı amaçlamaktadır. Yıl boyunca zirvelerde alınan kararların takibi niteliğinde toplantılar düzenlenmektedir (Talu, 2005).

G-8 zirvelerinde sürekli uluslararası ticaret, makroekonomik yönetim ve gelişmekte olan ülkelerle kurulan ilişkiler üzerinde durulmaktadır. G-8 zirvelerinde doğu-batı ilişkisi, enerji ve terörizm gibi sorunlar zirvenin ana konu alanlarını oluşturmaktadır. G-8 tarafından sorunların altyapısı olarak görülen bu öncelikli konular genişletilerek; makroekonomik

sorunlar, çevre ve suç gibi çok uluslu sorunlar ve bölgesel güvenlik, askeri kuvvet kontrolü gibi politik güvenlik sorunlarına da önem verilmektedir (G-7 Information Centre, 2010).

G-8 toplantılarında hükümetler arası işbirliğini güçlendirmek, uluslararası kuruluşların faaliyetlerini canlandırmak ve arttırmak, ülkeler arasındaki anlayışı pekiştirmek ve geliştirmek, gelecekte karşı karşıya kalınabilecek sorunların çözümüne dönük ortak çaba sarf etmek, gelişmekte olan ülkelere yönelik kapsamlı bir işbirliği girişimi yapmak, zirvelerde alınan kararların uygulanması güvenli, sağlıklı, zengin, modern ve özgür bir dünya yaratmak için çaba sarf etmek gibi sosyal hedefler üzerinde de durulmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2010).

G-8 ülkeleri aynı zamanda devasa boyutlara ulaşan ekonomik gücün verdiği üstünlükle uluslararası ticari ve finansal kurumları doğrudan etkilemektedir. G-8 liderleri tarafından alınan kararlar; Dünya Bankası (World Bank-WB), OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), IMF (International Monetary Fund), Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation-WTO) ve NATO (North Atlantic Treaty Organization) gibi uluslararası kuruluşların politikalarının yönlendirilmesinde son derece önem arz etmektedir. G-8 ülkelerinin belirli bir merkezi, kendine ait personeli, faaliyetlerini gerçekleştirmek için belirli kuralları, yasal veya resmi yaptırım gücü olmamasına karşın bu kuruluşlar üzerinde ciddi etkisi vardır. Bu etki G-8 ülkelerinin iktisadi gücünün büyüklüğünden kaynaklanmaktadır (Topçu, 2010: 100).

G-8 ülkeleri, dünya nüfusunun ekonomik verimlilik ölçüsü olan brüt iç hasılanın 2/3'ünden sorumludur. G-8 ülkeleri ekonomilerinin reel değeri, dünyanın toplam ekonomisinin %65'ine tekabül etmektedir. Bu durum G-8'in dünyanın %65'ine etki etmesi anlamındadır. Yani, G-8'de alınan kararlar dünyanın yarısından fazlasını etkilemektedir (Özsümer, 2014).

2018 yılı itibarıyla G-8 ülkeleri ve devlet başkanları Tablo-1'de görülmektedir.

Tablo 1. G-8 Ülke ve Liderleri

Ülke	Devlet Başkanı
Almanya	Başbakan (şansölye), Angela Merkel
ABD	Devlet başkanı, Donald Trump
İtalya	Başbakan, Paolo Gentiloni
Kanada	Başbakan, Justin Trudeau
Birleşik krallık	Başbakan, Theresa May
Japonya	Başbakan, Shinsō (Şinzō) Abe
Fransa	Cumhurbaşkanı, Emmanuel Macron
Rusya (2014 yılında üyeliği askıda)	Devlet başkanı, Vladimir Putin (Katılmadı)

Kaynak: Milliyet Gazetesi (2016)

2014 yılında G-8 ülkeleri, Ukrayna krizi nedeniyle Rusya'nın toplantılara katılmasını askıya almıştır ve İtalya'da gerçekleşen Roma zirvesi Rusya'nın katılımı olmadan gerçekleşmiştir. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan protesto gösteriler ve Rusya'nın burayı egemenliği altına alması, Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı olması nedeniyle Rusya-Ukrayna krizini ortaya çıkmıştır. Bu olay sonucunda, NATO, ABD ve AB (Avrupa Birliği), Rusya'ya büyük tepki göstermiş daha sonra da ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır (Radikal Gazetesi, 2014).

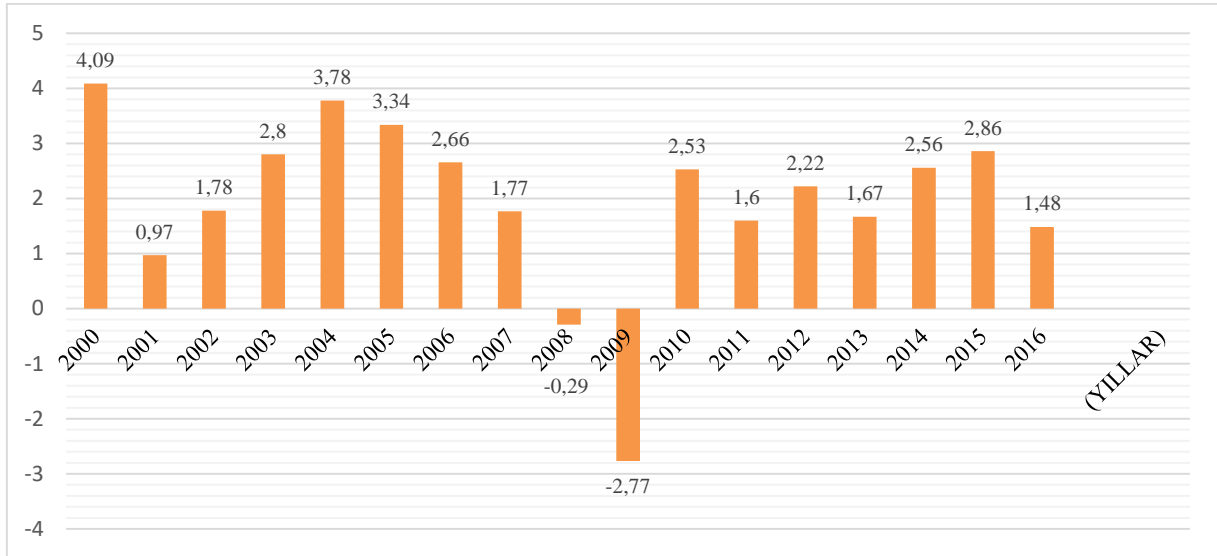
3.1.1 Amerika Birleşik Devletleri

ABD, Kuzey Pasifik ve Kuzey Atlantik Okyanuslarının arasında yer almaktadır. Ülke Meksika ile 3141 km, Kanada ile 8893 km sınıra sahiptir. ABD yüz ölçümü olarak dünyanın en büyük 3. ülkesidir. Ülke, Rusya ve Güney Amerika'nın 1/2'si, Afrika Kıtası'nın 3/10'u, AB'nin iki katı kadar da karasal alana sahiptir. Ülkenin en yüksek noktası 6.198 metre ile McKinley Dağı, en alçak noktası -86 metrede bulunan Ölüm Vadisi'dir. Ülkenin orta bölgelerinde ova ve düzlükler, batıda dağlar, doğuda tepeler ve alçak dağlar, Alaska tarafında nehir yataklarının oluşturduğu geniş vadiler ve düz olmayan araziler, Hawaii'de volkanik coğrafi yapısı bulunmaktadır. ABD siyasi ve idari yapı olarak, çoğulcu demokrasiye dayalı başkanlık sistemiyle yönetilen federal bir cumhuriyettir. Washington D.C (District of Columbia) ve 50 eyalet, devletin federal yapısını oluşturmaktadır. Federal yönetimle içişlerinde serbest olan eyalet yönetimlerinin görev, yetki ve sorumlulukları Anayasa'da tanımlanmıştır. Kuvvetler ayrılığı prensibi esastır. ABD Başkanı, yürütmenin başı olarak federal hükümet'in kurum ve kuruluşlarına yönelik politikaları belirler ve bunun yürütmesini sağlamakla görevlidir. Buna ek olarak, yasal olarak Başkan vergi, gümrük ve diğer ticari konularda karar vermek ve gerekli tedbirleri almakla yetkilendirilmiştir. ABD Kongresi, ABD temsilciler meclisi ve senatosu olarak iki ayrı yasama biriminden oluşmaktadır. Senato her eyaletten 2 üye olmak üzere 100 sandalyeden oluşmaktadır. Temsilciler meclisi 435 sandalyeden oluşur ve görev süresi 2 yıldır. 8 Kasım 2016 tarihinde gerçekleşen başkanlık seçimini, Cumhuriyetçi Parti'nin adayı Donald John Trump kazanmış ve ABD'nin 45. Devlet Başkanı olmuştur (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

ABD, 19 trilyon doları aşan GSYH'si ile dünyanın en önemli pazarlarından biridir. Ülke, dünyanın en büyük ithalatçısı durumunda ve dünyanın en büyük doğrudan yabancı sermaye kaynağı konumu olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin yöneldiği pazardır. ABD, dünya ekonomisini doğrudan etkileme gücüne sahip olmasıyla da dünyada en

önemli ve belirleyici ekonomiye sahiptir. Serbest piyasa ekonomilerinin en büyük örneği olan ABD ekonomisinde, üretim ve hizmetlerin büyük bir bölümü özel sektör tarafından sağlanmakta ve tüketilmektedir. Bu özelliğiyle dünya çapında kamunun ağırlığının bu kadar az olduğu başka bir ekonomi yoktur. Ekonomiye yön veren başlıca sektörler; Uçak ve havacılık, motorlu taşıtlar, kimyasallar, iletişim, bilgi işlem (IT) sektörleridir. Tarım ve hayvancılık GSYH'nin yüzde olarak küçük bir oranına sahip olarak görünse de oldukça verimlidir. ABD, gıda maddeleri ve işlenmiş gıda ürünleri ihracatında önde gelen ülkelerdendir. İmalat sektörü, iş dünyasının harcamalarındaki artışa bağlı olarak, ABD'nin ekonomik olarak toparlanma sürecinde en önde gelen sektör olmuştur. İmalat sanayinin alt sektörleri arasında, uçak ve havacılık sanayi, kimyasallar, telekomünikasyon, bilgisayar ve elektronik ürünler yer almaktadır. Ülkedeki hizmetler sektörü GSYH'nin yaklaşık olarak %80'ini oluşturmaktadır. Birleşik Devletlerin Uluslararası Ticaret Komisyonu'nun hizmet sektörü raporuna göre, ülkenin hizmet sektöründeki rekabet gücü, profesyonel hizmet sektörü başarısından ileri gelmektedir. Ülkenin hizmet ticaretinde önemli olan diğer sektörler ise; finans, ulaşım, emlak ve sağlık sektörlerini söylemek mümkündür. En çok gelişme gösteren sektörler; bilişim, perakendecilik, eğlence ve sanat sektörüdür. ABD'de kişi başına düşen milli gelir 2016 yılı itibari ile 58.030 Amerikan dolarıdır. Gelir dağılımı eyaletler bazında farklılık göstermektedir. GSYH'si neredeyse İtalya kadar olan California'yı büyüklük açısından Texas, New York, Florida ve İllinois izlemektedir. Kişi başına düşen milli gelirdeki büyüme hızı diğer eyaletlere göre nispeten geride kalan eyaletlerde, hem nüfus artış hızının az olduğu, hem de yüksek teknolojinin olmadığı geleneksel tarım ve sanayi sektörünün ağırlığı görülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2018).

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin ABD'de ortaya çıkması nedeniyle, krizden en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Şekil 1'deki veriler de bu genel durumu destekler niteliktedir.

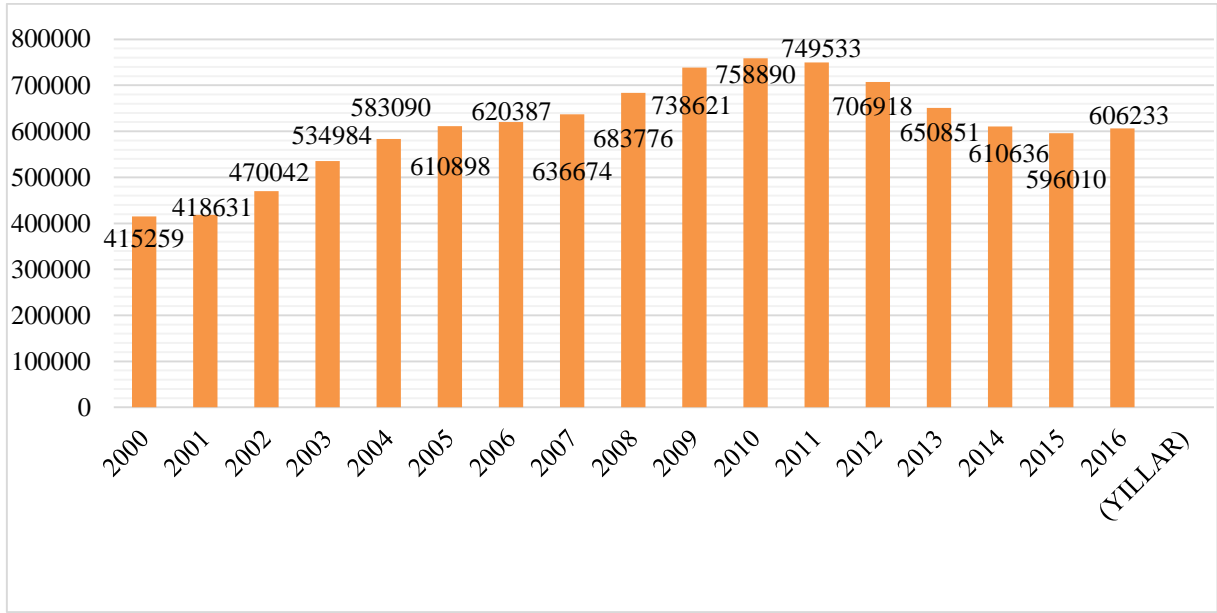

Şekil 1. 2000-2016 Dönemi ABD Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1’de görüldüğü gibi, ABD’nin büyüme oranı 2000 yılında %4,09 iken, 11 Eylül 2001 yılında yaşanan *İkiz Kuleler* saldırısı ile sert bir düşüş izlemiş %0,97 olmuştur. 2002’den 2004 yılına kadar büyüme oranı sürekli artmıştır. 2005’den (%3,34) 2007 (%1,77) yılına kadar ABD’nin büyüme oranında sürekli bir düşüş görülürken, 2008 yılında ABD’de başlayan küresel kriz ve ardından yaşanan mortgage kriziyle ülkenin büyüme oranı %-0,29’a gerilemiştir. Krizden bir yıl sonra, 2009 yılında ABD ekonomisi %-2,77 daralmıştır. 2010 yılında ülkenin büyüme oranında tekrar yükseliş görülmüş %2,53 olarak gerçekleşmiştir. 2011’den 2014’e kadar ülkenin büyüme oranında sürekli bir dalgalanma görülmüştür. 2016 yılında ABD’nin büyüme oranı %1.48 olmuştur.

Aynı dönemde ABD’nin savunma harcamaları incelendiğinde, ülkenin 2001 yılından 2010 yılına kadar savunma harcamalarını arttırdığı görülmektedir. Nitekim Şekil 2’teki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 2. 2000-2016 Dönemi ABD Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2’de görüldüğü gibi, ABD’nin savunma harcamalarında 2000 yılından 2010 yılına kadar artış eğilimi görülmektedir. 2000’de ABD’nin savunma harcamaları 415.259 milyar dolarken, 2001’de 418.631 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. 11 Eylül 2001’de ABD’de yaşanan ikiz kuleler saldırısı sonucunda ülke savunma harcamalarını daha da arttırmış, 2002’de yılında ABD savunma harcamaları 470.042 milyar dolara çıkmıştır. 2000’den 2010’a kadar sürekli artan savunma harcamaları 2010 yılında en yüksek seviyeye çıkarak 758.890 milyar dolar olmuştur. 2010-2015 yılları arasında ABD’nin savunma harcamalarında azalma görülmüştür. 2010’da 758.890 milyar dolar olan savunma harcamaları, 2014’te 610.636 milyar dolara, 2015’te 596.010 milyar dolara düşmüştür.

ABD’nin büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, 11 Eylül saldırıları sebebiyle ülkenin büyüme oranı bir önceki yıla oranla sert bir şekilde (%0,97) düşerken, savunma harcaması artarak 418.631 milyar dolara yükselmiştir. 2004 yılında %3,78 büyüyen ülke ekonomisinde savunma harcaması aynı yıl 583.090 milyar dolar olmuştur. ABD ekonomisi 2008 küresel kriziyle resesyona girmiş ve %0,29 daralmış ancak ülkenin savunma harcaması artarak 683.776 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2009 yılında krizin etkileri daha açık bir şekilde görülmüş, ülke ekonomisi %2,77 daralmış ancak ülke ekonomisinde görülen daralmaya rağmen savunma harcamaları daha da artmış, 738.621 milyar dolar olmuştur. 2010’da ülke ekonomisi resesyondan çıkmış %2,53 büyümüş, ülkenin savunma harcamaları ise 2000-2016 yılları arasındaki en yüksek seviye olan 758.890 milyar dolara ulaşmıştır. 2015

yılında %2,86 büyüyen ABD ekonomisinde, savunma harcamaları söz konusu yılda düşmüş 596.010 milyar seviyesine gerilemiştir.

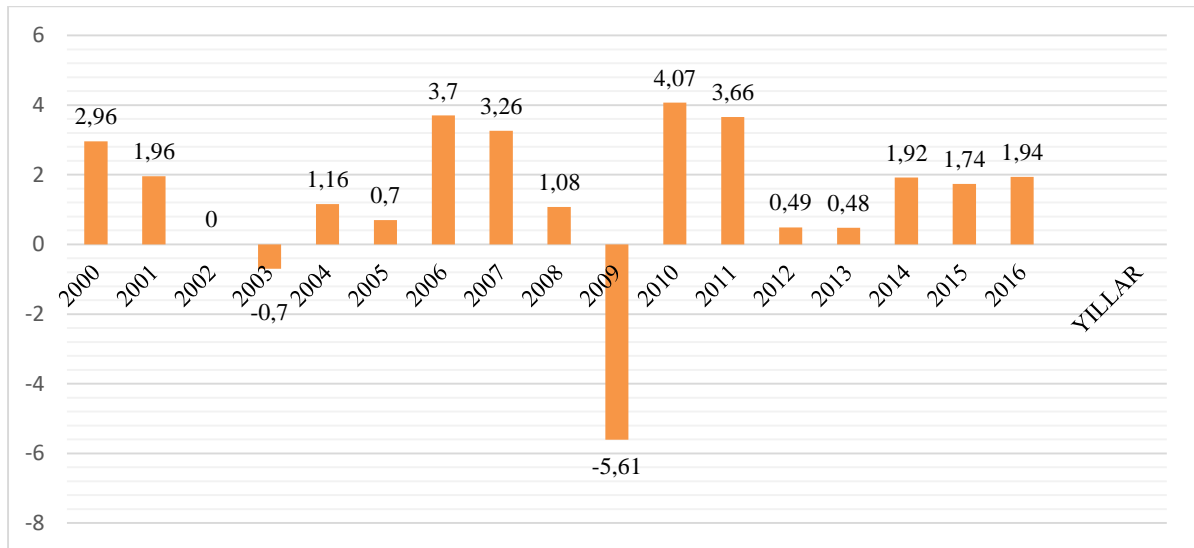
3.1.2 Almanya

Avrupa'nın en büyük ülkelerinden olan Almanya 357 bin km²'lik yüzölçümü ve 83 milyon civarına yaklaşan nüfusa sahiptir. Almanya, nüfus bakımından AB ülkeleri içinde birinci sırada, Avrupa ülkeleri arasında Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Almanya, AB içinde lider özelliği bulunan, güçlü ekonomiye sahip, teknolojik ve ticari yapısıyla dünya ekonomisi ve politik arenada anahtar oyunculardan bir ülke konumundadır. Ülke coğrafi konum olarak Avrupa'nın tam ortasında yer alırken, Belçika, Polonya, Danimarka, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg, Avusturya, Fransa, Hollanda, İsviçre'de dâhil olmak üzere 9 ülke ile sınır komşuluğuna sahiptir. Almanya konum itibarıyla, batı ile doğu ve Akdeniz ile İskandinav havzası arasında bir köprü görevine sahiptir. Almanya'da nüfus 2017 yılı tahminlerine göre 82,6 milyon, bunun 18,6 milyonu yabancılar ve göçmen kökenli vatandaşlardan oluşmaktadır ve nüfusun %51'i kadın %49'u erkektir. Ortalama yaşam süresi kadınlarda 82, erkeklerde 76'dır. Ülke nüfusunun %8,8'i ecnebilerden oluşmaktadır. Ecnebilerin yaklaşık olarak %40'ını ise diğer Avrupa birliği ülkesi vatandaşları oluşturmaktadır. Ecnebi nüfusu Türk, Polonyalı, Yunan, İtalyan, Avusturyalı, Bosnalı ve Hırvatlar oluşturmaktadır. Almanya'da 2017 tahminlerine göre 41 milyon civarında işgücü vardır. Almanya'nın 2016 yılındaki işsizlik oranı yaklaşık %4 ve 2017 yılında %3,6 olarak gerçekleşmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Almanya, gelişmiş sanayi altyapısıyla dünyanın önde gelen ülkelerindedir. 2017 yılı itibarıyla 82,6 milyonluk nüfusuyla AB'nin en büyük pazara sahip ülkesi Almanya'dır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişim Endeksinde 4. sırada, Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Edilebilirlik Endeksinde 5. sırada, Dünya Bankası Kolay İş Yapılabilirlik Sıralamasında 17. sırada, Düşünce Kuruluşu (The Heritage Foundation) ekonomik serbestlik endeksinde de 26. sırada yer almaktadır. Almanya'nın ekonomisinin bel kemiğini imalat sanayi ve ilgili hizmetler oluşturmaktadır. En önemli imalat sektörleri, otomotiv, sanayi makineleri ve kimyadır. Son zamanlarda telekomünikasyon sektörü de önde gelen faaliyet alanlarından biri haline gelmiştir. Öte yandan Ruhr bölgesindeki çelik imalat sektörü ciddi bir şekilde küçülürken, tarım sektörü de giderek önemini yitirmiştir. Diğer sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi Almanya'da hizmetler sektörünün önemi giderek artmıştır. 2017 yılında hizmetler sektörü Almanya ekonomisinin %68'6'lık kısmını oluşturmaktadır.

Ülke ekonomisi 2009 yılında son 60 yılın en büyük gerilemesini yaşayarak %5 küçülmüştür. Büyüme hızındaki düşmenin nedeni özel tüketimdeki azalmadır. Bunun sebebi Euro'nun tedavüle girmesiyle birlikte fiyatların hızlı bir şekilde artması, tüketicinin tüketim harcamalarını kısıması, ücret artışlarının yavaşlaması ve istihdamdaki olumsuzluklardan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Yine 2009 yılında, ihracatın %14,3 azalması 1950 yılından bu zamana kadar yıllık bazda yaşanan en sert ve en büyük düşüş olmuştur. İhracattaki gerileme aynı zamanda 2003'ten bu yana dünya ihracatında birinci sırada yer alan Almanya'yı 2009 yılında Çin'in ardından ikinci sıraya düşürmüştür. 2009 yılında GSYH %4,7 daralmış, 2010 yılında tekrar toparlanan Almanya ekonomisi yılı %3,9'luk büyüme oranıyla tamamlamıştır. 2011 yılında Almanya ekonomisi %4'e yakın büyüme gerçekleştirerek hem ABD'ye hem de AB ülkelerine göre iki kat daha fazla büyümüştür. 2012 yılında avro bölgesinde patlak veren borç krizi ve tasarruf tedbirleri nedeniyle daralan talepten etkilenen Alman ekonomisi %0,6 oranında büyümüştür. Petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle Almanya'da enflasyonda düşüş görülmektedir. Bu oran, 2013 yılında %1,5 2014'de %0,9'a düşmüştür. 2015'de enflasyon %0,1, 2016'da %0,4 ve 2017'de %1,6 oranında gerçekleşmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2018).

2002 yılında AB'de tek para birimi uygulamasına geçilmesi, Almanya ekonomisinde durgunluğa sebep olmuştur. Alman ekonomisi kısa sürede toparlansa da, ülke 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizden ciddi şekilde etkilenmiştir. Nitekim Şekil 3'deki veriler de bu genel durumu destekler niteliktedir.

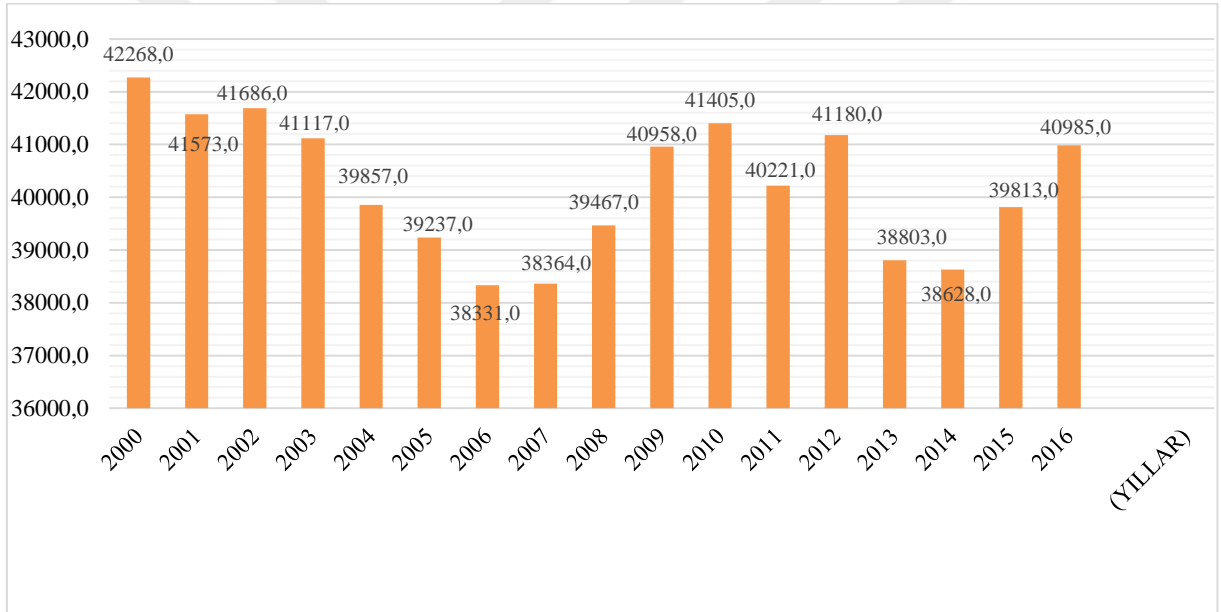
Şekil 3. 2000-2016 Dönemi Almanya Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 3'te görüldüğü gibi, Almanya'nın 2002 yılında Alman markından avro'ya geçmesiyle, 2000 yılından 2003 yılına kadar ülkenin yıllık bazda büyüme oranında azalma

görülmektedir. 2000’de Almanya’nın büyüme oranı %2,96 iken 2002 yılında %0 olmuştur. 2003’de ülke ekonomisi %-0,7 daralırken, 2004’te %1,16 büyüme göstermiştir. 2006-2007 yıllarında ülke ekonomisi %3 civarında büyüme göstermiştir. 2008’de küresel ekonomik kriz Almanya’yı da etkilemiş büyüme oranı %1,08 olmuştur. 2009 yılında ülke ekonomisi %-5,61 daralmıştır. 2010-2011 yıllarında ülke ekonomisinde toparlanma görülmektedir. 2010’da %4,07 ve 2011’de %3,66 oranında büyümüştür. 2012-2013 yılları arasında ülkenin büyüme oranında tekrar bir azalma görülmüştür. Ülke ekonomisi 2012’de %0,49, 2013’te %0,48 büyümüştür. 2014-2016 yılları arasında ülke ekonomisi yaklaşık %2 seviyelerinde büyümüştür.

2002’de AB’de tek para birimi uygulaması, Alman ekonomisini olumsuz etkilenmiştir. 2002’den sonra Almanya savunma harcamalarını azaltmıştır. 2007 yılından sonra ise ülkenin savunma harcamalarını arttırdığı görülmektedir. Nitekim Şekil 4’deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 4. 2000-2016 Dönemi Almanya Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 4’de görüldüğü gibi, 2000 yılından 2006 yılına kadar Almanya’nın savunma harcamalarında azalma görülmektedir. 2000 yılında Almanya’nın savunma harcamaları 42.268 milyar dolar iken savunma harcamaları yıldan yıla azalarak 2006 yılında 38.331 milyar dolara düşmüştür. Ülke, savunma harcamalarını 2007’den 2010’a kadar artmıştır. 2010’dan 2012’ye kadar yaklaşık 41 milyar dolar seviyesinde olan savunma harcamaları, 2013’de azalarak 38.803 milyar dolar olmuştur. 2014’den 2016’ya kadar ülkenin savunma harcamaları artmış 40.985 milyar dolar olmuştur.

Almanya'nın büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, AB'de tek para birimine geçilmesiyle ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiş, 2002'de ülkenin büyüme oranı %0, savunma harcaması 41.686 milyar dolar olmuştur. 2003'de ülke ekonomisi %0,7 daralmış, savunma harcaması ise, azalarak 41.117 milyar dolara düşmüştür. Almanya, 2008 krizinden en çok etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Ülke ekonomisi 2009 yılında %5,61 daralmış, savunma harcaması 40.958 milyar dolar olmuştur. Almanya 2013'de %0,49 büyümüş savunma harcaması 38.803 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2014'te, bir önceki yıla benzer bir büyüme gösteren (%0,48) Alman ekonomisinin savunma harcaması 38.628 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında ülke ekonomisi %1,94 büyümüş, savunma harcaması artarak 40.985 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.

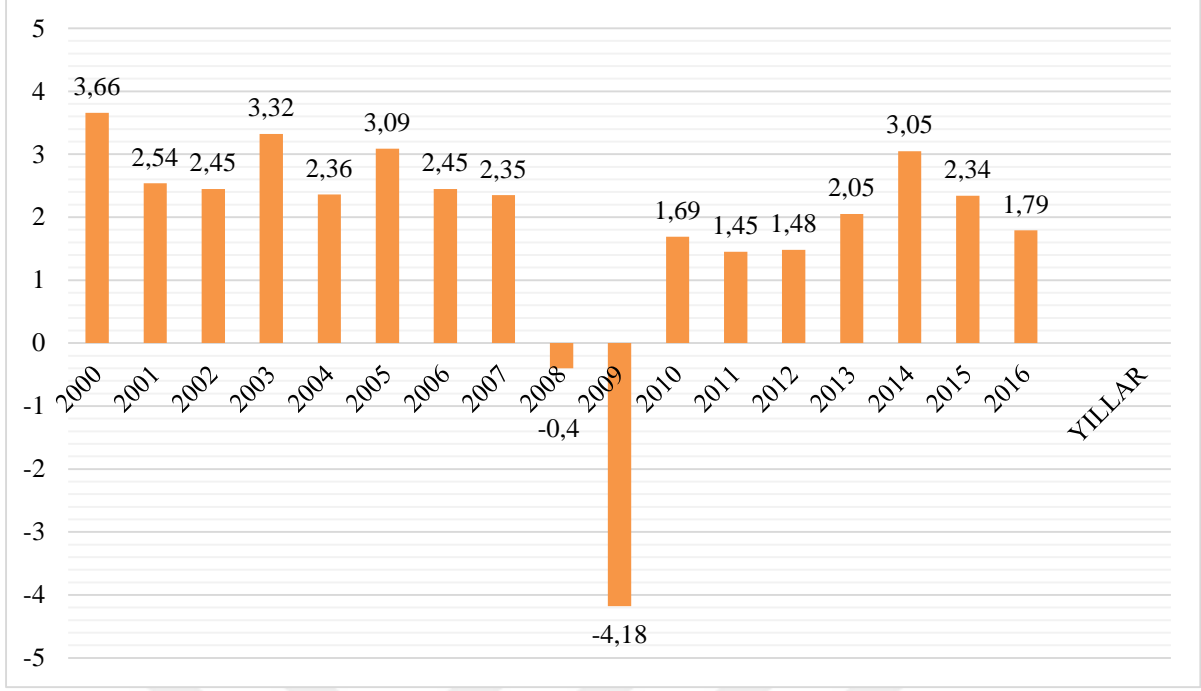
3.1.3 İngiltere (Birleşik Krallık)

Britanya Adaları 244.100 km²'lik yüzölçümüyle Avrupa Kıtası'nın kuzeybatısında yer alır. Bu adaların en büyüğü sırasıyla Büyük Britanya, Kuzey İrlanda ve İrlanda Cumhuriyeti'nin yer aldığı adadır. Ülkenin 244.100 km²'lik yüz ölçümünün 130.400 km²'lik kısmı İngiltere'ye ait, İskoçya 78.800 km², Galler 20.800 km², Kuzey İrlanda 14.100 km²'lik alana sahiptir. İngiltere'nin başkenti Londra'dır. Meşruti monarşi ve parlamenter demokrasi ile yönetilen bir ülke olan İngiltere'nin anayasa adı altında yazılmış herhangi bir anayasa metni yoktur. Ülke anayasa yerine, anayasa gücünde olan yazılı mevzuat ile yıllardan beri süregelen içtihatlarla (görüşler) örf ve adet hukuku ve uluslararası sözleşme hükümlerine bağlı bir şekilde yönetilmektedir. Anayasa yerine geçen mevzuat meclis tarafından çıkarılan yeni anlaşmalar ve kanunlarla değiştirilebilmektedir. Ülkenin devlet başkanı II. Elizabeth'tir. Ülkenin parlamentosu Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası'ndan oluşmaktadır. İngiltere, dünyada beşinci en büyük ekonomi ve AB içinde ise Almanya'nın ardından en büyük ikinci ekonomiye sahiptir. İngiltere'nin Güneydoğu bölgesi ve Londra, GSYH'nin %30'undan fazlasını oluşturmaktadır. Bu iki bölge İngiltere'nin geri kalanından daha zengindir. AB'de Büyük Londra olarak tanımlanan alan, refah düzeyi olarak birlikteki en yüksek düzeye sahip alandır. Başkent Londra'da gelir dağılımı oldukça dengesizdir. İngiltere'nin gelir düzeyi en düşük insanları da başkentte yaşamaktadır. Bu bölgelerde işsizlik oranı da oldukça yüksek düzeydedir. Kuzeybatı İngiltere ve Galler'de çelik, kömür ve gemi inşaatı gibi ağır sanayi bulunmaktadır. Bu bölgeler yaşanan söz konusu sektörlerdeki gerileme sebebiyle olumsuz şekilde etkilenmiştir. Diğer yandan bu bölgelerde de gelir dağılımında bölgesel olarak çeşitli dengesizlikler ve eşitsizlikler mevcuttur (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Ülke ekonomisinin GSYH'sinin yaklaşık olarak üçte ikilik kısmı özel tüketim kaynaklıdır. Pek çok gelişmiş ülkede olduğu gibi İngiltere'de de imalat sanayinin GSYH içindeki payı giderek azalmıştır. 2017 yılında GSYH'nin ancak %20'lik kısmı sanayi sektöründen gelmektedir. İmalat sanayindeki bu durum kısmen ülkedeki yan sanayi faaliyetlerinin küçülme eğilimini de yansıtmaktadır. Aynı zamanda tekstil gibi geleneksel bazı sanayi sektörlerinin maliyetleri, ülkeye nazaran daha düşük olan ülkelere gelen ithal ürünlerle rekabet edemeyerek küçüldüğünü de göstermektedir. Ayrıca ihracata yönelik imalat sanayi, 1990'lı yılların sonları itibari ile güçlü bir döviz kuru ile de baş etmek zorunda kalmıştır. İngiltere halkı refah düzeylerinin artışına bağlı olarak gelirlerinin büyük kısmını hizmet sektörüne harcamışlardır. Giderek önemi artan hizmet sektörü, ülkenin GSYH'nin yaklaşık dörtte üçünü oluşturur hale gelmiştir. 2017 yılı itibariyle hizmet sektörü İngiltere GSYH'nin tahmini olarak %80'ini oluşturmaktadır. Başkent Londra'nın dünya finans sektöründeki geleneksel önemine bağlı olarak finans sektörü GSYH'nin yaklaşık %10'unu, vergi gelirinin ise %11'lik kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca finans ve finans sektörüne bağlı olarak gelişen profesyonel hizmetler sektöründe ülkede 2 milyon kişinin üzerinde istihdam yaratmaktadır. GSYH'nin yaklaşık %4'ünü oluşturan telekomünikasyon sektörü 90'lı yılların ortasından itibaren hızla büyümüştür. Evlerin yeniden yapımı ile ilgili yasal düzenlemeler sonucunda ülkede inşaat sektörünün GSYH içindeki payı %6'ya çıkmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2018).

İngiltere, 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizden en çok etkilenen ülkelere biridir. 2008 krizi sonrasında ülke ekonomisinde ciddi daralmalar görülmüştür. 2010 yılından itibaren ülke ekonomisi toparlanmaya başlamıştır. Nitekim Şekil 5'teki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

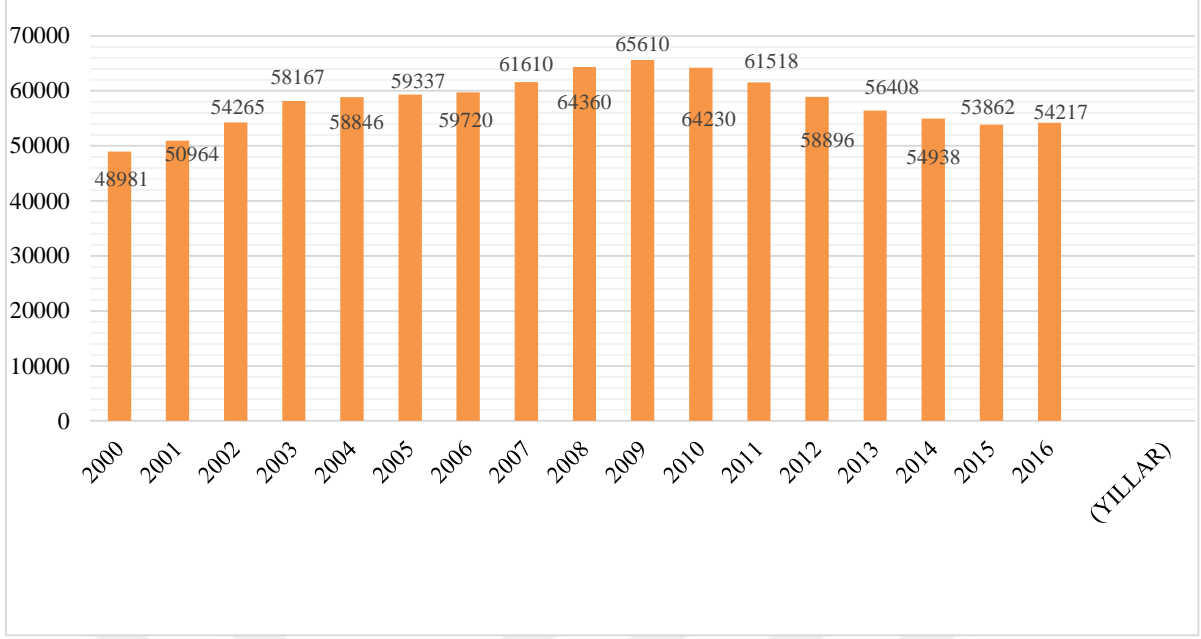

Şekil 5. 2000-2016 Döneminde İngiltere Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 5'te görüldüğü gibi, İngiltere 2000 yılında %3,66, 2001-2002 yıllarında ortalama %2,5 büyüme gerçekleştirmiştir. 2003-2007 yılları arasında ise, ülkenin büyüme oranı dalgalı seyir izlemiştir. 2008'de %-0,4 büyüyen ülke ekonomisi, 2009'da küresel ekonomik kriz nedeniyle %-4,18 daralmıştır. 2010-2013 yıllarında büyüme oranı %1,5-2 arasında olmuştur. 2015-2016 yıllarında ülkenin büyüme oranında azalma görülmüş, 2016'da da büyüme %1,79 olarak gerçekleşmiştir.

İngiltere'nin savunma harcamaları incelendiğinde, ülke savunma harcamalarını sürekli arttırdığı görülmektedir. Nitekim Şekil 6'daki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 6. 2000-2016 Dönemi İngiltere Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 6’da görüldüğü gibi, İngiltere 2000 yılından 2009 yılına kadar savunma harcamalarını arttırmış, 2009 yılından 2016 yılına kadar yıldan yıla savunma harcamalarını azaltmıştır. 2000’de İngiltere’nin savunma harcaması 48.981 milyar dolarken, 2005’de 59.337 milyar dolara çıkmıştır. 2009 yılında ülkenin savunma harcaması en üst seviyeye ulaşmış 65.610 milyon dolar olmuştur.

İngiltere’nin büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, 2002’de %2.45 büyüyen İngiltere ekonomisinde, savunma harcaması 54.265 milyar dolarken, 2005’de ülke %3,09 büyümüş, savunma harcaması 59.337 milyar dolara çıkmıştır. 2009’da küresel ekonomik kriz nedeniyle ülke ekonomisi %4,18 daralmasına rağmen, savunma harcaması en yüksek seviye olan 65.610 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2016’da ülke %1.79 büyümüş, savunma harcaması 54.217 milyar olmuştur.

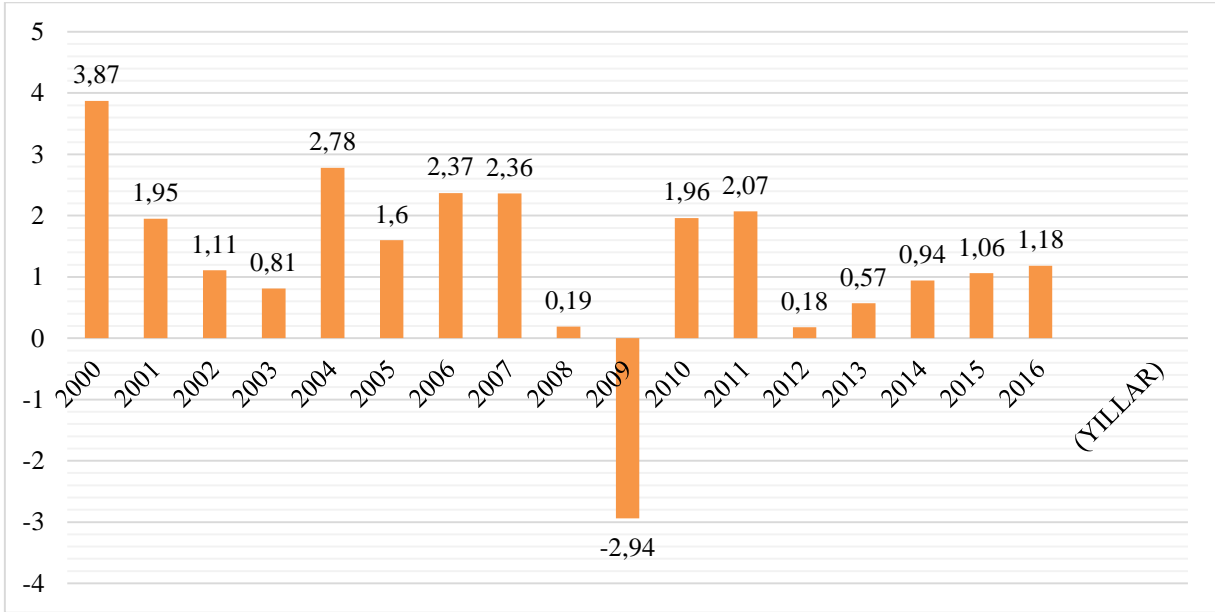
3.1.4 Fransa

Fransa sahip olduğu karasal alan (543.945 km²) ile hem Avrupa'da hem de AB içerisinde en büyük alana sahip ülke konumundadır. Kara sınırı İber yarımadası ve Avrupa ana karasına sınırdır. Kara suları ise Atlas Okyanusu'na, Manş Denizine, Akdeniz'e ve Kuzey denizine dayanır. Sınırı 2.889 km uzunluğundadır. Ülke, altı ülke ile sınır komşusu olup, doğusunda Almanya ve İsviçre, kuzeyinde Lüksemburg ve Belçika, güney batısında İspanya ve güney doğusunda İtalya bulunmaktadır. Ülkenin 3427 km uzunluğundaki sahil şeridi, Manş Denizi, Atlas Okyanusu, Akdeniz ve Kuzey Denizi sınırlarından geçmektedir. Ülke, AB'nin diğer ülkelerinde bulunan önemli sanayi ve ticaret bölgelerine ulaşım için ideal bir konuma sahiptir. Fransa, Kuzey Batıda İngiltere'deki sanayi merkezlerini, Güneyden İtalya'nın sanayi merkezi olan Po ovasını, batıdan ise İspanya'nın Katalan bölgesinden Güneydoğu'da İtalya'nın ortasına kadar uzanan Akdeniz bölgesini birleştiren kavşakta yer almaktadır. Fransa'nın nüfusu 2017 yılı itibariyle 64,9 milyondur. Fransa, Avrupa'da Almanya'dan sonra en kalabalık nüfusa sahip ülke konumundadır. Nüfusun %77,4'ü kentlerde yaşamaktadır. Ülkenin en büyük kentsel yerleşim merkezi toplam nüfusun %16'sını barındıran Paris'tir. Başkentten sonra en kalabalık kentler Nice, Marsilya, Lyon'dur. Ortalama yaşam süresi erkeklerde 78, kadınlarda 84,5'tur. Ülkenin genel yaş ortalaması 82'dir. Okuma yazma oranı ise %99'dur. Fransa'nın nüfus artışında ülkeye her yıl 150.000 kadar gelen göçmenin payı önemli bir yer tutmaktadır. Gelen göçmenlerin çoğu Fransız vatandaşlığına geçmektedir. Göçmen nüfus içinde en büyük paya sahip ülkeler Fas, Portekiz ve Cezayir kökenli ülkelerdir. Ülkede Türk nüfusun toplam nüfus içindeki payı %4 olduğu tahmin edilmektedir. Fransa'da işsizlik oranı %9,9'dur. 2015 yılı başı itibariyle işsiz sayısı 2.838.000 kişidir (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Fransa güçlü ekonomisiyle 2015 yılı GSYH rakamları ile dünyanın en büyük 6. ekonomisine sahiptir. 2015 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'sı 2,4 trilyon dolar ve enflasyonu %0 olmuştur. Fransa, düşük büyüme hızı, yüksek işsizlik oranı, sosyal güvenlik sistemindeki eksiklikler ve bütçe açıkları gibi ekonomik sorunlara sahiptir. Fransa'da 2015 yılında tarım sektörünün GSYH'ye katkısı %1,7, hizmet sektörünün payı %78,5, sanayi sektörünün payı ise %19,5'tur (Ticaret Bakanlığı, 2018).

2002 yılından itibaren AB'de tek para birimi uygulamasına geçilmesi, Fransa ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Fransa'nın AB bölgesinde uygulanan tek para biriminin sebep olduğu durgunluktan kısa sürede kurtulduğu görülmektedir. 2008 krizi sonrasında ise, ülke

ekonomisinde ciddi daralmalar görülmüştür. Nitekim Şekil 7'deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

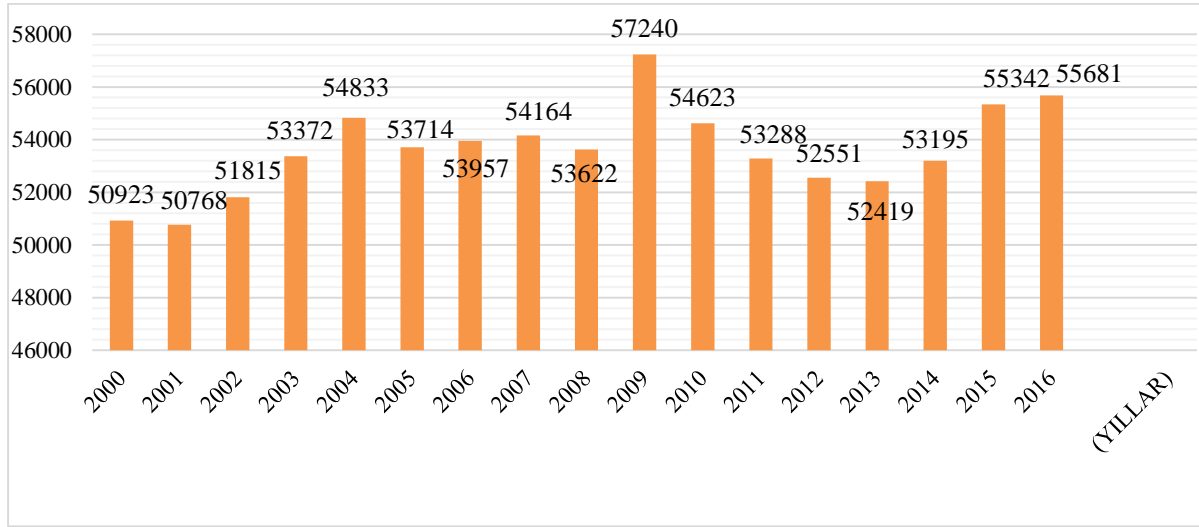

Şekil 7. 2000-2016 Dönemi Fransa Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 7'de görüldüğü gibi, 2000 yılında Fransa'nın büyüme oranı %3,87 iken, 2001 yılından 2003 yılına kadar ülkenin büyüme oranında azalma görülmektedir. 2004 yılında büyüme oranı tekrar %2,78'e çıkmış, 2005 yılında %1,6 olmuştur. 2006-2007 yılları arasında ülke yıllık bazda birbirine çok yakın oranda büyüme göstermiştir. 2008 yılında yaşanan küresel krizin de etkisiyle büyüme oranı azalmış %-0,19 olmuştur ve 2009'da da ortaya çıkmış %-2,94 daralmıştır. 2010-2011 yıllarında ülkenin ekonomisinde toparlanma görülmüş ve birbirine çok yakın oranda büyüme gerçekleşmiştir. 2012-2016 yıllarında Fransa ekonomisi çok düşük oranlarda artan %0,18, %0,57, %0,94, %1,06, %1,18 büyüme gerçekleştirmiştir.

Fransa'nın savunma harcamaları incelendiğinde, ülkenin savunma harcamalarını arttırdığı görülmektedir. Nitekim Şekil 8'deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 8. 2000-2016 Dönemi Fransa Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 8’de görüldüğü gibi, Fransa’nın savunma harcamaları 2000-2004 yılları arasında artmıştır. 2000 yılında Fransa’nın savunma harcaması 50.923 milyar dolar iken, 2004 yılında 54.833 milyar dolara çıkmıştır. 2009 yılında ülkenin savunma harcaması artarak 57.340 milyar dolar olmuştur. 2010 yılından 2013 yılına kadar ise, ülkenin savunma harcamaları azalmıştır. 2013 yılında Fransa’nın savunma harcaması 52.419 milyar olurken, 2014-2016 yılları arasında ülkenin savunma harcamalarında tekrar artış görülmüştür.

Fransa’nın büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, 2000’de %3,87 büyüyen Fransa ekonomisinde, savunma harcaması 50.923 milyar dolarken, 2004’de ülke %2,78 büyümüş, savunma harcaması 54.833 milyar dolara çıkmıştır. 2009’da küresel ekonomik kriz nedeniyle ülke ekonomisi %2,94 daralmasına rağmen, savunma harcaması en yüksek seviye olan 57.240 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2016’da ülke %1,18 büyümüş, savunma harcaması 55.681 milyar dolar olmuştur.

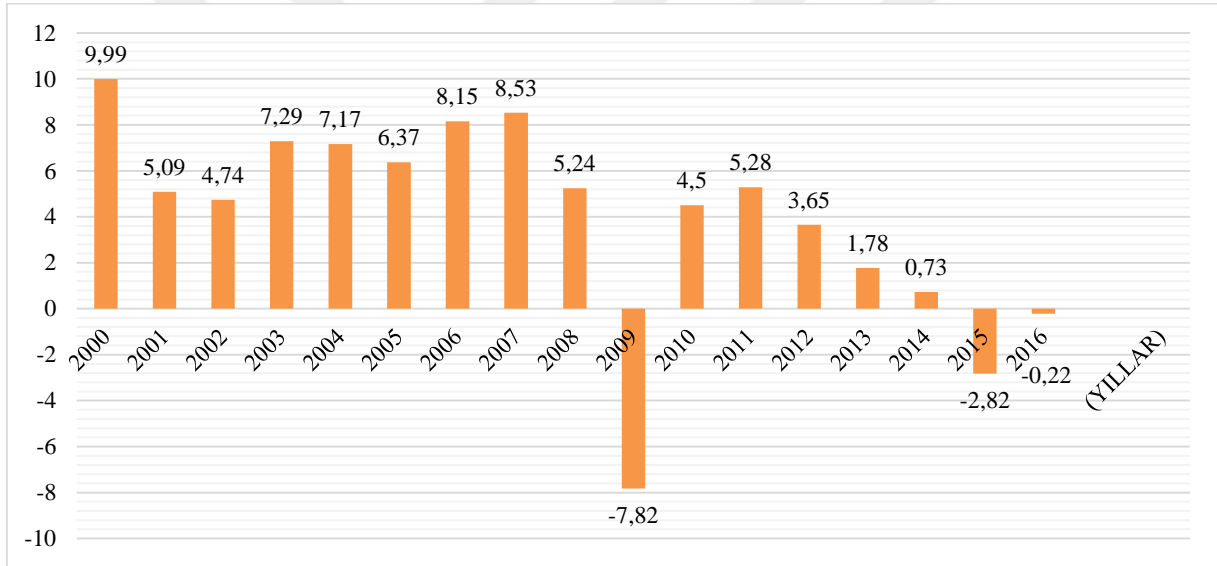
3.1.5 Rusya Federasyonu

Dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip ülke 11 milyon metrekareyi aşan alanı ile Rusya'dır. Rusya bu yüz ölçümü ile 11 farklı zaman dilimine sahip bir ülkedir. Asya'nın kuzeyinde Avrupa ve Kuzey Pasifik Okyanusu arasında Kuzey Buz Denizine uzanan Rusya, 14 ülke ile sınır komşusudur. Ülke, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının yanı sıra, alüminyum, kömür, bakır, elmas, altın, gümüş, demir gibi madeni kaynakları ve ormancılık ürünleri ile dünya ham madde ihracatında önde gelen ülkelerden biridir. Rusya, sahip olduğu doğal kaynağın üretimi Sovyetler Birliği'nin dağılmasında bu yana artış göstermiştir. Dışa bağımlılığın azaltıldığı alanlarda verimlilik artmış, çevre kirliliği konusundaki önlemler de arttırılmıştır. Ancak Sovyetler döneminde yaşanan hızlı sanayileşme sürecinden miras kalan çevre sorunları görüldüğünden daha fazla sorun teşkil etmektedir. Sanayi bölgelerindeki su ve hava kirliliği, toprak verimliliğindeki düşüş, tarımsal alanların azaltılması ve özellikle Sovyet dönemini süresince ormanların yok edilmesi başlıca çevre sorunlarıdır. Ayrıca, Rusya'da enerji santralleri yeterince denetlenmediğinden yüksek miktarda toksik atık üretmekte ve hava kirliliğine sebep olmaktadır. Ülkedeki doğalgaz ve petrol sanayisi de çevre standartlarının uygulanmaması nedeni ile önemli miktarda çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Çeçenistan'da yasadışı petrol üretimi ve bu petrolün rafine edilmesi sonucunda büyük miktarda petrol toprağa sızarak çevre örgütlerinin tepkisini çekmiştir. Bu örgütlerin hali hazırda kirlenmiş durumda olan Hazar Denizi'ne petrol dökülmesi endişeleri vardır. Askeri ve sivil nükleer atıklar da çevre sorunlarına sebep olmaktadır. Rusya'nın birkaç bölgesinde radyoaktif kirlilik bulunmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Rusya, büyük bir ekonomik gücün temeli olan insan gücüne ve doğal kaynaklara sahip dünyadaki belli başlı ülkelerdendir. Ülkenin sahip olduğu zengin doğal kaynak rezervleri ülke için büyük bir şanstır. Ülkenin geniş yüzölçümü, doğal kaynak, emek ve iş merkezleri arasında büyük mesafelere sebep olduğu için ekonomik açıdan bir dezavantaj oluşturmaktadır. Ülkedeki nehirlerin çoğunluğu doğu-batı yönünde değil; kuzey-güney yönüne doğru akmaktadır. Bu sebeple denize ulaşım çok zordur ve ülkedeki taşımacılık maliyeti uluslararası ortalama maliyetlerin yaklaşık üç katı kadardır. Merkezi planlama ve sahip olduğu zengin doğal kaynaklar sebebiyle ülkede sanayi sektörü ağır sanayi yönünde gelişmiştir. Enerji, yakıt, metalürji üretimi toplam endüstriyel üretimin %35'ten fazlasını oluşturmaktadır. Gıda ve elektrik üretiminin endüstriyel üretimdeki payın yaklaşık %25 olduğu göz önünde bulundurulduğunda ileri teknoloji ve tüketim malları üretiminin ülke ekonomisinde çok küçük bir paya sahiptir. Hafif sanayinin (tekstil sanayi de dâhil olmak üzere) endüstriyel üretimdeki

payı çok küçük düzeydedir. Rusya’da sanayi, St. Petersburg, Moskova, NizhnyNovgorod ve Yekaterinburg kentlerinde yoğunlaşmıştır. Bu kentler geçiş sürecini diğer kentlere göre iyi yönetmiş ve üretimde çeşitlilik sağlamıştır. Novosibirsk ve Tomsk gibi daha küçük kentler Sovyet rejimi tarafından yaratılan sanayi merkezleridir. Ülkenin en doğusundaki bölgeler ve Sibiryaya halen sanayileşmemiş durumdadır. Bu bölgeler enerji ve ham madde üssü konumundadır. Enflasyon oranı 2016 yılında %7 olurken, 2017 yılında %3,8 olmuştur. 2016 yılında ülkenin nominal GSYH’si 1,280.1 milyar dolar olurken, 2017 yılında nominal GSYH’si 1,562.7 milyar dolardır (Ticaret Bakanlığı, 2018).

Rusya ekonomisi, 2008 küresel krizinin etkilerinden kısa sürede kurtulduğu görülmektedir. 2014 yılında Rusya’nın Ukrayna’ya saldırmasıyla AB tarafından Rusya’ya ambargo uygulamasıyla ülkenin ekonomisinde ciddi daralmalar görülmektedir. Nitekim Şekil 9’daki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 9. 2000-2016 Dönemi Rusya Federasyonu Büyüme Verileri (%)

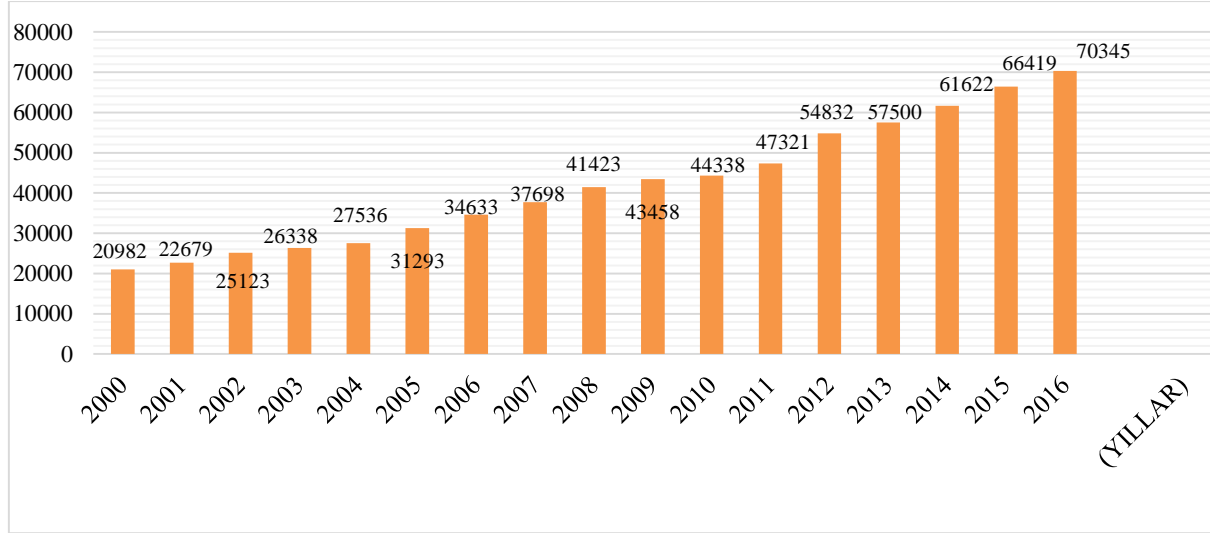
Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 9’da görüldüğü gibi, Rusya Federasyonu 2000 yılında %9,9 büyümüştür. Ülke, 2001-2002 yılları arasında büyüme oranı 2000 yılına kıyasla düşse de yaklaşık %5 büyümüştür. 2003-2007 arasında ülke ekonomisi ortalama %7,5 büyüme hızı yakalamıştır. 2008 yılında yaşanan küresel kriz Rusya Federasyonu’nu ciddi bir şekilde etkilemiş, 2009 yılında ülke ekonomisi %-7,82 daralmıştır. Krizden hemen sonra ülke ekonomisinde toparlanma görülmüş 2010-2012 yılları arasında Rusya Federasyonu %4,5 büyümüştür. ABD ile yaşanan kutuplaşmalar, 2014 yılında yaşanan Ukrayna krizi ve sonrasında AB tarafından yapılan

ambargo ülke ekonomisini olumsuz etkilemiş, 2015 yılında ülke ekonomisi %2,82 daralmıştır. 2016 yılında ise Rusya Federasyonu %0,22 büyümüştür.

Rusya Federasyonu'nun savunma harcamaları incelendiğinde, ülke savunma harcamalarını sürekli arttırdığı görülmektedir. Nitekim Şekil 10'daki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 10. 2000-2016 Dönemi Rusya Federasyonu Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) 2018'den derlenmiştir.

Şekil 10'da görüldüğü gibi, 2000-2016 yılları arasında Rusya Federasyonu savunma harcamalarını her yıl arttırmıştır. Rusya Federasyonu'nun 2000 yılında savunma harcaması 20.982 milyar dolar iken, 2004 yılında 26.338 milyar dolar, 2008 yılında 41.423 milyar dolar, 2012 yılında 54.832 milyar dolar, 2016 yılında ise 70.345 milyar dolar olmuştur. Rusya Federasyonu 2000-2016 yılları arasında savunma harcamalarını yaklaşık 3,5 kat arttırmıştır.

Rusya Federasyonu'nun büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, 2000'de %9,99 büyüyen Fransa ekonomisinde, savunma harcaması 20.982 milyar dolarken, 2006'da ülke %8,15 büyümüş, savunma harcaması 34.633 milyar dolara çıkmıştır. 2009'da küresel ekonomik kriz nedeniyle ülke ekonomisi %7,82 daralmasına rağmen, savunma harcaması 43.458 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2014'de Rusya-Ukrayna krizinin çıkmasıyla, 2015'de ülke ekonomisi %2,82 daralsa da savunma harcamaları artmış 66.419 milyar dolar seviyesine çıkmış, 2016 yılında ülke ekonomisi %0,22 daralmış fakat ülkenin savunma harcaması daha da artarak 70.345 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

3.1.6 Japonya

Japonya, Rusya'nın Sibirya bölgesinin güneyinde, Kore yarımadasının doğusunda, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda yer alır. Japonya'nın en önemli adaları, Kyushu, Hokkaido ve Honshu Shikoku 'dur. Japonya'nın %70'i yerleşime elverişli olmayacak kadar dağlıktır. Bu sebeple arazi fiyatları oldukça yüksektir. Ülkenin doğa koşulları deniz ve hava trafiğini zorlaştırdığı için kara yolu ulaşımı yoğunluk kazanmıştır. Ülkede yüksek teknolojiye hızlı tren taşımacılığı vardır. Ülkenin en büyük deniz limanı Kobe iken en büyük havalimanları, Tokyo/Narita, Osaka/Kansai, Kyoto ve Kobe'dir. Ülkede kalori değerleri ve temizliği nedeniyle likit (sıvı) doğalgaz talebi gittikçe artmaktadır. Japonya'nın likit doğalgaz talebinin en büyük tedarikçisi Endonezya'dır. Ülkedeki mevcut taş kömürü üretimi giderek azalmaktadır. Coğrafi koşullar nedeniyle ithal taş kömürü ülkede çıkarılan taş kömürüne nazaran daha ucuza mal olmaktadır. Elektrik enerjisi diğer OECD ülkeleri arasındaki en pahalı olan enerjidir. Buna durumun sebebi, depreme dayanıklı santraller kurma zorunluluğu ve çevresel önlemlerdir. Yani pahalı altyapıdır. Enerji ve çevre ile ilgili konular enerji tasarrufu ve küresel ısınma çevresinde şekillenmektedir ve bu durum iş çevresine de yansımaktadır. Çevre sektöründe, ön plana çıkan ürünler daha az kirletici özelliğe sahip ürünler, geri dönüşüm ve doğa ile dost enerjiler, atık temizleme üniteleri ve çevresel geri kazanım ve eko-tatil gibi konulardır. Japonya'da çeşitli çevre koruma örgütleri aktif olarak faaliyet göstermekte olup, tüketici eğilimlerin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Çevre teknolojileri sektörü oldukça gelişmiş konumdadır. Japonya çevre teknolojileri konusunda dünyanın önde gelen üreticileri arasında olan bir ülkedir. Japonya'da ön plana çıkan enerji sektöründeki konular petrol, doğalgaz, kömür, nükleer enerji-hidrolik enerji vb. konulardır. Enerji sektöründe şehirlerde doğalgaz ve elektriğin üretim ve dağıtımının serbestleştirilmesi gündemde olup, işletmeler arasındaki rekabet artmaya başlamıştır. İşletmeler, daha fazla ön plana çıkmak için, çevre konularına önem vermeye başlamış ve enerji tasarrufu konusunda çeşitli kampanyalar düzenlemektedir. Japonya'da artan enerji ihtiyacı karşısında ülkede birçok nükleer santral açılmış bu durum Japonya'nın da içinde olduğu Kyoto Sözleşmesi taahhütlerine uyumu zorlaştırmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Japonya'nın yurtdışı yatırımlarının sektörel dağılımları incelendiğinde finans ve hizmet sektörlerinin yer aldığı imalat dışı yatırımların payı yaklaşık %70 seviyesindeyken, imalat sektöründeki yatırımların ise %30 seviyesinde olduğu tespit edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2018).

Ekonomik büyümesi düşük seviyelerde gerçekleşen Japonya’da, 2008 krizi sonrasında ülke ekonomisinde ciddi daralma görülsede, ülke ekonomisinin krizin etkilerinden kısa sürede kurtulduğu görülmektedir. Nitekim Şekil 11’deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

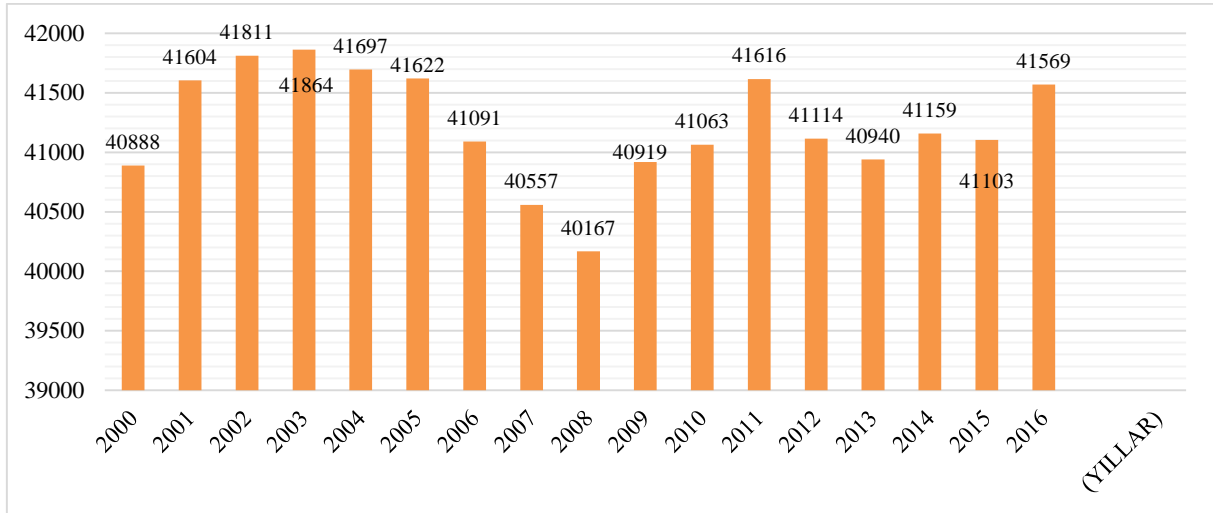

Şekil 11. 2000-2016 Dönemi Japonya Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 11’de görüldüğü gibi, 2000 yılında %2,77 büyüyen Japonya, 2003-2007 yılları arasında ortalama %1,7 oranında büyümüştür. 2008 yılında yaşanan küresel kriz Japonya ekonomisini ciddi bir şekilde etkilemiş, ülke ekonomisi %-1,09 daralmıştır. 2010 yılında toparlanan Japonya ekonomisi %4,19 büyümesine rağmen 2011 yılında tekrar %-0,11 daralmıştır. 2012-2015 yılları arasında ortalama %1,25 büyüyen ülke ekonomisi, 2016 yılında %1,03 büyümüştür.

Japonya’nın savunma harcamaları incelendiğinde, ülke savunma harcamalarını önce arttırdığı daha sonra azalttığı, ardından savunma harcamalarını tekrar arttırdığı görülmektedir. Nitekim Şekil 12’deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 12. 2000-2016 Dönemi Japonya Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) 2018'den derlenmiştir.

Şekil 12'de görüldüğü gibi, Japonya'nın 2000 yılında savunma harcaması 20.982 milyar dolar iken, 2001'de 41.604 milyar dolar, 2003 yılında 41.864 milyar dolar olmuştur. 2003 yılından 2008 yılına kadar savunma harcamalarını azalttığı görülen Japonya, 2009 yılından itibaren tekrar savunma harcamalarını arttırmıştır. 2009 yılında ülkenin savunma harcaması 40.919 milyar dolarken, 2010 yılında 41.063 milyar dolar, 2011 yılında 41.616 milyar dolar olmuştur. 2012-2015 yılları arasında ülkenin savunma harcaması ortalama 41 milyar dolar seviyesindeyken, 2016 yılında Japonya'nın savunma harcaması 41.569 milyar dolar olmuştur.

Japonya'nın büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, 2000'de %2,77 büyüyen Japonya'nın savunma harcaması 40.888 milyar dolarken, 2003 yılında ülke %1,52 büyümüş, savunma harcaması 41.864 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 krizi nedeniyle %1,09 daralan ülke ekonomisinde savunma harcaması da azalmış 40.167 dolara düşmüştür. 2009'da krizin etkileri daha da net görülmüş Japon ekonomisi %5,41 daralmış, savunma harcamaları 40.919 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. 2016'da %1,03 büyüyen ülke ekonomisinde savunma harcaması 41.569 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000-2016 yıllarına bakıldığında ülkenin savunma harcamalarında önemli bir artış olmadığı görülmüştür.

3.1.7 Kanada

Kanada, Kuzey Amerika'nın kuzeyinde hem Pasifik hem de Atlas Okyanusu'na kıyısı vardır. İki okyanusa kıyısı olmasının yanı sıra Kuzey Buz Denizi'nde de çok uzun kıyılara sahiptir. Güneyde 8.892 km uzunluğundaki sınırıyla Amerika Birleşik Devletlerinden başka kara komşusu yoktur. Kanada, yaklaşık olarak 202.000 km ile dünyanın en uzun kıyılarına sahiptir ve yüzölçümü, Amerika kıtasının yaklaşık %41'ini oluştururken, dünyanın yüzölçümünün toplam %7'sini oluşturmaktadır. Ülke 10 milyon km² ulaşan yüzölçümüne rağmen, nüfusunun büyük kısmı başta güneydeki Amerika Birleşik Devletleri sınırına yakın bölgeler olmak üzere belirli bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Kanada'nın karasal yüzölçümünü 9,1 milyon km² olup, bunun %46'sı ormanlık alanları, bunun %7'sini tarımsal alan oluşturmaktadır. Ülkeye 2001 yılından itibaren gelen göç ülke nüfus artışının %66'lık kısmını oluşturmaktadır. Kanada'nın işgücünün %80'e yakını hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Ülkedeki işsizlik oranı 90'lı yılların başından itibaren azalarak 2008 yılı başı itibariyle %6'ya kadar gerilemiş olsa da 2009 yılında tekrar artışa geçmiştir. 2017 yılında işsizlik oranı %6,3 olmuştur (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Ülke, dünya ormanlarını %10'una sahiptir. Kanada'nın topraklarının yarısı ormanlarla kaplı olup bu ormanların %65'i verimli olarak kabul edilmektedir. Kanada dünyanın en büyük gazete kâğıdı, odun hamuru ve kereste ihracatçısıdır. Alberta başta olmak üzere Kanada'nın batısında büyük miktarda doğalgaz ve petrol rezervi vardır. Bununla beraber, ülkenin Atlantik kıyılarında petrol çıkarma tesisi bulunmaktadır. Hidro-elektrik kaynağı olarak Quebec, Manitoba, British Columbia bölgelerindeki nehirler ülkeye ciddi oranda doğal kaynak oluşturmaktadır. Kanada madenler ve mineraller açısından dünyanın en zengin ülkelerindedir. Kanada dünyanın en büyük Potas üreticisidir. Aynı zamanda ülke 2009 yılına kadar dünyanın en büyük uranyum üreticisidir. Kanada'da bu madenlere ek olarak nikel, kömür, titanyum konsantresi, demir cevheri, alüminyum, altın, bakır, çinko, kurşun, elmas ve molibden üretimiyle de dünyanın sayılı ülkeleri arasındadır. Kanada'nın su kaynakları ve topraklarının %12'lik kısmı federal ve bölgesel hükümetler tarafından kanunla milli park, bölgesel park, ekolojik rezerv ve vahşi yaşam alanı olarak korunmaktadır. Ayrıca ülkede doğal kaynakların tüketilmesini engellemek amacıyla hükümet tarafından finanse edilen belirli geri dönüşüm programı ve doğal hayatın yenilenmesi programları uygulanmaktadır. Kanada, Kyoto Protokolünden 15 Aralık 2011 yılında ayrıldığını bildirmiştir. 1997 yılında imzalanan ve 2005'te yürürlüğe sokulan protokolden ayrılan ilk ülke Kanada'dır. Bu çekilmenin sebebi, hedeflenen sera gazı salınım hedeflerine ulaşılmaması nedeniyle yüksek ceza ile karşı karşıya

gösterilmiştir. Ülke, 2017 IMF verilerine göre 1,7 trilyon dolarlık Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ile dünyanın 10. büyük ekonomisidir. Kuzey Amerika pazarı ile hızla gelişen Asya ekonomileri arasında stratejik pozisyonu ile bir köprü vazifesi gören ülke, dünyanın en büyük 9. üretim pazarıdır. Meksika ve ABD ile gerçekleştirilen Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA) ile 443 milyonu aşan bir tüketici kitlesine ulaşma imkânı sağlamanın yanı sıra Kanada, güvenli yatırım ve iş ortamı ile de dünyanın önde gelen en dinamik ekonomilerinden biri olarak görülmektedir. Kanada, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve G-8 üyesi olarak dünyanın en zengin ekonomilerinden biridir (Ticaret Bakanlığı, 2018).

2008 krizi sonrasında ülke ekonomisinde daralma görülse de, ülke ekonomisinin krizin etkilerinden kısa sürede kurtulduğu görülmektedir. Nitekim Şekil 13'teki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

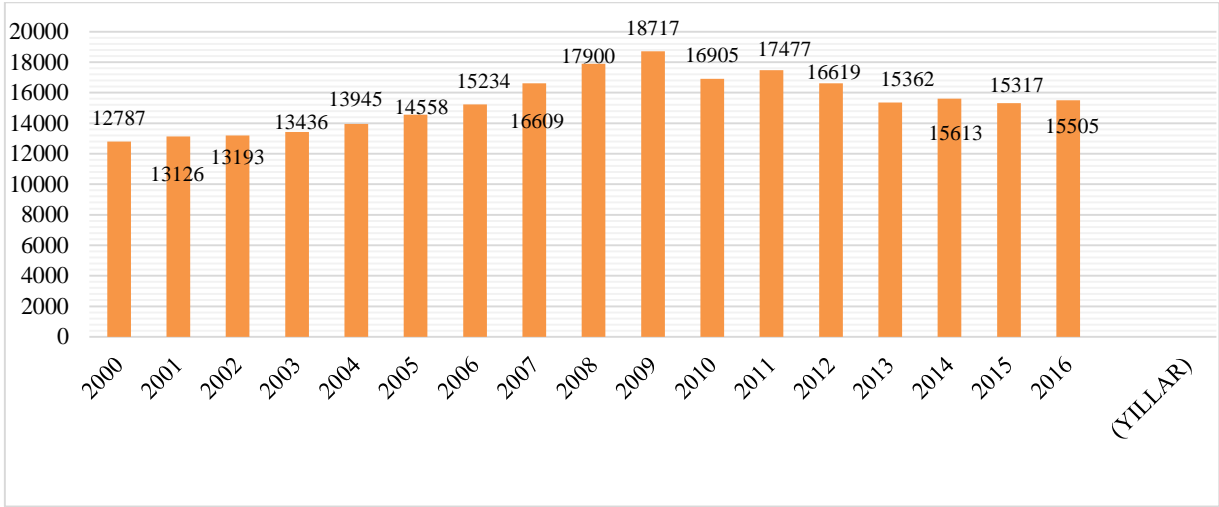
Şekil 13. 2000-2016 Dönemi Kanada Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator 2018) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 13'te görüldüğü gibi, Kanada 2000 yılında %5,18 büyümüştür. Ülke ekonomisi 2001-2008 yılları arasında ortalama %2,3 büyümüştür. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz Kanada ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Ülke ekonomisi 2009 yılında %-2,94 daralmıştır. Kanada 2010-2011 yılları arasında birbirine çok yakın büyüme oranı yakalamıştır. 2012-2015 arasında ülke ortalama %2 büyümüştür. 2016 yılında ise ülke ekonomisi %1,48 oranında büyüme gerçekleştirmiştir.

Kanada'nın savunma harcamaları incelendiğinde, ülke savunma harcamalarını 2010-2009 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde sürekli arttırmış, 2009 yılından sonra ise ülke

savunma harcamalarını azaltmıştır. Nitekim Şekil 14'deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 14.2000-2016 Dönemi Kanada Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) 2018'den derlenmiştir.

Şekil 14'de görüldüğü gibi, Kanada'nın 2000 yılında savunma harcaması 12.787 milyar dolar iken, 2004 yılında 13.945 milyar dolar, 2007 yılında 17.900 milyar dolar, 2009 yılında 18.717 milyar dolar olarak artmıştır. 2009 yılından sonra savunma harcamalarını azalttığı görülen Kanada'nın 2010 yılında savunma harcaması 16.905 milyar dolara düşmüştür. Ülkenin 2011-2016 yılları arasında savunma harcaması yaklaşık 16.000 milyar dolar olmuştur.

Kanada'nın büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, 2000'de %5,18 büyüyen Kanada'nın savunma harcaması 12.787 milyar dolarken, 2005'de ülke %3,2 büyümüş, savunma harcaması 14.558 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Kanada ekonomisi 2009'da küresel mali krizin etkisiyle %2,94 daralmasına rağmen ülkenin savunma harcaması en yüksek seviye olan 18.717 milyar dolara çıkmıştır. 2016'da ülke %1,48 büyümüş, savunma harcaması 15.505 milyar dolar olmuştur.

3.1.8 İtalya

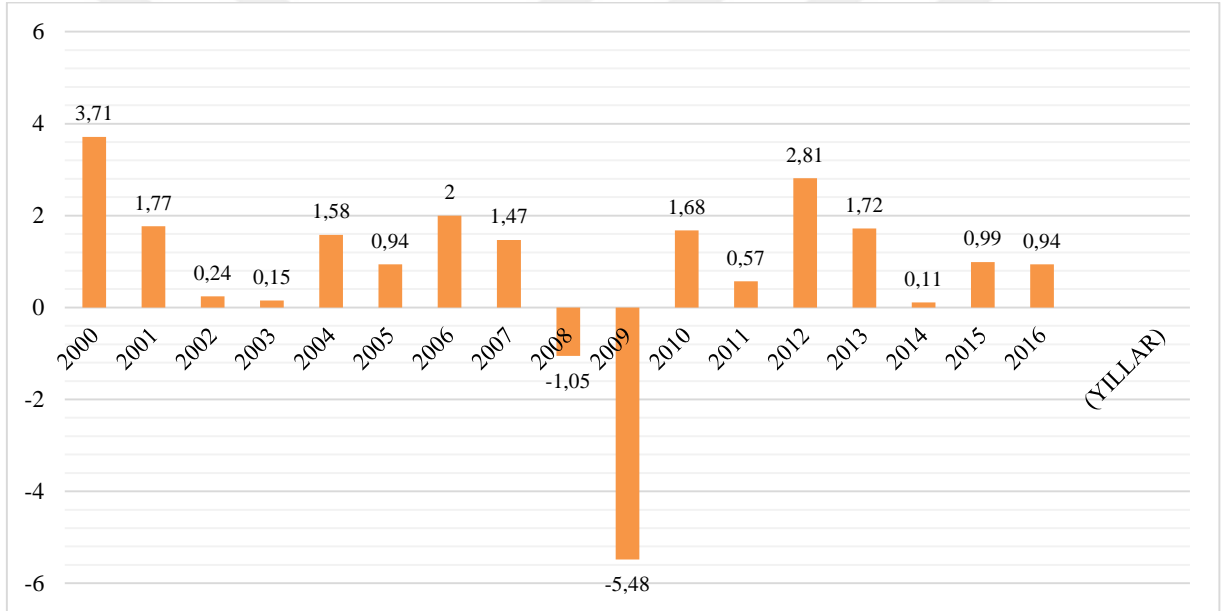
Ülke, Avrupa'nın güneyinden Akdeniz içlerine doğru kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bir yarımada üzerinde yer almaktadır. Doğusunda Adriyatik Denizi, güneyinde ve batısında Akdeniz ve kuzeyinde Alp Dağları ile çevrelemiştir. Akdeniz'deki Sardunya ve Sicilya adaları ve yarımada çevresindeki irili ufaklı birçok ada İtalya'ya aittir. Ülkenin kuzeyinde İsviçre ve Avusturya, kuzeybatısında Fransa, kuzeydoğusunda Slovenya ile kara sınırı bulunmaktadır. İtalya'nın kendi toprakları içinde iki bağımsız ülkeyle de sınırı vardır. Bu ülkelerden Katolik mezhebinin dini başkenti olan ve Roma içinde bulunan Vatikan diğeri ise Avrupa'nın yaşayan en eski cumhuriyeti olan San Marino Cumhuriyeti'dir. 2016 IMF rakamlarına göre 1,85 trilyon dolar GSYH (nominal) ile dünyanın 8. Avrupa'nın ise 4. en büyük ekonomisidir. 2016 yılında satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYH tahmini olarak 36.313 dolardır. İtalya bu değerle dünya sıralamasında 37. sırada bulunmaktadır. 2015 yılı İnsan Gelişimi Endeksi'ne (UNDP) göre ülke, çok yüksek insan gelişimine sahip ülkeler arasında 27. Sırada yer almaktadır. İtalya, Avrupa Birliği'nin kurucusudur. Bununla beraber ülke G-8 grubunda da yer almaktadır. İtalya, 1957 yılında Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET)'nin kurulmasıyla başlayan süreçte *Altılar* adıyla anılan İtalya, Almanya, Hollanda, Fransa, Belçika ve Lüksemburg'un oluşturduğu gümrük birliği sayesinde aralarındaki ticareti sürekli büyüten söz konusu ülkeler aynı zamanda Avrupa'nın iktisadi gelişimine de ivme kazandırmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Dünyanın en fazla turist çeken 5. ülkesi olan İtalya'ya 2015 yılında 50,7 milyon turist ziyaret etmiştir. Ülkenin 2015 yılı turizm geliriyle bir önceki yıl kıyaslandığında, gelirden %13 azalma görülmüş ve turizm geliri 45 milyar dolardan 39 milyar dolar civarına düşmüştür. 2014 yılında İtalya'da %-0,23 olarak gerçekleşen Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) oranı, 2015'te yılında %0,11 olarak gerçekleşmiş, 2016 yılında ise %0,05 olmuştur. İşsizlik oranı 2014 yılında %12,6, 2015 yılında %11,9 olarak gerçekleşmiştir. Diğer Avrupa Birliği ülkeleri ile mukayese edildiğinde İtalya'da yolsuzluk ve verimsiz devlet bürokrasisinin yanı sıra yüksek oranlı kamu harcamaları ve ağır vergi yükü bulunmaktadır. Mobilya, tekstil ve beyaz eşya gibi önemli sektörlerdeki firmalar, düşük maliyetli üretim yapan Çin firmaları ile rekabet edemez duruma gelmektedirler. Ülke güçlü ekonomik yapısını, daha çok aile şirketleri ve bu aileler tarafından yönetilen sanayi grupları içerisinde bir araya gelmiş küçük ve orta ölçekli firmalar ve şirketlerden oluşturmuştur. Bu firmalar ve şirketler çeşitli üretim ürünleri ve kapital kategorilerinde uzmanlıklar geliştirmişlerdir. Ülke ekonomisinde imalat sektörü çok güçlüdür. Ana imalat sanayileri arasında gemi yapımı, otomotiv, kimyasallar, giyim ve tekstil, mobilya,

ayakkabı ve deri eşya, gıda prosesi, seramik ürünler, parçalar ve makineleri sayılabilir. Ülke sanayisinin en gelişmiş sektörleri arasında taşıt araçları sanayi, mekanik sanayi, yapı sanayi ve kimya sanayi başta gelmektedir. Büyük ölçekli firmalar daha çok Orta ve Kuzey İtalya’da toplanırken, Güney İtalya’da daha çok turizm ve tarım alanında faaliyet gösteren küçük işletmeler faaliyet göstermektedir. Ülke ekonomisinin bir diğer gücü ise “sanayi bölgeler” olarak isimlendirilen ve aynı sektörde, her biri üretim aşamalarının başka bir dalında uzmanlaşmış birçok firmanın sıkı ekonomik ilişkiler içerisinde bir arada bulunduğu alanların gelişimidir. Ülkede 200’den fazla sanayi bölgesi bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2018).

2008’de yaşanan küresel mali kriz bununla beraber AB içinde en çok bütçe açığına ve borca sahip ülke konumunda olması İtalya ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Nitekim Şekil 15’deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

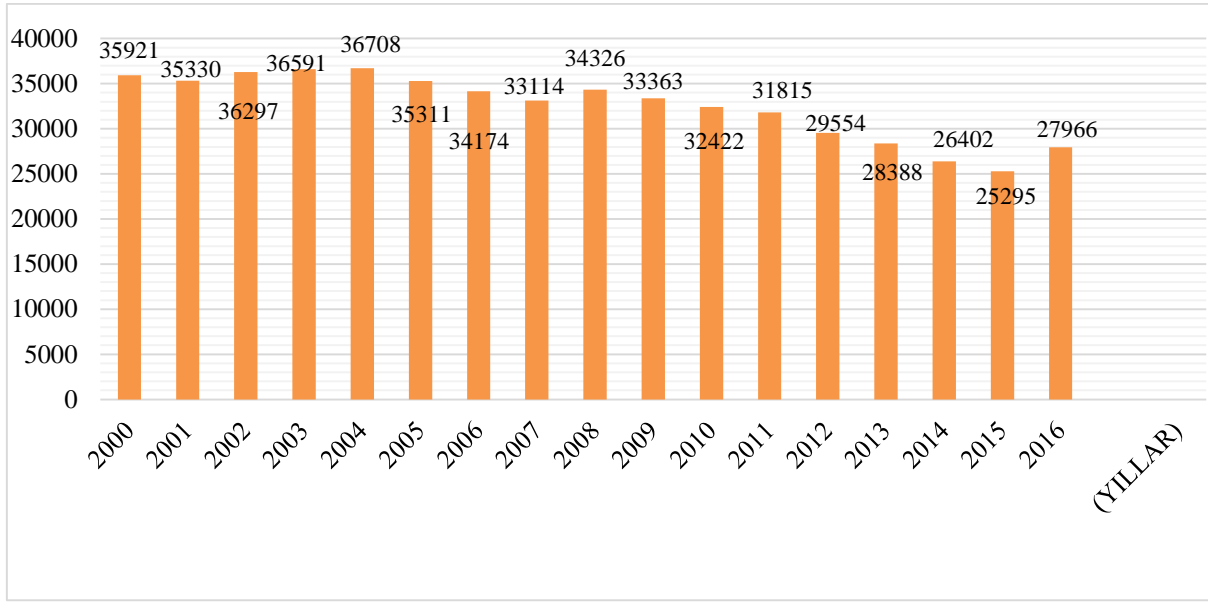

Şekil 15.2000-2016 Dönemi İtalya Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator) 2018’den derlenmiştir.

Şekil 15’de görüldüğü gibi, 2000 yılında %3,71 büyüyen İtalya ekonomisi, 2004 yılında %1,58, 2006 yılında %2 büyümüştür. 2008 yılında yaşanan küresel kriz ve yaşanan borç krizi İtalya ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Ülke ekonomisi 2008 yılında %-1,05 daralmıştır. Krizin etkileri 2009’da daha da şiddetli hissedilmiş, İtalya %-5,48 daralmıştır. 2011-2016 yılları arasında ülke ekonomisi yaklaşık %1,3 büyüme gerçekleştirmiştir.

İtalya’nın savunma harcamaları incelendiğinde, ülke savunma harcamalarını sürekli azalttığı görülmektedir. Nitekim Şekil 16’daki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 16.2000-2016 Dönemi İtalya Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) 2018'den derlenmiştir.

Şekil 16'da görüldüğü gibi, İtalya savunma harcamalarını 2000-2016 yılları arasında azaltmıştır. İtalya'nın savunma harcaması 2001 yılında 35.330 milyar dolar iken, 2006 yılında 34.174 milyar dolar, 2009 yılında 33.363 milyar dolar, 2012 yılında 29.554 milyar dolar, 2015 yılında 25.295 milyar dolar, 2016 yılında ise 27.966 milyar dolar olmuştur.

İtalya'nın büyüme oranları ve savunma harcamaları birlikte incelendiğinde, 2000'de %3,71 büyüyen İtalya'nın savunma harcaması 35.921 milyar dolar iken, 2006'de ülke %2 büyümüş, savunma harcaması 34.174 milyar dolara gerilemiştir. İtalya ekonomisi 2009'da yaşanan küresel mali kriz ve yaşanan borç krizi nedeniyle %5,48 daralmış, savunma harcaması ise 33.363 milyar dolara düşmüştür. 2015'de ülke %0,99 büyümüş, savunma harcaması 25.299 milyar dolar seviyesine kadar düşmüştür. 2016'da ülke %0,94 büyümüş, savunma harcaması artarak 27.966 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.

3.2 Türkiye’de Savunma Harcamaları

Bu konu başlığı altında Türkiye’nin savunma harcamalarını etkileyen faktörler, Türkiye’nin jeopolitik konumu ve çevresindeki komşu ülkeleriyle ilişkileri, Türkiye’nin savunma harcamalarının faydaları, Türkiye’nin savunma harcaması ve ekonomik büyüme verileri anlatılacaktır.

3.2.1 Türkiye’de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Bu alt konu başlığı altında Türkiye’nin savunma harcamalarını etkileyen faktörler, Türkiye’nin jeopolitik konumu ve Türkiye’nin komşu ve bölge ülkeleriyle ilişkileri anlatılacaktır.

3.2.1.1 Türkiye’nin Jeopolitik Konumu

Jeopolitik konum tanım olarak, bir coğrafyanın veya toprağın dünya siyasetindeki yeri olarak tanımlanmaktadır. Türkiye, gerek bölge siyasetinde gerekse dünya siyasetinde önemli ve kritik bölgededir. Türkiye askeri açıdan çok stratejik bir konumdadır. Türkiye, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının olduğu yerde Orta Doğu’nun ve Akdeniz’in, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı eksenleri üzerinde köprü görevindedir. Şuan olan ve gelecekte de olması muhtemel Yunanistan’dan kaynaklanan Ege (Kıta Sahaneliği) sorunu, Orta Doğu’daki petrol savaşları, Balkanlar, Kafkaslar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’nin içerisinde bulunduğu jeostratejik konumunun önemi bir kez daha anlaşılmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 2009).

Orta Asya ve Balkanlar arasında köprü görevi olan Türkiye, bölgesinin vazgeçilmez bir istikrar ögesidir. Türkiye, bulunduğu bölgeyi korumaya devam ederken, diğer yandan, bölgedeki dengeyi sürdürmek, çıkabilecek buhranları önlemek, buhran durumunda toprak bütünlüğünü korumak, bölgedeki barışı korumak ve milli menfaatlerini korumak için yeterli düzeyde bir askeri gücü sürdürmek durumundadır (Özkök, 2004: 8).

3.2.1.2 Türkiye’nin Komşu ve Bölge Ülkeleriyle İlişkileri

Türkiye, jeopolitik konumu sebebiyle çevresindeki bütün komşularıyla dikkatli bir şekilde politik strateji ilişkisi geliştirmek ve barış durumunda bile savunma sistemini güçlü tutmak mecburiyetindedir. Bu mecburiyet beraberinde savunma harcamalarındaki artışı getirmektedir (Altun, 1998: 70).

Ülkelerin savunma harcamalarını etkileyen faktörlerden biri de komşu ve bölge ülkelerinin askeri ve savunma harcamalarıdır. Komşu veya bölge için tehdit unsuru olan

devletlerin savunma harcamalarını arttırması diğer ülkelerin de savunma harcamalarını arttırmasını tetiklemektedir (Yıldırım ve Sezgin, 2002: 121-128).

Türkiye'nin komşularından bazılarının Türkiye'den toprak talebi, bazılarının Türkiye'ye karşı geçmişten gelen düşmanlık duygusu bulunmaktadır. Komşu ülkelere bazıları Türkiye'yi bölgede tehdit olarak görürken, bazılarının ise Türkiye'nin rejiminden kaynaklanan rahatsızlığı bulunmaktadır. Kurnazca yapılan işbirlikleriyle, Türkiye'de etnik meseleler olduğu vurgusu ve propagandasını yaparak, kültür ve mezhep farklılıkları istismar edilerek amaçlarının gerçekleştirmek istemektedir (Akyol, 1976).

3.2.1.2.1 Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü 16 Aralık 1991 yılında tanımıştır. Ekonomik problemler yaşayan Ermenistan'a insani yardımda bulunmuş; ülkenin uluslararası toplum, bölgesel kuruluşlar ve batılı kurumlarla bütünleşmesi için çaba harcamıştır. Bu gelişmeler olmasına rağmen, 1993 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan'ı ilhak etmesiyle Türkiye, Ermenistan ile doğrudan ticareti bitirmiştir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır kapatılarak karayolu, havayolu ve demiryolu bağlantıları kesilmiştir (Dış İşleri Bakanlığı 2018).

Ermenistan, soykırım iddialarının tanınması için uluslararası arenada her türlü girişimi yapmaktadır. Sözde Ermeni soykırımının uluslararası politika sahnesinde tanınması Ermenistan'ın öncelikli dış politika hedefini oluşturmaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasında geçmişten gelen sorunlar halen zaman zaman ortaya çıkmakta ve soykırım meselesi tekrar tekrar siyaset konusu olmaktadır (Çıkmalar, 2006: 142-143).

Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme çabası çerçevesinde, İsviçre'nin arabuluculuğunda başlatılan süreç neticesinde, Zürih'te 2019 yılında "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü" ve "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" yapılmıştır. Bu iki anlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için bir çerçeve oluşturmuştur. Protokoller onaylanması için TBMM'ye sevk edilmiştir. Ermenistan tarafında ise protokoller önkoşullar ve kısıtlamalar bulunduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı 2015 yılında söz konusu yapılan protokolleri Ermenistan parlamentosundan geri çekmiştir. Bu durum ilişkilerin normalleşmesi için atılan adımları ve temel amacı zedelemiştir (Dış İşleri Bakanlığı 2018).

3.2.1.2.2 Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Bulgaristan, soğuk savaş döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin en yakın müttefiklerinden biri haline gelmiştir. Türkiye ise NATO'nun önemli bir üyesi olarak komünizm karşısında olmuştur. Bu dönemde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri soğuk ve gerilimli bir döneme girmiştir. İki ülke arasında 1950-1951 yılında iki ülke arasında büyük bir kriz çıkmış Bulgar hükümeti iki yüz elli bin Türkü Bulgaristan'ı terk ettirmek zorunda bırakmıştır. Bu olayların ardından 1968 yılında göç sonucunda dağılan aileleri birleştirmek için iki ülke arasında anlaşma yapılarak yüz otuz bin Türk, Türkiye'ye göç etmiştir. SSCB'nin yıkılmasıyla en büyük desteğini kaybeden Bulgaristan Varşova Paketi'nin da süresinin bitmesiyle komşu ülkelerle olan ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır (Çıkmalar, 2006: 157).

Bulgaristan'ın dış ticaretinin %8'ini Türkiye oluşturmaktadır. Bulgaristan'daki Türk yatırımları 2 milyar dolar seviyesindedir. İki Türk sermayeli bankanın yanı sıra ülkede irili ufaklı 1.500 Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Türk inşaat firmaları tarafından tamamlanan ve devam eden projelerin tutarı ise 1,2 milyar dolardır. Yatırımcıların ve iş adamlarının faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve ortaya çıkan problemlerin kısa sürede çözülmesi amacıyla 2009 yılında Sofya'da bir Türk ticaret merkezi kurulmuştur. 2011 yılında Bulgaristan'da yapılan nüfus sayımına göre, ülkedeki ulusal Türk azınlığının sayısı 588.318 kişidir. Bu rakam Bulgaristan'ın toplam nüfusunun yaklaşık %8,8'idir (Dış İşleri Bakanlığı 2018).

3.2.1.2.3 Türkiye-Gürcistan İlişkileri

16 Aralık 1991 yılında Türkiye, Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. 21 Aralık 1992 yılında Diplomatik İlişkilerin Tesisine İlişkin protokol iki ülke arasında imzalanmış ve karşılıklı büyükelçilikler açılmıştır. Türkiye'nin Batum'da, Gürcistan'ın ise Trabzon ve İstanbul'da büyükelçilikleri bulunmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler stratejik düzeydedir. Gürcistan 2017 yılından beri Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı konumundadır. Türkiye, Ermenistan'a en çok doğrudan yatırım yapan ülkeler arasındadır. 31 Mayıs 2011 yılında, iki ülke arasında imzalanan anlaşma kapsamında seyahatler kimlikle yapılabilmektedir (Dış İşleri Bakanlığı 2018).

Gürcistan'ın toprak bütünlüğü, ulusal birliği ve bölgedeki güvenliğin tesisi Türkiye için son derece önem arz etmektedir. Bölgedeki gerilimlerin kaynağı Abhazya ve Güney Osetya oluşturmuş, Acaristan problemi ise şuan için çözülmüş görülmektedir. Bu bölgenin güvenliği Ceyhan-Bakü-Tiflis boru hattının güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir (Çıkmalar, 2006: 142).

3.2.1.2.4 Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye, İran için Avrupa'ya geçişte bir kapı konumundadır. İran ise Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan karayolu konumundadır. Jeopolitik ve jeostratejik olarak bu ülkenin konumları taraflar açısından önemli stratejik değerler oluşturmaktadır. İran, Türkiye üzerinde doğal kaynaklarını Avrupa pazarına taşıma fırsatı varken, Türkiye'de İran üzerinden Orta Asya ile ekonomik ilişkiler kurma ve Orta Asya pazarına girme potansiyeline sahiptir. Bu iki güçlü ülkenin jeopolitik ve jeostratejik konumları nedeniyle bölgedeki hegemonya mücadelesi Osmanlı-Safevi döneminden ileri gelmektedir. 1979'da yaşanan İran İslam Devrimi'nden sonra Türkiye-İran arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. İran'da Şiilik siyasallaşmış ve farklı kimlik tanımlamasına sahip iki ülke ilişkileri arasında gerginleşme yaşanmıştır. Türkiye, İran'ın yapmış olduğu nükleer program çalışmalarına ikili ilişkilerin zedelenmemesi için sessiz kalsa da bölgede nükleer silaha sahip bir İran'ı istememektedir. Nükleer silaha sahip bir İran bölgede bütün dengeleri değiştirebilir, Rusya'yla yapacağı işbirliği Türkiye'nin çıkarlarını olumsuz etkileyebilir. İran, Azerbaycan üstünde daha fazla egemen olabilir, enerjide dışa bağlı olan Türkiye'nin enerji politikasını etkileyebilir. Nükleer çalışmaları nedeniyle Tahran-Washington arasında gerilim artmış ve İran'a ambargo paketi hazırlanmıştır. Türkiye, Tahran ve Washington arasında arabulucu olmak istese de İran kanadı "ABD ile İran arasındaki sorunlar derinliği ve karmaşıklığı nedeniyle üçüncü bir ülkenin devreye girmesiyle çözülemez" şeklindeki ifadelerle Türkiye'nin bu isteğini geri çevirmişlerdir. İki ülke arasında komşuluk ilişkilerini arttırıcı önemli adımlar atılsa da iki ülke arasında güven ortamı halen sağlanmış değildir. Rejim ve devlet yönetimi farklılığı ilişkilerin çeşitlenmesini ve derinleşmesini engellese de iki ülke farklılıkların husumete dönüşmesini bilinçli bir şekilde önlemektedir (Keskin, 2009: 45-54).

Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler, birbirinin içişlerine müdahale etmeme, iyi komşuluk ilkeleri ve karşılıklı saygı zemininde gelişmesi yönündedir. Bilhassa iki ülke arasında düzenlenen karşılıklı ziyaretler ve siyasi diyaloglarla ilişkilerin arttırılması yönünde çabayı göstermektedir (Dış İşleri Bakanlığı 2018).

3.2.1.2.5 Türkiye-İrak İlişkileri

Musul sorunu 1926 yılında Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin aleyhine sonuçlanınca nedeniyle Türkiye-İrak ilişkileri iyi başlamamıştır. 1937 yılında imzalanan Sadabat Paktı iki ülke ilişkisine pozitif etki etmiştir. II. Dünya harbinden sonra ardından Türkiye'nin batı ile olan ilişkilerinin artması ve 1952 yılındaki NATO üyeliği Türkiye'nin batı yanlısı politikalar izlemesine sebep olmuştur. Aynı dönemde Irak'ta İngiltere'nin etkisi, Türkiye-İrak ilişkilerinin artmasına ve 1955 yılında Bağdat Paktı'nın kurulmasını sağlamıştır (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2017: 1).

İrak'taki Kürt nüfusun Türk topraklarının da bir bölümünü oluşturan bölgede bağımsız bir Kürt devleti talebi Türkiye cephesinde kesin bir dille reddedilmiştir. PKK'nın bölgedeki etkinliğini azaltmak için Türk hükümeti tarafından verilen sınır ötesi harekât mesajları Kuzey Irak'taki Kürt teşkilatların tepkisini çekmiştir (Özdağ 2008: 75-76).

11 Eylül 2001 ABD'de yaşanan İkiz Kule saldırısı ve akabinde ABD'nin Irak'a saldırmasından sonra Saddam Hüseyin'in devrilmesi, Türkiye-PKK-Kuzey Irak denklemini etkileyen en önemli unsur olmuştur. Saldırı sırasında, Kürt peşmergeler Musul ve Kerkük'e doğru ABD askerleri ile işbirliği içinde ilerlemesi ABD'ye fayda sağlamışlardır. Savaş sonunda Kürtler söz sahibi olmaya başlamışlardır (Galbraith, 2007: 149).

2008-2009 yıllarında Türkiye, Kürt Bölgesi yönetimi ile olan ilişkilerde yeni bir sayfanın açıldığı yıllar olmuştur. Bu zamana kadar Irak Kürtleri ile olan ilişkiler inişli çıkışlı olsa da bu tarihten itibaren ilişkiler ekonomik entegrasyon ve enerji ilişkileri üzerine kurulmaya başlanmıştır (Balcı, 2012: 119-135).

Türkiye ve Irak arasında 10 Temmuz 2008'de Bağdat'ta Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) ortak bir bildiri ile imzalanmıştır. 2009 yılında yapılan ilk toplantıda çeşitli alanlarda 48 mutabakat muhtırası imzalanmıştır. 2017 yılında yapılan toplantıda ise iki ülke birbirinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygılarını tekrarlamıştır. 25 Ekim 2017 yılında, Irak Başbakanı Haydar Ebadi'nin Türkiye'yi ziyaretinde iki ülke arasında ilişkilerin her boyutta gelişmesi ve terörle mücadelede işbirliğinin artırılması konularında iki ülke mutabık kalmıştır. 2008'den itibaren başlayan ekonomik yakınlaşma ile Irak-Türkiye ticaret hacmi 2004 yılında 1,8 milyar dolar (\$) iken 2008 yılında 4 milyar dolar civarına ulaşmıştır (TÜİK). 2014 yılından 2016 yılına kadar iki ülke arasında ticaret hacmi Irak'taki güvenlik problemleri düşüş yaşamıştır. 2017 yılında iki ülke arasında ticaret ivme kazanmıştır (Dış İşleri Bakanlığı 2018).

3.2.1.2.6 Türkiye-Suriye İlişkileri

Suriye, Türkiye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Irak'la sınır komşusudur. Ülke, Arap dünyası ve Orta Doğu'da stratejik bir konuma sahiptir. Şii hattında Irak-İran-Hizbullah irtibatındaki işlevi ve Türkiye ile oldukça uzun bir sınıra sahip olması Suriye'yi Ankara-Tahran-Tel Aviv için önemli kılmaktadır. Türkiye ve İsrail'in güvenliği ve İran'ın dış politika hedefleri için önemli bir jeopolitiği olan Suriye, Lübnan'daki istikrarı da doğrudan etkileyebilecek bir konuma sahiptir (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2017: 6).

1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye, yönetimi ele geçiren Hafız el-Esad tarafından 1970 yılına kadar darbelerle yönetilmiştir (Turan, 2003: 347). Suriye, 1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye'ye karşı PKK terörünü desteklemiştir. Suriye, hem kendi topraklarında hem de o dönemde kontrolünde bulunan Lübnan topraklarında PKK'nın barınmasından, eğitim almasına ve kamp kurmasına kadar her türlü imkânı sağlamıştır. Suriye PKK'ya silah, para, istihbarat ve sınırdan geçişler gibi konularda yardım etmiştir. Dönemin PKK lideri Abdullah Öcalan 1999'da Kenya'da yakalanışına kadar Şam'da kalmıştır. Bu nedenle Türkiye-Suriye ilişkileri genellikle gergin seyretmiş zaman zaman iki ülke arasında askeri çatışma noktasına gelmiştir (Akademik Perspektif, 2013).

1980'li yıllarının sonunda iki ülke arasında su sorunu ortaya çıkmıştır. Türkiye, Fırat ve Dicle üzerinde barajlar yapmaya başlayınca, Suriye ile Türkiye arasında gerilim artmış ve 1990'lı yıllarda su sorunu önemli bir yer tutmuştur. Suriye, su sorununu Arap meselesi haline getirmiş ve bu konuyu Arap ligine taşımıştır. Suriye hükümeti "Türkler Arap suyunu kontrol ediyor" diyerek Arap Ligi'nde birçok karar aldırmıştır. (AljazeeraTurk Gazetesi, 2014).

2011 yılında Arap Baharı süreci Mısır, Libya, Tunus ve Yemen'de iktidarları değiştirirken, Suriye'de devlet başkanı Beşşar Esad rejimi ile muhalefet arasında iç savaşa yol açmıştır. Esad rejiminin reform talep eden göstericilerin üzerine ateş açmasıyla iç savaşa dönüşen Suriye krizi, Türkiye'yi doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Türkiye'ye 120 bin kişinin üzerinde mülteci sığınmacının giriş yapmasına sebep olan Suriye krizi, Türkiye'nin güney sınırında çok ciddi problemlere sebep olmaktadır. (Sandıklı ve Semin, 2012: 1).

Türkiye'ye sığınan Suriyeli mülteciler Türkiye ekonomisine de ciddi bir yük oluşturmaktadır. Türkiye mültecilerin her türlü gereksinimini üstlenmekte, onlara güvenlik, barınma, beslenme, eğitim, telekomünikasyon ve bankacılık gibi birçok hizmet sunmaktadır. Dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, Türkiye bütçeden Suriyeli sığınmacılara 400 milyon lira kaynak ayırmıştır. Maliye Bakanı Şimşek, belediyelerin ve devletin dolaylı yollardan

yaptığı harcamaların ise 400 milyon liradan daha fazla olduğunu ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2012).

7 Temmuz 2017 yılında G-20 Zirvesi'nde konuşan T.C Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suriyeli mülteciler için bugüne kadar 30 Milyar \$ harcanıldığını belirterek, mülteciler konusunda yükün paylaşılması gerektiğini, Avrupa Birliği'nin mülteciler için verdiği sözleri yerine getirmedeğini belirtmiştir (Yeniçağ Gazetesi, 2017).

3.2.1.2.7 Türkiye-Rusya İlişkileri

Türkiye ve Rusya, Karadeniz havzasında, Kafkasya'da ve Ortadoğu'da etkin bölgesel güçlerdendir. Türkiye ve Rusya bu alanlarda aynı zamanda jeopolitik olarak birbirinin rakibidirler. Türkiye, yüzyıllardır süren bu rekabette önce Rusya İmparatorluğu ardından Sovyetler Birliği döneminde ciddi gerileme yaşamıştır. Soğuk savaş döneminde, iki ülke ilişkileri hemen hemen hiçbir alanda kayda değer ciddi bir gelişme yaşanmadı (Koçak, 2017: 8).

1917-1923 yılları iki büyük devlet için kendi siyasal yaşamlarında radikal değişimin ve dönüşümün tarihi olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm Türkiye ve Rusya için “eski gelenek” ama “yeni devlet” durumunu getirmiştir (Demir, 2016: 140).

II. Dünya savaşından galip ayrılan Rusya, Türkiye'den hem toprak talep etmiş, bununla da yetinmeyerek yirmi yıl geçerli olması öngörülen Montrö Boğazlar sözleşmesi imzalandıktan daha on yıl geçmeden boğazlar konusunda Türkiye ve Rusya arasında ortaklık olması gerektiğini savunmuştur. Türkiye bu durum karşısında 13 Şubat 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Sonuç olarak Türkiye, Rusya karşısında NATO'ya üye olarak batıya sıkı sıkıya bağlanmış ve Rusya ile olan ilişkilerini 1960 yılına kadar dondurmıştır. 1984 yılında Sovyetler ile imzalanan doğalgaz alım anlaşması ile Türkiye ve Rusya arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur. 1987 yılından itibaren ithal edilen doğalgazın mal ve hizmet ile ödenebilmesi avantajı ile Türk müteahhitlerin Rusya pazarına girmesi ile ihracatımızın artmasına sebep olmuştur. 2003 yılında Mavi akım boru hattının faaliyete geçmesiyle Türkiye'nin Rusya'dan gaz alımı artmıştır. 2010 yılında Türkiye'de ilk kez nükleer santral kurulması işi Rus şirketine verilmiştir. İnşaat, inşaat malzemeleri, üretim tesisleri, perakende ticaret, bira imalatı gibi alanlarda Türk şirketlerinin ticari faaliyetleri artmışsa da mal ihracatında aynı ivme yakalanamamıştır (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2017: 4-6).

Arap baharı sonrası Suriye’de yaşanan iç savaş sonrası görüş ayrılığı içinde olan bu iki ülkeyi karşı karşıya getiren olay 24 Kasım 2015 yılında Türk hava sahasını ihlal eden bir Rus jetinin sınırdan devriye yapan F-16’ları düşürmesiyle Rusya, Türkiye’nin bu hareketini düşmanca addetmiş ve bu iki ülke arasında mevcut olan tüm işbirliği alanlarında ilişkileri zorlayıcı tedbirler almıştır. Rus turistlerin Türkiye’ye ziyareti zorlaştırılmış, Türk mallarının Rusya’ya girişi büyük ölçüde engellenmiş, Türk vatandaşlarına tanınan Rusya’ya vizesiz seyahat hakkı kaldırılmış ve Rusya’da eğitim gören, ticaret yapan veya ziyaretçi olarak bulunan T.C vatandaşlarının çeşitli gerekçelerle vizeleri iptal edilmiştir. Bu olay iki ülke arasında düzeltilmesi zor olacak zararlara sebep olmuştur (Koçak, 2017: 15).

Ticari ve ekonomik ilişkiler Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin itici gücünü oluşturmaktadır. Bir dönem 38 milyar dolara varan ikili ticaret hacmiyle en önemli ortaklarımızdan olan Rusya, son zamanlarda görülen ticaret hacmindeki düşmesine rağmen yine başlıca ticaret ortaklarımızdandır. Türkiye ve Rusya arasındaki karşılıklı yatırımlar 10 milyar dolar düzeyindedir. Türk inşaat firmaları tarafından bugüne kadar Rusya’da toplam değeri 60 milyar doların üzerinde olan yaklaşık 2000’e yakın proje hayata geçirilmiştir. Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin en önemli unsurlarından birini enerji teşkil etmektedir. Enerji tedarikinde başlıca ortaklarımız arasında bulunan Rusya ile bu alandaki işbirliğimiz Türk Akım projeleri ve Akkuyu Nükleer Santrali projeleriyle daha da ileri bir evreye taşınmaktadır. İki ülke arasında turizm alanında mevcut işbirliği, ikili ilişkilerin bir diğer önemli yönünü oluşturmaktadır. Türkiye’ye gelen Rus turist sayısı 2014 yılında 4,5 milyona ulaşmıştır (Dış İşleri Bakanlığı 2018).

3.2.1.2.8 Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Türk-Yunan ilişkileri geçmişten bugüne hava sahası, kıta sahanlığı, Ege adaları, Fener Rum Patrikhanesi ve Kıbrıs gibi sorunlar üzerine kurulmuştur. Yunanistan, hem batılı devletlerden aldığı güçle hem de AB ve NATO üyeliğinin getirdiği avantajları Türkiye’ye karşı kullanarak olumsuz tavır sergilemiştir. Yunanistan, Türkiye’nin Ege Adaları, Batı Trakya ve Kıbrıs gibi unsurları kullanarak tehdit etmektedir. Kıbrıs ve Ege sorunları etrafında oluşan Yunanistan ve Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar şu başlık altında sıralanabilir (Milli Savunma Bakanlığı, 2000: 21; Sezgin, 2004: 52):

- Karasularının genişletilmesi sorunu,
- Kıta sahanlığı sorunu,
- Adaların silahlandırılması sorunu,

- Doğu Ege'deki adaların askerden arındırılmış statüsünün Yunanistan tarafından ihlali sorunu,
- Yunanistan'ın Ege'deki Uluslararası Hava Sahasında hak iddiası,
- FIR (Flight Information Region, Uçuş Bildirim Bölgesi) sorumluluklarının Yunanistan tarafından kötüye kullanılması sorunu,
- Denizlerde Arama-kurtarma sorumluluk sahası sorunu,
- Azınlık sorunu,
- NATO komuta kontrol sorunlarıdır.

Yunanistan, Türkiye ile tek başına çözümü sağlayamadığı Ege, Kıbrıs gibi sorunlarını AB'ye taşıyarak, Türkiye'nin de AB üyesi olma istek ve arzusundan faydalanarak Türkiye'ye baskı yaptırma gibi lüzumsuz, fakat sonuçları başarılı politikalar izlemiştir (Gümüşdaş, 2010: 205).

2014 yılında Türkiye ve Yunanistan arasındaki ticaret hacmi 5,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup, Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDİK) kurulduğu 2010 yılı ticaret rakamlarının yaklaşık iki katına denk gelmektedir. 2015-2016 yıllarında iki ülke arasındaki ticaret hacminde bir düşüş meydana gelmiştir. 2017 yılında ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi 3,5 milyar dolar olmuştur. Yunanistan'ın Türkiye'ye toplam yatırımlarının değeri 6,8 milyar dolar, Türkiye'nin Yunanistan'daki yatırımları ise diğer Avrupa ülkeleri üzerinden yapılan yatırımlarla birlikte 500 milyon dolardır. Türk işadamları son dönemde yat limanı ve liman işletmesi gibi alanlar başta olmak üzere, Yunanistan'da yapılan özelleştirmeler ve yapılan ihalelere ilgi gösterdikleri görülmektedir. Bununla beraber T.C Ziraat Bankası, Atina, İskeçe ve Gümölcine'de bulunan birer şubesiyle, 2009 yılından bu yana Yunanistan'daki bankacılık faaliyetlerini sürdürmektedir. İki ülke arasında turizm alanında mevcut işbirliği, ikili ilişkilerin bir diğer önemli yönünü oluşturmaktadır. 2017 yılında Yunanistan'dan yaklaşık 595 bin civarı turist Türkiye'yi, Türkiye'den ise yaklaşık 921 bin civarında turist Yunanistan'ı ziyaret etmiştir (Dışişleri Bakanlığı 2018).

3.2.2 Türkiye’de Savunma Harcamalarının Faydaları

Savunma hizmeti, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulması ve savaş hazırlığının ülke insanlarına faydaları olmak üzere üç yönlüdür (Hartley ve Sandler, 1995: 6).

3.2.2.1 Caydırıcı ve Koruyucu Faydası

Caydırıcı ve koruyucu (püskürtme) faydaları bileşik bir ürün olarak ortaya çıkmalarına rağmen birbirinden farklı özellikler taşırlar. Kamusal faydanın klasik bir örneği olan caydırıcı fayda, ülke bütününde bölünmez bir ortak tüketim hizmetidir. Bu hizmetten kimse mahrum bırakılamaz, hiç kimse birbirine rakip olmazken, yararlanan kişilerin sayısındaki artış hizmetin yararını azaltmaz. Savunmanın ikinci faydası olan koruma ve püskürtme, caydırma faydasına kıyaslandığında farklı özellikler taşır. Savunulmak istenmeyen bölge hizmet dışı bırakılabilir ve hizmetten yararlanmada bölgeler birbirine rakiptir. Bu fark, siyasal tercihten kaynaklanabilir ya da savunmanın maliyeti ile çıktısını oranlayarak en yüksek etkinliğin elde edilmek istenmesi sonucu olabilir (Altun, 1998: 29).

Genel bir kural olmamasına rağmen, caydırıcılığın sağlanmasında bilgi harekâtının psikolojik harekât, istihbarat harekâtı, komuta kontrol harekâtı kapsamında aldatma harekâtı ve elektronik harekât, basın ve halkla ilişkiler unsurları ön plana çıkar. Caydırıcılığın uygulanmasında bilgi harekâtının genel esasları birbirinin aynısı olmakla beraber, bu harekâtın planlanmasında ve uygulanmasında hedef ülkenin hassas tarafları dikkate alınmak suretiyle, Silahlı kuvvetlerin sahip olduğu üstünlükler ön plana çıkarılır. Caydırıcılığın sağlanması için şu hususlar sıralanabilir (Bilgi Harekâtı, 2003: 4-19):

- Kuvvet çarpanlarına sahip silahlı sistemlerin üstünlüğü,
- Teknolojik üstünlük,
- Nitelik üstünlüğü,
- Bilgi üstünlüğü,
- Eğitim üstünlüğü,
- Füze ve füzesavar sistemlerine sahip olma,
- Etkili erken ihbar ve ikaz sistemlerine sahip olmak,
- Uluslararası askeri oluşumlarda rol alıp etkili olmak,
- Çok uluslu barışı destekleme faaliyetlerine katılmak,
- Etkili psikolojik harekât ile özel harekât icra etmek,

- Düşman ülkeler hakkında barıştan itibaren yeterli ve zamanında bilgi ve istihbarata sahip olmak,
- Güvenlik çıkarlarına yönelik risk ve tehditlerin oluşmasını önlemek,
- Uygun zamanlama ile büyük tatbikat ve manevralar icra etmek,
- Çevredeki dost ülkeler ile askeri ilişkileri geliştirmektir.

3.2.2.2 Yasa ve Düzen Egemenliğini Sağlayıcı Faydası

Yasa ve düzen egemenliği sağlayıcı faydası olarak savunma, dışa yönelik güvenlik, içe dönük hizmet olarak ayrılırlar. Yasa ve düzen egemenliği, milli amaçlara ulaşabilmek ve devamını sağlayabilmek için devletin iç politikasını demokratikleştirme, aykırı olanları temizleme, uluslararası saygınlığı sağlama, devletin yönetim biçiminin etkinliğini sağlama ve koruma konularıyla ilgilidir.

İç güvenlik hizmetleri İçişleri Bakanlığı ve buna bağlı olarak kırsal kesimde Jandarma Genel Komutanlığı tarafından sağlanır. İç güvenliğin gücünü aşan düzen bozucu, yasal olmayan eylemler aşırı boyutlara ulaşınca ilgili mülki amirin isteği ile geçici olarak askeri birlikler devreye sokulur (Bulutoğlu, 1998: 279).

3.2.3 Türkiye'nin Savunma Harcaması Verileri

Bu konu başlığı altında savunma harcamalarının tanımı, genel yapısı, savunma harcamalarının kaynakları ve Türkiye'nin savunma harcaması verileri gösterilecektir.

3.2.3.1 Savunma Harcamalarının Tanımı ve Genel Yapısı

Savunma harcamaları bir ülkenin, içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehdit ve tehlikeye karşı kendini koruma maksadıyla, ülkenin bütünlüğüne yönelik her türlü tehditlerin artan bir fonksiyonu olarak milli gelirden savunmasına ayırdığı pay olmaktadır. Savunma harcamaları, savunma hizmeti ve amacına tahsis edilmiş askeri ve sivil personel ile ilgili harcamalardan, yine bu sektör ile ilgili araç ve gereçlerin (askeri mühimmat ve ekipman vs.) üretimi ve satın alınması, bunların bakım ve onarım giderlerinden, bina vb. yapı faaliyetlerinden, araştırma-geliştirme harcamalarına (AR-GE) denir (Tüğen, 1989: 48).

Bir diğer tanıma göre, savunma harcamaları; Jandarma Genel Komutanlığı, Milli Savunma Bakanlığı (ve ona bağlı kolluk kuvvetleri) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın gereksinimlerini karşılamak maksadıyla yapılan personel, silah, diğer askeri teçhizat ve

mühimmat harcamalarıyla yiyecek, giyecek, yakıt vb. yatırım ve transfer ödemelerini kapsamaktadır (Şensesen, 2002: 12).

Kimi iktisatçılar savunma ve savunma harcamaları için yukarıda belirtilen tanımları yaparken, bir kısım iktisatçılar, savunma ve savunma harcamalarının net bir tanımın olmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre, savunma harcaması kavramından devletlerin neyi kastettiği sorusu tam olarak net olmadığı için devletler, bu harcamaları kendi amaçlarına uygun olarak tanımlayabilmektedir (Giray, 2004: 184).

Savunma harcamalarının tanımı ile ilgili anlaşmazlık: Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan tanımlarda da görülmektedir. Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından savunma harcamalarının tanımı şunlardır (Giray, 2004: 181-199);

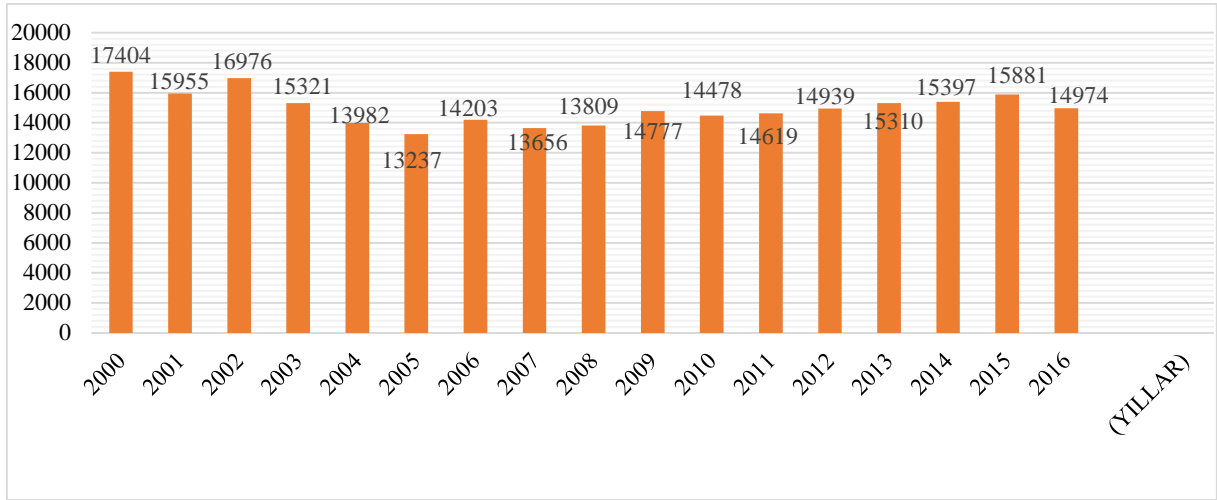
- NATO'ya göre savunma harcamaları, Askere ve personele yapılan ödemeler, silahlı kuvvetler içinde veya bağlantılı çalışan teknisyenlere, bürokratlara vb. yapılan ödemeler, tıbbi hizmetler, akrabalar da dahil olmak üzere vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar, emeklilere yapılan ödemeler, askeri okul ve hastanelere yapılan ödemeler, silah üretimine ve ithaline yapılan harcamalar, altyapı yatırımları ve binalara yapılan harcamalar, bakım ve onarıma yapılan ödemeler, diğer malların tedariki için yapılan ödemeler, askeri araştırma ve geliştirme (AR-GE) harcamaları için ödemeler, stratejik malların stoklanması için yapılan harcamalar, silah ve üretim hatlarının korunması için yapılan ödemeler, silah üretim sübvansiyonları ve değişim sübvansiyonları ödemeleri, diğer ülkelere yapılan askeri yardım ödemeleri, uluslararası organizasyonlara (Askeri ittifak, Birleşmiş Milletler vb.) yapılan ödemeler, jandarmaya yapılan ödemeler, sınır/sahil koruma muhafızları için yapılan ödemeler, polise yapılan ödemeler, yangın/felaketten kurtarma için yapılan ödemeler, Birleşmiş Milletler (BM) barış gücü için yapılan ödemeler, Askeri okullar, hastaneler, şirketler için yapılan ödemeler, askeri altyapının sivil kullanımı için yapılan ödemeler, önemli kişilerin taşınması için yapılan ödemeler, teknoloji ve patent satışları için yapılan ödemeler, üretim sübvansiyonları geri ödemeleri, kredi teminidir.
- IMF'ye göre savunma harcamaları, Askere ve personele yapılan ödemeler, silahlı kuvvetler içinde veya bağlantılı çalışan teknisyenlere, bürokratlara vb. yapılan ödemeler, tıbbi hizmetler, akrabalar da dahil olmak üzere vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar, askeri okul ve hastanelere yapılan ödemeler, silah üretimine ve ithaline yapılan

harcamalar, altyapı yatırımları ve binalara yapılan harcamalar, bakım ve onarıma yapılan ödemeler, diğer malların tedariki için yapılan ödemeler, askeri araştırma ve geliştirme (AR-GE) harcamaları için ödemeler, silah ve üretim hatlarının korunması için yapılan ödemeler, diğer ülkelere yapılan askeri yardım ödemeleri, uluslararası organizasyonlara (Askeri ittifak, Birleşmiş Milletler vb.) yapılan ödemeler, sivil savunma için yapılan ödemeler, jandarmaya yapılan ödemeler, sınır/sahil koruma muhafızları için yapılan ödemeler, Birleşmiş Milletler (BM) barış gücü için yapılan ödemeler, askeri okullar, hastaneler, şirketler için yapılan ödemeler, askeri altyapının sivil kullanımı için yapılan ödemeler, önemli kişilerin taşınması için yapılan ödemeler, teknoloji ve patent satışları için yapılan ödemeler, üretim sübvansiyonları geri ödemeleri, kredi teminidir.

- Birleşmiş Milletler (BM)'ye göre savunma harcamaları, Askere ve personele yapılan ödemeler, akrabalar da dahil olmak üzere vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar, askeri teçhizat ithaline ve üretimine yapılan harcamalar, altyapı yatırımları ve binalara yapılan harcamalar, bakım ve onarıma yapılan ödemeler, diğer malların tedariki için yapılan ödemeler, askeri araştırma ve geliştirme (AR-GE) harcamaları için ödemeler, diğer ülkelere yapılan askeri yardım ödemeleri, sivil savunma için yapılan ödemeler, jandarmaya yapılan ödemeler, sınır/sahil koruma muhafızları için yapılan ödemeler, askeri okullar, hastaneler, şirketler için yapılan ödemeler, askeri altyapının sivil kullanımı için yapılan ödemeler, önemli kişilerin taşınması için yapılan ödemeler, teknoloji ve patent satışları için yapılan ödemeler, üretim sübvansiyonları geri ödemeleri, diğer ülkelerden askeri yardım ödemeleridir.

Savunma harcamalarının sınıflandırılmasıyla ilgili olarak devletlerarasında küçük farklılıklar olmasına rağmen, NATO'nun yapmış olduğu sınıflandırma kabul görmektedir. NATO bu harcamaları dörde bölerek (altyapı harcamaları, personel harcamaları, ekipman harcamaları ve diğer operasyonel harcamalar) sınıflandırmıştır (Sezgin, 2003: 1).

Türkiye'nin 2000-2016 yılları arasındaki savunma harcamalarının genel durumuna baktığımızda, ülkenin savunma harcamalarının yatay seyrettiği görülmektedir. Nitekim Şekil 17'deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 17. 2000-2016 Dönemi Türkiye Savunma Harcamaları Verileri (Milyar \$)

Kaynak: SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) 2018'den derlenmiştir.

Şekil 17'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin savunma harcaması 2000 yılında 17.404 milyar dolar iken, 2005 yılında 13.237 milyar dolar, 2007 yılında, 13.656 milyar dolar, 2009 yılında 14.777 milyar dolar, 2012 yılında 14.939 milyar dolar, 2015 yılında 15.397 milyar dolar, 2016 yılında ise 14.974 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin 2000-2016 yılları arasındaki savunma harcamalarında belirgin bir artış veya azalış görülmemektedir.

3.2.3.2 Savunma Harcamalarının Kaynakları

Milli Savunma Bakanlığı tarafından savunma harcamalarının kaynakları en geniş ve en yaygın olan Beyaz Kitap'ta şu şekilde sıralanmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 2000: 107):

- Jandarma Genel Komutanlığı Ödenekleri,
- Savunma Sanayi Destekleme Fonu Kaynakları,
- Jandarma Genel Komutanlığı Ödenekleri,
- Milli Savunma Bakanlığı Bütçesinden Tahsisli Kaynaklar,
- Sahil Güvenlik Komutanlığı Ödenekleri,
- TSK Güçlendirme Vakfı Kaynakları,
- Askeri dış yardımlar,
- MSB'nin Özel Kanunlara Dayanan Gelirleri

Savunma harcamalarının bütçe içi kaynakları Jandarma Genel Komutanlığı Ödenekleri, Sahil Güvenlik Komutanlığı Ödenekleri, Milli Savunma Bakanlığı Bütçesinden Tahsisli Kaynaklar, Milli Savunma Bakanlığı'nın Özel Kanunlara Dayanan Gelirlerinden oluşur. Bütçe

dışı kaynaklar ise; TSK Güçlendirme Vakfı Kaynakları, Savunma Sanayi Destekleme Fonu Kaynakları, Dış Askeri Yardımlardır (Şenesen, 2002).

Türkiye’de savunma harcamaları silah teçhizat, yedek kaynaklar, askeri-sivil sefer stokları, personel ödemeleri, işletme ve bakım harcamaları olarak beş sınıfa ayırmıştır. (Karaçay, 1995: 11).

1995-2005 Döneminde Türkiye’ye aktarılan kaynaklar döviz cinsinden Tablo-2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. 1995-2005 Döneminde Türkiye’ye aktarılan kaynaklar (Milyon Dolar)

Milli Kaynaklar						Diğer Kaynaklar			
Yıl	Msb.liği başlangıç bütçesi	Tskgv bütçesi	Ssd fonu	Özel öden.	Toplam	Fms kredisi /hibe	Nato enfr. Fonu	Devlet / firma Kredileri	Toplam
1995	3.342	10,7	942	77	4.372	329	184	186	699
1996	3.998	9,5	1387	102	5.496	320	161	498	980
1997	4.407	11,8	1166	112	5.697	175	140	400	715
1998	5.327	11,4	477	108	5.833	150	100	400	650
1999	5.968	11,2	748	54	6.781	-	165	400	565
2000	7.218	11,0	1.306	65	8.600	-	180	300	480
2001	4.378	6,5	845	11	5.240	20	115	622	757
2002	5.471	4,7	1464	3	6.943	28	127	125	280
2003	6.828	6,6	1322	46	8.203	-	56	45	101
2004	6.242	7,6	1198	57	7.505	-	64	53	118
2005	6.810	8,3	1231	52	8.101	-	30	24	54

Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı, Beyaz Kitap 2005’den derlenmiştir.

Tablo 2’ye göre, 1995’de Türkiye’ye aktarılan milli kaynaklar 4.372 milyon dolar, diğer kaynaklar 699 milyon dolarken, 1996’da milli kaynaklar artarak 5.496 milyon dolara, diğer kaynaklar 980 milyon dolara çıkmıştır. 2000 yılında ise, milli kaynaklar 8.600 milyon dolara çıkarken, diğer kaynaklar azalarak 480 milyon dolara düşmüştür. 2003 yılında milli kaynaklar 8.203 milyon dolar seviyesindeyken, diğer kaynaklar 101 milyon dolara düşmüştür. 2005 yılında milli kaynaklar azalarak 8.101 milyon dolara düşerken, diğer kaynaklar yarıya düşerek 54 milyon dolar seviyesine gerilemiştir.

3.2.3.2.1 Milli Savunma Bakanlığı Bütçesinden Tahsisli Kaynaklar

Savunmaya ayrılan finansman kaynağının en büyük bölümünü Milli Savunma Bakanlığı bütçesi oluşturmaktadır. Bir sonraki yılın bütçe çalışması cari yılı ilk yarısında başlamakta olup bütçe “Fiyat Tespit ve Fiili Kadro Komitelerinde” oluşturulmaktadır. Plan programlama-

bütçeleme sistemine (PPBS) uygun olarak ihtiyaçlar en küçük birlik seviyesinde belirlenmektedir. Tahmini birim fiyatları, fiili kadrolar, stok seviyeleri ve modernizasyon projelerinin maliyetleri göz önüne alınarak hazırlanan taslak bütçe, Milli Savunma Bakanlığı bütçe teklifi olarak her yıl Temmuz ayının sonunda inceleme süreci yapılarak Maliye Bakanlığına gönderilmektedir (Milli Savunma Bakanlığı, 2005).

Türkiye'nin savunma harcamalarına ayırdığı bütçe incelendiğinde, ülkenin savunma harcamalarına ayırdığı payı arttırdığı görülmektedir. Nitekim Tablo 3'deki 2009-2010 Döneminde Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi verileri de bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 3. 2009-2010 Döneminde Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi (Türk Lirası)

	2009 (Teklif)	2010 (Teklif Tavanları)	2011 (Teklif Tavanları)	2012 (Teklif Tavanları)
Personel giderleri	6.175.173.000	6.438.135.000	6.895.730.000	7.363.172.000
SGK prim giderleri	905.437.000	1.276.022.000	1.360.366.000	1.452.582.000
Mal ve hizmet alım giderleri	7.324.231.000	7.187.799.000	7.537.218.000	7.787.381.000
Cari transferler	90.828.000	168.590.000	124.077.000	126.410.000
Sermaye giderleri	36.953.000	47.688.000	47.300.000	54.000.000
Genel toplam	14.532.622.000	15.118.234.000	15.964.691.000	16.783.545.000

Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı 2009-2010 Bütçe Gereçleri esas alınmıştır.

Tablo 3'e göre, bütçenin %42,5'ini personel giderleri oluştururken, %49,2'sini Mal ve Hizmet Alım Giderleri, %6,2'sini Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri, %1,2'sini Tedavi Giderleri, %0,6'sını Cari Transferler ve %0,3'ünü Sermaye Gideri oluşturmaktadır. 2009'da Milli Savunma Bakanlığı bütçe teklifi 14.532.622.000 Türk Lirası iken, 2011'de bütçe teklifi artarak 15.964.691.000 Türk Lirasına çıkmış, 2012'de ise bütçe teklifi 16.783.545.000 Türk Lirası seviyesine yükselmiştir.

3.2.3.2.2 Jandarma Genel Komutanlığı Ödenekleri

Jandarma, asayiş ve emniyet ile devletin düzeninin korunmasını sağlayan, diğer nizam ve kanunların verdiği görevleri yürüten, silahlı askeri bir kolluk kuvvetidir (Maliye Bakanlığı, 1993: 251). Jandarma Genel Komutanlığı, TSK'nin bir parçasıdır. Komutanlık, silahlı kuvvetlerle ilgili görevleri eğitim ve öğrenim bakımından Genel Kurmay Başkanlığı'na,

emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden ise İçişleri Bakanlığı'na bağlı ve ona karşı sorumludur (Jandarma Genel Komutanlığı, 2018).

2009-2010 yılı bütçesi gerekçelerinden elde edilen verilere göre Jandarma Genel Komutanlığı ödenekleri ile ilgili bazı sayısal bilgileri şu şekilde görülmektedir (Jandarma Genel Komutanlığı, 2018):

- 2009 yılı başlangıç ödeneği 3.690.760.000 TL
- 2010 yılı tasarı 3.898.531.000 TL
- 2011 yılı bütçe teklifi 4.136.959.000 TL
- 2012 yılı bütçe teklifi 4.387.069 TL olarak sunulmuştur.

Türkiye'nin savunma harcamalarına ayırdığı bütçe incelendiğinde, ülkenin savunma harcamalarına ayırdığı payı arttırdığı görülmektedir. Nitekim Tablo 4'deki 2009-2012 Döneminde Jandarma Genel Komutanlığı Savunma Bütçesi verileri de bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 4. 2009-2012 Döneminde Jandarma Genel Komutanlığı Savunma Bütçesi
(Türk Lirası)

	2009 (Teklif)	2010 (Teklif Tavanları)	2011 (Teklif Tavanlar)	2012 (Teklif Tavanları)
Personel giderleri	1.996.128.000	2.135.780.000	2.287.582.000	2.442.651.000
Sgk prim giderleri	238.811.000	349.596.000	372.704.000	397.969.000
Mal ve hizmet alım giderleri	1.351.256.000	1.303.708.000	1.362.540.000	1.424.254.000
Cari transferler	2.493.000	2.947.000	3.133.000	3.195.000
Sermaye giderleri	102.072.000	106.500.000	111.000.000	119.000.000
Genel toplam	3.690.760.000	3.898.531.000	4.136.959.000	4.387.069.000

Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı 2009-2010 Bütçe Gereçleri esas alınmıştır.

Tablo 4'e göre, giderlerin yıldan yıla arttığını görülürken, en fazla gider personel giderlerinde gerçekleşmiştir. 2009'da personel giderleri 1.996.128.000, toplam giderler 3.690.760.000 Türk Lirası iken, 2011'de personel giderleri artarak 2.287.582.000 Türk Lirası seviyesine çıkarken, toplam giderler 4.136.959.000 Türk Lirasına çıkmıştır. 2012'de personel giderleri daha da artarak 2.442.651.000 Türk lirası olmuş, toplam giderler 4.387.069.000 Türk Lirası seviyesine yükselmiştir.

3.2.3.2.3 Milli Savunma Bakanlığı Özel Kanunlara Dayanan Gelirleri

Özel kanunlara dayanan Milli Savunma Bakanlığı gelirleri, TSK'nın acil durumlar veya kendi bünyesi için kullanılmaktadır. Cari yıl bütçe gelirleri içinde yer alan bu gelirler, hangi hizmet için ayrılmışsa sadece o alanda harcanmaktadır. Bu gelirlerin kullanılmayan kısım bir sonraki mali yıla devredilebilmektedir. Özel gelirli ödenekler "Gayri Menkul Satışından Elde Edilen Ödenekler, Harita Alım ve Yapım İşlerinden Elde Edilen Ödenekler, Kara, Deniz ve Hava Taşıtlarının kiralardan elde edilen ödenekler, 3212 Sayılı Kanun Gereği Elde Edilen Ödenekler, Dövizle Askerlikten Elde Edilen Ödenekler, Savunma Amaçlı alınan Vergiler, Re-Organizasyon Modernizasyon Ödenekleri, Ek Kaynaklar" sayılabilir (Kaya, 2004: 43).

3.2.3.2.4 Savunma Sanayi Destekleme Fonu Kaynakları

Türkiye'nin kendi bütçesinden karşıladığı savunma harcaması finansmanı yalnızca bütçe kalmamaktadır. Bu bütçeye ek olarak Savunma Sanayi Destekleme Fonu Kaynakları (SSDF), Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kaynakları, NATO Altyapı (Enfrastrüktür) fonu ve yabancı ülkelerden yapılan Askeri Dış Yardımlar savunma harcamalarının bütçe dışı kaynaklarını oluşturmaktadır (Şenesen, 2002: 42).

Hem çağın teknolojisine uygun modern bir savunma sanayinin gelişmesi hem de TSK'nın modernizasyonunun sağlanması amacıyla 3238 sayılı Kanunun 12. Maddesine istinaden T.C Merkez Bankası nezdinde Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEP) emrinde kurulmuştur (Savunma Sanayi Müsteşarlığı, 2010).

SSDF'nin kuruluş amacı: modern bir savunma sanayisi kurarak dış piyasalara açılabilirdir. Bununla beraber dışa bağımlılığın azaltılması için bütçe dışında değişik kaynaklara dayanan istikrarlı bir finansman modeli kurarak, gerekli olan finansman sorununa çözüm bulmaktır. Fonun gelir kaynakları: Gelir ve Kurumlar Vergisi, Akaryakıt Tüketim Vergisi, Tekel mamulleri satışından elde gelirler, Akaryakıt Tüketim Vergisidir. Bunların yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'ndan (TSKGV) yapılan transferler, Milli Piyango'dan alınan paylar, bağış ve yardımlar, kanunla kurulan fonlardan yapılan transferler ve diğer kaynaklar fon gelirleri olarak değerlendirilmektedir

SSDF'ye aktarılan paylar şu şekilde özetlenebilir (Şenesen, 2002: 43-46):

- Ücret geliri hariç gelir ve kurumlar vergisinden %5,
- Her türlü alkollü içki ve tütün mamulleri satışından %10,
- Akaryakıt tüketim vergisinden %3,5,
- Milli Piyango safi hasılatından %95,

- At yarışları hasılatından %10,
- Spor Loto hasılatından %1,8,
- Talih oyunları hasılatından %15,
- Hafif silah satış geliri hasılatından %80,
- Bedelli askerlik gelirleri,
- Genel bütçeden ve MSB bütçesinden aktarmalar
- Bağış ve yardımlar
- Fon malvarlığı gelirleri ve diğer fonlardan aktarmalar
- Dış kredi kullanımı

Savunma sanayi destekleme fonu (SSDF) gider kalemlerini: silah imalatı için kredi sağlamak, silah alım ve üretimiyle ilgili proje bedelleri ve sermaye iştiraki sebebiyle yapılan harcamalar oluşturulmaktadır. Savunmaya alınan teçhizatların %54'ü bütçeden karşılanırken, %44'lük kısmı ise Savunma Sanayi Destekleme Fonunun yukarıda bahsedilen gelirleri tarafından karşılanmıştır (Akça, 2010: 16-17). Savunma sanayi destekleme fonu bu kapsamda, TSK'nın modernizasyon proje ve programlarına Savunma Sanayi İcra Kurulu (SSİK) kararları istikametinde 1986-2010 yılı arasında 21.886 milyar dolar (\$) harcama yapmıştır. 2010 yılından itibaren hazineye tahakkuk etmiş fakat fona devredilmemiş 4 milyar dolarlar (\$) kaynak ayrıyeten mevcuttur (Savunma Sanayi Müsteşarlığı, 2010).

SSDF'nin harcamaları oluşturan kalemler ise, savunma malzemesi yapımı, alımı, satımı, kredi ve avans ödemeleri, yerli silah firmalarına sermaye katılımı, kamulaştırma nedeniyle alt yatırımları, AR-GE projelerine ödemeler, müşavirlik hizmetleri, kredi anapara ödemeleri ve diğer fonlara aktarmalardır (Şenesen, 2002: 38).

Türkiye'de savunma sanayi geliştirilmesi ve dış piyasalarda rekabet gücünün artırılması amacıyla, vergi ve denetim muafiyetleri getirilmiştir. SSDF; Devlet İhale kanunu ve Genel Muhasebe Kanunu kapsamı dışında tutularak fon kapsamında esneklik kazandırılmıştır. Bununla birlikte fon gelirlerini arttırmak amacıyla veraset ve intikal, kurumlar, banka ve sigorta ve damga vergilerinden de muaf tutulmuştur (Özer, 2001: 38).

Türkiye'nin SSDF fonu incelendiğinde, fona ait gelirlerin ve giderlerin yıldan yıla arttığı görülmektedir. Nitekim Tablo 5'deki SSDF fonu verileri de bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 5. 1987-2008 Döneminde Savunma Sanayi Destekleme Fonu Gelir-Giderleri
(Milyon- $\text{\$}$)

Yıllar	Gelir	Gider
1987	408	74
1988	445	211
1989	669	274
1990	921	769
1991	428	652
1992	967	1064
1993	887	885
1994	600	578
1995	942	927
1996	1387	1241
1997	1166	760
1998	477	679
1999	748	860
2000	1306	1092
2001	845	589
2002	1464	1083
2003	1322	981
2004	1199	983
2005	1237	929
2006	1134	1044
2007	1256	1194
2008	1889	1670

Kaynak: Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) 2008 Faaliyet Raporundan derlenmiştir.

Tablo 5'e göre, SSDF fonu gelirleri 1987, 1992, 2000, 2008 yıllarında sırasıyla 408, 967, 1306, 1889 milyon dolara yükselirken SSDF fon giderleri 1987, 1992, 2000, 2008 yıllarında sırasıyla 74, 1064, 1092, 1670 milyon dolara yükselmiştir.

3.2.3.2.5 Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı

19 Temmuz 1909 yılında vakıf olarak "Donanma-i Hümayun Muaveneti Milliye" adı ile bir vakıf kurulmuş, fakat bu vakıf 1.Dünya harbinde alınan yenilgi sonucu vakfın çalışmasına son verilmiştir. Daha sonra, 11 Mayıs 1965 tarihinde "Türk Donanma Cemiyeti" kurulmuştur. 6 Şubat 1972'de bu vakıf da kapatılarak 11 Mayıs 1972 yılında "Türk Donanma Vakfı" kurulmuş bu vakfın ismi 16 Ekim 1981 tarihinde "Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" olarak tanzim edilmiştir. 16 Temmuz 1970 yılında ise "Havacılık sanayimizin geliştirilmesi, hava harp silah ve vasıtalarının satın alınması, hava savunmasının imkânlarının gelişmesi amacıyla "Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur. 1974 yılında

Kıbrıs Barış harekâtının sonucu olarak uygulanan ambargo sebebiyle “kendi tankını, kendi silahını kendin yap” söylemi ve Türk halkının yaptığı bağışlar ile “Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı” kurulmuştur. Vakfın kurulmasından sonra ihtiyaç duyulan silah, araç ve gereçleri üretecek seviyede savunma sanayi kurularak dışa bağımlılığın asgari düzeye düşürülmesi ve silahlı kuvvetlerin güçlendirilmesi amacıyla 1987 yılında kara, hava, deniz kuvvetlerini güçlendirme vakfının birleşmesiyle “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı” kurulmuştur. Bu vakıf, yeni vakıflar içinde özel kanun ile kurulmuş tek vakıf olma özelliğini taşımaktadır (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, 2010).

Tüzel kişiliğe sahip olan vakfın bütçesinin %80’ini teşkil eden miktarı Genelkurmay Başkanlığı’na planlama ve projelendirme amacıyla bildirilir ve tahsis neticesinde kuvvet komutanlarının projelere dayalı olarak bu fonlardan yararlandırılır. Kalan %20’lik kısım ise vakıf için gelir getiren yatırımlara ve harcamalara tahsis edilir. Vakfa 3388 sayılı kanunla resim, vergi ve harç muafiyeti ve istisnası tanınmıştır (Kaya, 2004: 61). Vakıf ortaklığı bulunduğu yani %50’sinden fazla hissesine sahip olduğu ROKETSAN A.Ş, TAI, TEI, Mercedes Benz Türk A.Ş, Netaş A.Ş gibi kuruluşlarla Türk savunma sanayine destek vermektedir (Özer, 2001: 54).

3.2.3.2.6 NATO Altyapı (Enfrastrüktür) Fonu

NATO tarafından muhtemel savaş ve harekât planları içinde yaralanmak amacıyla kullanılacak askeri tesislerin, NATO üyesi olan ülkelerde inşası için kurulan bir fondur. Türkiye bu programa 1950 yılında başlamış, 1953 yılında katılmış ve 1954 yılından itibaren bu güne dek, ödediği katılım parasının 17,5 katı fazlası fayda elde etmiştir (Tonguç, 2007: 76). Bu tesislerin olduğu ülkelerde, bu tesislerin inşa ve idame ettirilmesi ekonomik anlamda güç olduğundan bu durumlarda karşı yapılan NATO (Enfrastrüktür) fonu geliştirilmiştir. Türkiye bu fon ile TSK’nın ihtiyacı olan modern askeri tesisleri kurarak, bir kısmını da ekonomiye katkısı olan limanlar, hava alanları, PTT gibi üretken sistemler kurmak için kullanmıştır (Şimşek, 2008: 27-28).

NATO altyapı (Enfrastrüktür) fonundaki ülkelerin fondan faydalanma oranları incelendiğinde, fonun Türkiye’ye ciddi faydasının olduğu görülmektedir. Nitekim Tablo 6’daki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 6. Bazı ülkelerin NATO (Enfrastrüktür) fonundan faydalanma oranları (%)

Avrupa Müttefik Komutanlığı Seviyesinde		NATO Güney Bölgesi İçerisinde	
Ülke	Faydalanma Oranı (%)	Ülke	Faydalanma Oranı (%)
Türkiye	%16	Türkiye	%48
Yunanistan	%7	Yunanistan	%21
İtalya	%10	İtalya	%32
Almanya	%21.5		

Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı, Beyaz Kitap 2000.

Tablo 6'ya göre Türkiye, bu fonun kullanımında %16'lık payla Avrupa'da %21,5 pay alarak 1. konumda bulunan Almanya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. NATO Güney bölgesinde %48'lik oranla en büyük faydalanma Türkiye'ye aittir. 2. sırada %21 ile Yunanistan 3. sırada ise %32'lik oranla İtalya gelmektedir.

3.2.3.2.7 Dış Askeri Destekleme Fonları ve Diğer Yardımlar

FMS (*Foreign Military Sales*) yurtdışı silah satış kredileri, borç kredisi olma özelliğine sahiptir. Bu krediler ABD yönetimi tarafından verilmekte olup yönetim ve kongrede çeşitli şartlar göz önüne alınarak verilmektedir (Özer, 2007: 120). FMS kredisi; Milli kaynaklar tahsis edilerek ABD Savunma Bakanlığı tarafından yapılan veya ABD'den sağlanan FMS kredisi yoluyla sağlanan kaynak tahsilinin genel tanımıdır. 1950-1970 yılları arasında Amerikan askeri yardımı tamamen hibe olarak gerçekleşmiş 1972 yılından itibaren olmak üzere, FMS kredileri ağırlık kazanmıştır. 2.Dünya savaşının sonu ve akabinde Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtını takiben 1974 yılından itibaren 74-80 yılına kadar askeri harcamalarda önemli bir azalma görülmüş ve hibelerin yerini FMS kredileri almıştır (Saka, 2007: 70).

Türkiye 1972-1998 yılına kadar ABD'den 5760 milyar \$ savunma borçlanması, 1982-1998 yılları arasında 3196 milyar \$ hibe almıştır. Toplamda 8956 milyar \$ FMS kredisi kullanmıştır. FMS kredilerinin geri ödemesi ise 1992-2016 yılları arasında 3359 milyar dolar \$ anapara ve 3169 milyar \$ faiz olmak üzere 6528 milyar \$ olarak ödenecektir. FMS kredisi programı uzun vadede Türk sanayisi ve ekonomisini olumsuz etkilemiştir. FMS kredisinin 9 milyar \$ kredi karşılığında yapmış olduğu ödemelere rağmen 6,5 milyar \$ borç bulunması, FMS borç ve hibelerine bağımlılığı sürdürürken, FMS kapsamındaki hibelerin ortadan kalkması ve kredilerin şeklinin değişmesi karşısında Türkiye 1998 yılından itibaren FMS kredisi kullanmamıştır (Kaya, 2006).

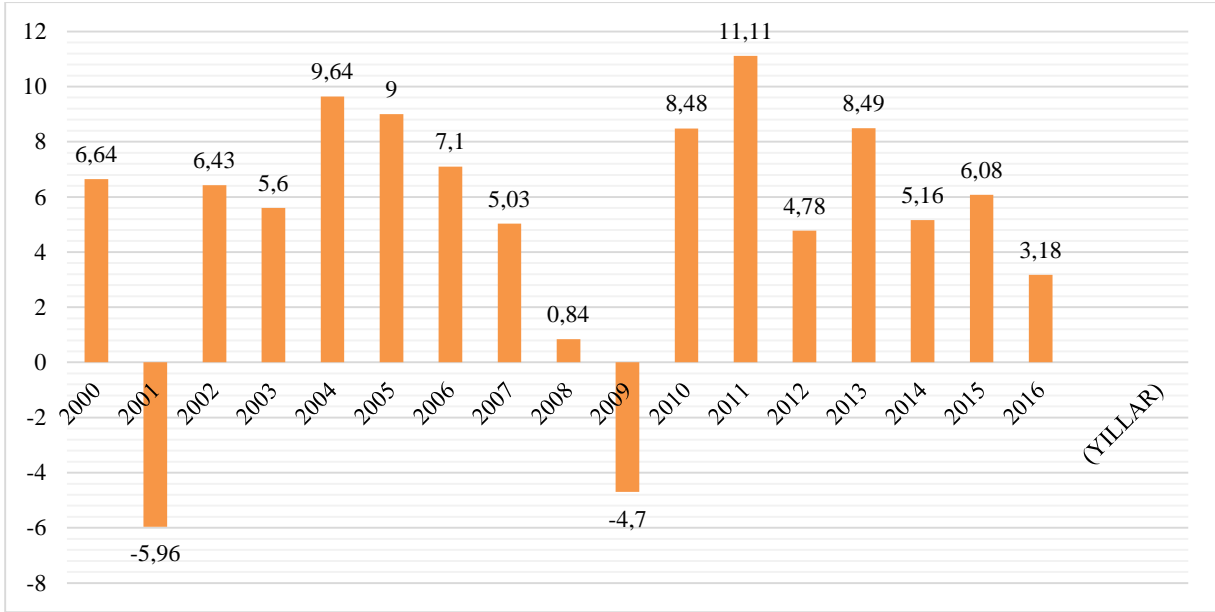
Almanya Federal Cumhuriyeti (AFC) Yardımları; Büyük Paket Yardımları, Özel Teçizatlandırma yardımı, Alman Silah Tekniği ve Tedarik Dairesi (Bundesamt Für Wehrtechnikund Beschaffung, BWB) ve Periyodik Yardımlar (Dilim Yardımları) oluşmaktadır. Periyodik yardımlar 1964 yılında başlamış 1995 yılında sona ermiş olan hibe şeklinde olan yardımlardır. Büyük Paket Yardımı, Alman Silahlı Kuvvetlerinin kullanım dışı bıraktığı malzemelerden, Türk Silah Kuvvetlerince seçilen malzemelerden seçilen oluşan hibe şeklinde olan yardımlardır. Özel Teçizatlandırma Yardımı ise, SSCB'nin Afganistan işgali ve akabindeki Irak-İran savaşının Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini arttırması nedeniyle iki paket halinde alınmıştır (Özer, 2001: 47).

Alman Federal Cumhuriyeti ile yapılan 1972 tarihli ek anlaşmaya göre BWB aracılığı ile yapılan silah ve tedarik faaliyetleri kapsam altına alınmıştır. Buna istinaden ise Türkiye tarafından Alman Federal Cumhuriyeti'nden (AFC) istenen askeri teçizat veya hizmet BWB tarafından Alman Federal Cumhuriyeti ordusuna alındığı fiyatın aynısı üzerinden satın alınmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 2004: 139).

Türk Savunma Fonu, 28 Şubat 1991 Körfez Savaşının bitmesinin ardından Türkiye'nin kayıplarının bir kısmının karşılanması amacıyla oluşturulan fondur. Fona Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Suudi Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) katkı vermektedir. Bu fona aktarılan katkı paylarının tamamı ikinci paket F-16 programına aktarılmaktadır. Fonlardaki birikimlerin faizleri TSK'nın diğer savunma harcamalarının finansmanında kullanılmaktadır (Özer, 2001: 50; Akşam Gazetesi, 14 Ağustos, 5).

3.2.4 Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Verileri

2001 yılında yaşanan siyasi krizle Türkiye ekonomisinde ciddi daralma görülmüştür. 2002 yılından itibaren ülke ekonomisinde toparlanma görülmüştür. 2008 yılındaki küresel kriz tüm dünya ülkeleri gibi ülke ekonomisini de etkilemiş, Türkiye ekonomisinde 2008-2009 yıllarında ciddi daralma görülmüştür. 2009 yılından itibaren ülke ekonomisinde toparlanma görülmüştür. Nitekim Şekil 18'deki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 18.2000-2016 Dönemi Türkiye Büyüme Verileri (%)

Kaynak: Dünya Bankası (World Development Indicator) 2018'den derlenmiştir.

Şekil 18'de görüldüğü gibi, 2000 yılında %6,64 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2001 yılında yaşanan siyasi krizle %-5,96 daralmıştır. 2004 yılında ülke ekonomisi ciddi büyüme sağlayarak %9,64 büyümüştür. 2008 yılında yaşanan küresel kriz Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Krizin etkileri 2009 yılında görülmüş, ülke ekonomisi 2009 yılında %-4,7 daralmıştır. 2011 yılında ülke 2000-2016 yılları arasındaki en büyük büyüme oranı olan %11,11'e ulaşmıştır. Ülke ekonomisi 2015 yılında %6,08, 2016 yılında %3,18 büyümüştür.

3.2.5 Literatür Taraması

Son yıllarda küresel dünyada yaşanan kutuplaşmayla birlikte ülkeler için ulusal güvenlik ve savunma büyük önem kazanmıştır. Savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkileri iktisatçıların çalışma alanına girmiş, bu konuyla ilgili birçok çalışma yapılmıştır.

Savunma harcamalarının maliyeti ile ilgili çalışmalar 1973 yılında Benoit'in 1950-1965 yılları arasında 44 ülkenin savunma harcaması ile ekonomik büyümesini incelemesiyle başlamıştır. Benoit çalışmasının neticesinde ekonomik büyüme ile savunma harcaması arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Bu çalışma literatüre "Benoit Hipotezi" olarak geçmiştir. Bu çalışma devamında geniş bir literatürü de beraberinde getirmiştir. Bu hipotezden sonraki çalışmalar hipotezi desteklemeye çalışırken bazı çalışmalar da hipotezi çürütmeye çalışmışlardır. Bu çalışmaların sonuçları ise birbirinden farklı çıkmıştır. Çalışmaların sonuçlarının birbirinden farklı çıkmasının nedeni, ele alınan dönem, kullanılan yöntem ve örneklemdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Değer (1986), ülkelerin savunma harcamalarının iktisadi ve sosyal etkilerini ele aldığı çalışmada, ülkelerin savunma harcamalarına yaptığı AR-GE yatırımlarının ülkenin hem teknolojik gelişmesine hem de güçlü orduyu oluşturarak sosyal barışa ve güven ortamına katkı sağladığı, dış dünyadan ülkeye sermaye girişine ortam hazırladığı sonucuna ulaşmıştır.

Ram ve Biswas (1986), Alexander (1990), Huand (1990) ve Mintz (1991) yaptıkları çalışmalarda ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında istatistiksel bir ilişki olmadığını sonucuna ulaşmışlardır.

Çelik (1995) yaptığı çalışmada, 1980-1995 yılları arasında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, savunma harcamalarındaki artışın büyümeye pozitif, işsizliği negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Özmucur (1996) yaptığı çalışmada, 1981-1991 yılları arasında Türkiye'nin de içinde olduğu 7 ülkenin ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiş, çalışmasının neticesinde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ve olumsuz bir ilişkinin olduğunu ifade etmiştir.

Sezgin (1997) yaptığı çalışmada, 1950-1993 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Feder Tipi model uygulanarak ele almıştır. Bu çalışmada, savunma harcamalarının ülke ekonomisinin büyümesine pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Kollias (1997) yaptığı çalışmada, Türkiye'de 1954-1993 yılları arasında ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Analizi ile ele

almıştır. Çalışmanın sonucunda, ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasında herhangi bir nedensellik olmadığını görmüştür.

Vougas, Dunne ve Nikolaidou (2001) tarafından yapılan çalışmada, 1960-1996 yılları arasında Yunanistan ve Türkiye'nin ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ve vektör otoregresif metodu (VAR) ile ele almışlardır. Çalışmanın sonucunda, Yunanistan için, kısa dönemde savunma harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu fakat uzun dönemde bu etkinin ortadan kalktığı; Türkiye için ise, Granger nedensellik analizinin sonucunda savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Dritsakis (2004) yaptığı çalışmada, 1960-2001 yılları arasında Yunanistan ile Türkiye'nin savunma harcamalarını Johansen eş bütünleşme analizi ile ele almıştır. Çalışmanın sonucunda, uzun dönemde her iki ülkenin savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığını görmüştür.

Yıldırım vd. (2005) tarafından yapılan çalışmada, 1989-1999 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye'nin askeri harcamalarının bölgenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini ele almışlardır. Çalışmanın sonucunda, savunma harcamalarının bölge ülkelerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu görmüşlerdir.

Yakovlev (2007) yaptığı çalışmada, 1965-2000 yılları arasında Türkiye'nin de içinde olduğu 28 ülkenin savunma harcamalarını ele almış, askeri harcamalarının ve silah ticaretinin ülke ekonomisine etkisi incelemiştir. Çalışmada, ülkelerin silah ithalatçısı değil silah ihracatçısı olması durumunda askeri harcamaların ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Işık ve Görkem (2008) tarafından yapılan çalışmada, 1968-2006 yılları arasında ekonomik büyüme ve savunma harcamalarındaki ilişkiyi Granger nedensellik analiziyle ele almıştır. Çalışmanın sonucunda, 1968-2006 yılları arasında Türkiye'de ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını görmüştür.

Pempetzoglu ve Karagianni (2009) tarafından yapılan çalışmada, 1949-2004 yılları arasında ekonomik büyüme ile savunma harcamaları ilişkisini lineer ve lineer olmayan Granger nedensellik analizi yöntemi uygulayarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, lineer olmayan Granger nedensellik analizi savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü; lineer analiz ise ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Özcan ve Yılcı (2010) yaptıkları çalışmada, 1950-2006 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto ve Gregory-Hansen

Koentegrasyon yöntemi ile ele almışlardır. Çalışmanın sonucunda, Toda-Yamamoto yöntemine göre yapılan nedensellik analizinde, GSMH'den savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varken, Gregory-Hansen Koentegrasyon yönteminde ise değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

G-8 ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ VE ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Bu ana başlık altında, G-8 ülkeleri ve Türkiye’nin 2000-2016 yılları arasındaki savunma harcaması ve ekonomik büyüme ilişkisi, panel veri ve zaman serisi analizi ile açıklanacaktır.

4.1 Araştırmanın Yöntemi

G-8 ülkelerinde savunma harcamaları ve büyüme oranı arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın yönteminde, genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi, Phillips Perron (PP) Birim Kök Testi, Johansen Eş Bütünleşme Testi, Engle Granger Testi ve Toda ve Yamamoto Nedensellik testinden yararlanılacaktır.

4.2 Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, G-8 ülkelerinin ve Türkiye’nin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme oranları arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır. Araştırmada, panel veri analizi ve zaman serisi uygulanmış ve 9 ülke (ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya Federasyonu, Japonya, İtalya, Türkiye) için iki değişken (Savunma harcamaları ve Büyüme Oranı)’den yararlanılmıştır. Bu çerçevede kullanılan değişkenler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
Defence Expenditures (DE)	Savunma Harcamaları (SAV)	SIPRI
Growth Rate (GR)	Büyüme Oranı (BO)	Dünya Bankası

Araştırmada, 2000-2016 yılları arasında G-8 ülkeleri ve Türkiye’nin savunma harcamaları ve büyüme oranları analiz edilmiş, ülkelerin savunma harcamaları verileri Stockholm Uluslararası Barış Enstitüsü (SIPRI)’nden, büyüme oranları Dünya Bankası (World Bank Indicator)’nden alınmıştır.

4.3 Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, savunma harcaması yapan ülkeler; örneklemini ise G-8 ülkeleri ve Türkiye oluşturmaktadır. Analizde ilk önce, değişkenlerin yatay kesitleri arasında bağımlılığın varlığı Pesaran vd. (2008)'nin LM_{adj} testi ile araştırılmış, serilerin durağanlığı ise Pesaran (2007)'in Covariate Augmented Dickey-Fuller (CADF) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Eğim katsayılarının birimler arasında değişip değişmediğini tespit edebilmek amacıyla Pesaran ve Yagamata (2008) Delta testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti için Durbin-Hausman (2008) eş bütünleşme testi, eş bütünleşme katsayılarının tahmini için Ortak İlişkili Etkiler (Common Corelated Effect-CCE) tahmincileri kullanılmıştır. Nedensellik testi için ise Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Türkiye'de de savunma harcamaları ve büyüme oranı arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla zaman veri analizi kullanılmıştır. Analizde ilk önce, değişkenlerin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Person (PP) birim kök testleri ile analiz edilmiştir ve devamında değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti için Engle-Granger eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Nedensellik testi için ise Toda-Yamamoto ile Hacker ve Hatemi-J nedensellik testleri uygulanmıştır.

Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi; hata terimlerinin otokorelasyon² içermesi durumunda kullanılamaması nedeniyle, Dickey Fuller tarafından bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini bağımsız değişken olarak Dickey Fuller modeline katmasıyla model gelişerek Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) olarak adlandırılmıştır. Genişletilmiş Dickey Fuller testi oto korelasyon sorununu ortadan kaldırmaktadır. Teste göre, alternatif hipotez serinin durağan³ olduğunu gösterirken, sıfır hipotezi serinin durağan olmadığını ve birim köke sahip olduğunu ($H_0: \gamma=0$) ortaya koymaktadır. Genişletilmiş ADF Testi (1.1) nolu denklem ile gösterilmiştir (Temür, 2013:118).

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \gamma \cdot Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \varphi_i \Delta Y_{t-i} + 1 + e_t \quad (1.1)$$

---

² Otokorelasyon bir diğer deyişle (ardışık bağımlılığı), regresyon modelinde hata terimlerinin birbiriyle ilişki olma hali demektir. Hata terimlerinde otokorelasyonun olup olmadığını anlamak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Örneğin, Durbin Watson testi hata terimlerinde otokorelasyonun olup olmadığını belirleme yöntemidir.

³ Bir zaman serisinin ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme bağlı değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır.

Testte orijinal düzeyde olmayan serilerin farkları alınır, eğer serilerin birinci derecede farkları alındığında durağanlaşıyorsa seri birinci derecede bütünleşik demektir. Eğer durağanlaşmıyorsa seriler durağanlaşana kadar farkları alınmaya devam edilmektedir (Çapan, 2009: 100). Genişletilmiş Dickey Fuller test istatistiğinin mutlak değeri, Mc Kinnon kritik değerinin mutlak değerinden büyükse sıfır hipotez reddedilir ve seri durağan demektir (Karaca, 2003:249).

Phillips Perron Birim Kök Testi; birim kök testi uygulamalarında kullanılan bir diğer yöntemdir. Test, Genişletilmiş Dickey Fuller testi süresi içerisinde P.Perron (1989) tarafından düzeltme faktörünün (Correction Factor-CF) eklenmesine dayanır. Testin hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır (Alptekin, vd.,2010: 7).

$H_0: p=0$ ise, seride birim kök vardır, seri durağan değildir,

$H_0: p<0$ ise, seride birim kök yoktur, seri durağandır.

Test, ADF birim kök testinin tamamlayıcısı niteliğinde olmanın yanısıra daha esnek varsayımlara sahiptir. Ayrıca test homojenite ve bağımsızlık varsayımlarını reddederek, hata terimlerinin heterojen dağılımını ve zayıf bağımlılığını kabul etmiştir. Phillips Person (PP) durağanlık testi (1.2) ve (1.3) numaralı denklemlerle gösterilmektedir (Akkaya, vd., 2005: 12).

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 + Y_{t-1} + \mu_t \quad (1.2)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot Y_{t-1} + a_2 \cdot \left(t - \frac{T}{2}\right) + u_t \quad (1.3)$$

Yukarıda verilen denklemde T gözlem sayısını, a trend değişkenlerini, u ise hata terimini göstermektedir.

Johansen Eş bütünleşme Testi; uygun gecikme sayılarının belirlenmesinden sonra zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkisinin tahmin edilmesinde Johansen Eş Bütünleşme Analizi kullanılmaktadır. Değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin olup olmadığını tahlil etmek amacıyla serilere birim kök testi uygulayarak durağan hale getirildikten sonra eş bütünleşme testi uygulanmaktadır (Temür, 2013:120).

Johansen Eş Bütünleşme Testini uygulamadan önce VAR analizi ile uygun gecikme sayısı belirlenir. Var modelinin uygulanmasının amacı, hem değişkenler arasındaki ileri ve geri bağlantıyı hem de değişkenler arasındaki tek yönlü ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Aşağıda verilen

(1.4) numaralı denklemde basit bir VAR modeli gösterilmektedir (Alptekin, vd., 2010:8).

$$Y_t = \alpha_{10} \sum_{i=1}^p \alpha_{11i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12i} X_{t-1} + u_{1t} \quad (1.4)$$

$$X_t = \alpha_{20} \sum_{i=1}^p \alpha_{21i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22i} Y_{t-1} + u_{2t} \quad (1.5)$$

Yukarıdaki (1.4) ve (1.5) numaralı denklemlerde μ hata terimini, α sabit terimi, ρ gecikme sayısını ifade etmektedir. VAR modelinde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Schwarts (SIC), Akaike (ACI), Hannan-Quinn (HQ), son tahmin hatası- Final Prediction Error (FPE) ve bilgi kriteri (LR) kullanılmaktadır (Özpınar ve Bozdağlıoğlu, 2011: 48).

Engle Granger Nedensellik Testi; zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü ve varlığını incelemek amacıyla kullanılan testtir. 1969 yılında Granger tarafından geliştirilen nedensellik analizi uygulanabilirliği kolay olduğundan en çok tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır (Karaca, 2003: 250).

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m B_j X_{t-j} + \mu_{1t} \quad (1.6)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \mu_{2t} \quad (1.7)$$

Yukarıda verilen (1.6) ve (1.7) numaralı denklemler ile Granger Nedensellik Testi gösterilmiştir. Teste göre, m gecikme uzunluğunu μ_{1t} ve μ_{2t} hata terimlerinin birbirinden bağımsız olduklarını göstermektedir (Yılmaz, 2005:70).

Toda ve Yamamoto Nedensellik Analizi; 1995 yılında Toda ve Yamamoto, VAR modeline serilerin maksimum bütünleşme derecesi kadar fazladan gecikme eklenerek yapılacak WALD hipotez sınavasının Ki -kare (χ^2) dağılımına sahip olacağını belirtmişlerdir. Test, standart bir VAR modeline uyar ve dolayısıyla serilerin bütünleşme derecelerinin hatalı veya yanlış belirlenmesi ihtimalinden kaynaklanan riskleri asgari düzeye indirir (Erbaykal, 2007: 59).

$$LY_t = \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} a_{1i} LY_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} LSH_{ti} + \mu_{1t} \quad (1.8)$$

$$LSH_t = \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} a_{2i} LSH_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} LY_{ti} + \mu_{1t} \quad (1.9)$$

Yukarıda verilen (1.8) ve (1.9) numaralı denklemlerde $d_{\max}$ modele giren değişkenlerin maksimum bütünleşme sayısını ifade ederken, k ise VAR modelindeki gecikme sayısını ifade etmektedir. Bu testin temel düşüncesi, VAR modelindeki gecikme sayısını modele giren değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi kadar arttırmaktadır. Denklem (1.8) için temel hipotez $i \leq k$ için $\beta_{1i} = 0$ şeklinde kurulmaktadır. Eğer temel hipotez reddedilmezse “savunma harcamaları ekonomik büyümenin nedeni değildir” şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde denklem (1.9) için temel hipotez $i \leq k$ için $\beta_{2i} = 0$ şeklinde kurulmaktadır. Eğer temel hipotez reddedilmezse, bu durum “ekonomik büyüme savunma harcamalarının nedeni değildir” şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu yöntemin en önemli noktalarından birisi gecikme uzunluğunun doğru olarak belirlenmesidir.

4.4 Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada oluşturulan hipotezler sırasıyla aşağıdaki gibidir.

G-8 Ülkeleri'nde sırasıyla, yatay kesit bağımlılığı (CD) için;

H₀: birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H₁: birimler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır hipotezi.

Durbin-Hausman (2008) eş bütünleşme testi için;

H₀: değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur.

H₁: değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır hipotezi.

Ortak İlişkili Etkiler CCE (Common Corelated Effect-CCE) tahmincisi için;

H₀: değişkenler arasında herhangi bir ilişki ilişkisi yoktur hipotezi.

Dumitrescu-Hurlin nedensellik analizi için;

H₀: değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H₁: değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır şeklinde hipotezler oluşturulmuştur.

Türkiye için sırasıyla, Engle-Granger eş bütünleşme testi için;

H₀: değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi yoktur.

H₁: değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi vardır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi için;

H₀: Büyüme oranlarından savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi yoktur.

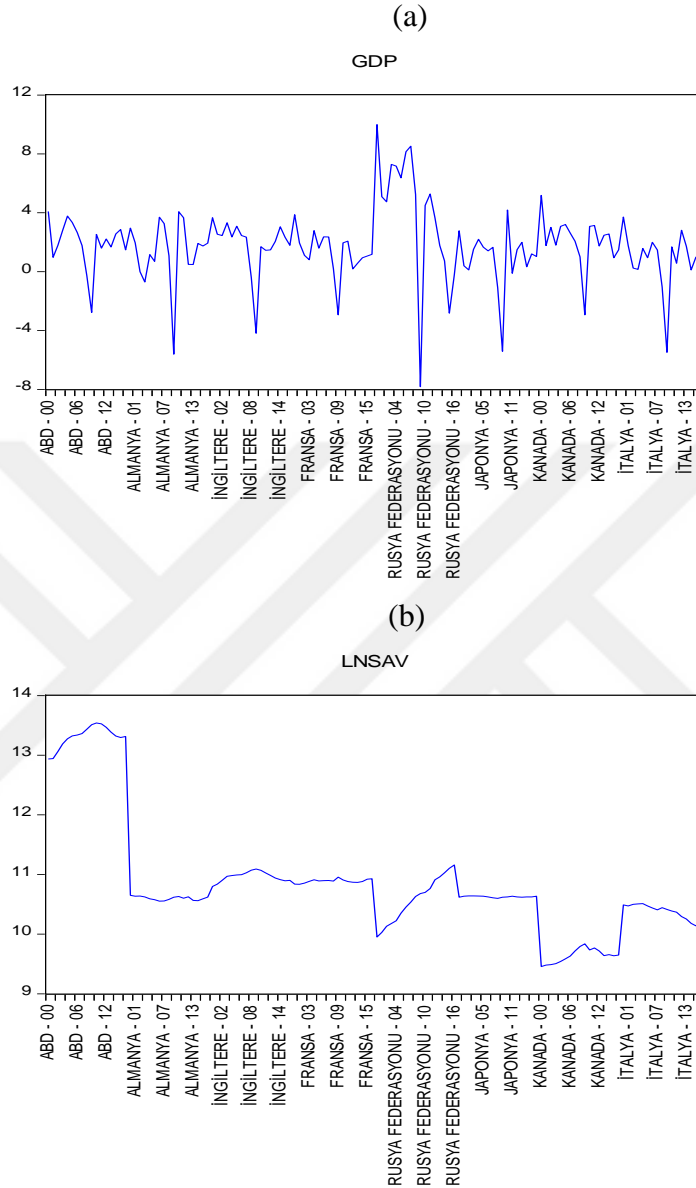
H₁: Savunma harcamalarından büyüme oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi yoktur.

Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi için;

H₀: Büyüme oranlarından savunma harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde hipotez oluşturulmuştur.

4.5 Araştırmanın Analizi

Aşağıdaki 19’da 2000-2016 döneminde G-8 ülkelerinin büyüme oranları (a) ve savunma harcamaları (b) yer almaktadır.

Şekil 19.G-8 Ülkelerinin 2000-2016 Yılları Arasındaki Büyüme Oranı ve Savunma Harcamaları

Şekil 19’da G-8 ülkelerinin 2000-2016 yılları arasındaki büyüme ve savunma harcamalarının serileri yer almaktadır. SAV değişkeni düzey değerlerinde doğrusal olmayıp, genellikle logaritması alındığında doğrusal hale gelmektedir. Bu nedenle, serilerin düzey değerleri yerine logaritmik değerleri analize dâhil edilmiştir.

İlgili değişkenlerin basıklık değerinin 3’ten büyük olması serinin sivri olduğunu, 3’ten küçük olması ise serinin basık olduğunu göstermektedir. Çarpıklık değerlerinin incelenmesinde ise, çarpıklık değerinin sıfır değerine eşit olması serinin normal dağılıma sahip olduğu

gösterirken, çarpıklık değerinin sıfırdan büyük olması serinin sola (pozitif yönde) çarpık olduğunu, sıfırdan küçük olması ise serinin sağa (negatif yönde) çarpık olduğunu göstermektedir (Kapusuzoğlu ve Karan, 2010: 61-62).

Tablo 8. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
BO	136	1.77	9.99	-7.82	2.47	-0.46	6.33	67.74 (0.00)
LNSAV	136	10.63	13.53	9.45	1.01	1.51	4.70	68.24 (0.00)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 8’de serilerin normal dağılıp dağılmadığı; çarpıklık, basıklık ve Jarque-Bera istatistiklerine göre değerlendirilmektedir. Çarpıklık değerlerine bakıldığında Büyüme oranı (BO) değişkeni sıfırdan küçük (0.46) olması nedeniyle sağa çarpık; Savunma harcaması (LNSAV) değişkeni sıfırdan büyük (1.51) olduğu için sola çarpıktır. Basıklık katsayısı sıfırdan büyük (sırasıyla 6.33 ve 4.70) olduğu için tüm değişkenler sivridir.

Yatay kesit bağımlılığı (CD) testinin hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : birimler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 9’da, her bir değişken için yatay kesit bağımlılığı sonuçları görülmektedir.

Tablo 9. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	BO		LNSAV	
	T istatistiği	Olasılık Değeri	T istatistiği	Olasılık Değeri
CD_{lm1} (BP, 1980)	289.6861	0.0000	121.6575	0.0000
CD_{lm2} (Pesaran, 2004)	34.96928	0.0000	12.51551	0.0000
CD (Pesaran, 2004)	16.91596	0.0000	1.743081	0.0000
LM_{adj} (Pesaran vd., 2008)	34.71928	0.0000	12.26551	0.0813

Uygulanan CD testlerinin olasılık değerlerinin 0.1’den küçük olduğu görülmektedir. Araştırmada zaman boyutu, gözlem boyutundan büyük ($T > N$) olduğundan CD_{lm1} ve LM_{adj} sonuçlarına göre karar verilebilmektedir. CD_{lm1} testi, sapmalı sonuçlar verebildiğinden dolayı LM_{adj} testi sonuçları dikkate alınmaktadır. LM_{adj} testi sonuçlarına göre, temel hipotez olan H_0 “birimler arasında bağımlılık yoktur” hipotezi reddedilerek, H_1 “panel veride yer alan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır” şekilde kurulan hipotez kabul edilmektedir.

Tablo 10’da hem ülkeler bazında hem de panelin geneli hakkında değişkenlerin durağanlığını test eden CADF ve CIPS birim kök test sonuçları görülmektedir.

Tablo 10. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzy		Birinci Fark	
	BO	LNSAV	Δ BO	Δ LNSAV
ABD	-1.687(2)	-2.300(4)	-1.354(2)	-
Almanya	-2.692(2)	0.283(2)	-2.684(2)	-
İngiltere	-1.077(2)	0.749(4)	-1.698(2)	-
Fransa	-2.696(2)	-2.219(4)	-3.142(2)	-
Rusya	-1.238(2)	-3.261(2)	-2.355(2)	-
Japonya	-3.274(2)	-1.394(2)	-6.180(2)*	-
Kanada	-1.647(2)	-26574.744(5)*	0.000	-
İtalya	-4.503(2)**	-2.126(2)	-7.081(2)	-
CIPS istatistiği	-2.352	-3323.127*	-3.062**	-

Not: Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını göstermektedir. Sabitli ve trendli model için test istatistikleri hesaplanmıştır. *, ** ve *** %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir. CADF için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla -5.44, -4.17 ve -3.64’tür. CIPS için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla -3.24, -2.93 ve -2.76’dır.

Test sonuçlarına göre, BO değişkeni düzey değerinde durağan değilken, birinci farkı alındığında panelin geneli durağan hale gelmektedir. LNSAV değişkeni ise düzey değerinde durağandır. Ülkeler bazında birim kök sonuçlarına bakılacak olursa, düzey değerinde BO değişkeni için İtalya, LNSAV değişkeni için Kanada’ya ait veriler durağandır. Diğer ülkelerin verileri ise birim köklüdür. BO değişkeninin farkı alındığında ise Japonya’ya ait veriler durağan hale gelmektedir.

Eş bütünleşme ve nedensellik testinin hangi testlerle yapılacağına karar verebilmek için elde edilen birim kök testinden elde sonuçlarda CIPS değeri dikkate alınması gerekmektedir. CIPS sonuçlarına göre değişkenler farklı dereceden durağandır.

Tablo 11’de eğim katsayılarının birimler arasında değişip değişmediğini tespit edebilmek amacıyla yapılan Delta homojenite testi uygulanmıştır.

Tablo 11. Homojenite Testi Sonuçları

Test istatistiği	T istatistiği	Olasılık değeri
Delta_tilde	-0.894	0.814
Delta_tilde_adj	-0.979	0.836

Test sonuçlarına göre, her iki test istatistiğinin olasılık değeri 0.05’ten büyük (sırasıyla 0.814 ve 0.836) olduğundan uzun dönemde birimler arasında eğim katsayıları değişmemiş, değişme başka bir ifadeyle homojendir. Bu sebeple değişkenler arası ilişkilerin araştırılmasında grup değil de panel istatistiklerinin kullanılması gerekmektedir.

Tablo 12’de hem homojenlik hem de heterojenlik varsayımı altında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını gösteren test sonuçları görülmektedir. Bu testin hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : değişkenler arasında uzun dönemli ilişkisi yoktur.

H_1 : değişkenler arasında uzun dönemli ilişkisi vardır.

Tablo 12. Durbin-Hausman Eş bütünleşme Testi Sonuçları

Test istatistiği	T istatistiği	Olasılık değeri
Durbin-H Grup İstatistiği	15.275	0.000
Durbin-H Panel İstatistiği	3.421	0.000

Homojenite testinden elde sonuçlarda, panel istatistiklerinin kullanılmasının daha uygun olacağı tespit edildiğinden, Durbin-H Panel İstatistiği dikkate alınmaktadır. Bu sebeple, Durbin-H Panel İstatistiğinin olasılık değeri 0.05'ten küçük (sırasıyla 0.000 ve 0.000) olduğu için H_0 şeklinde kurulan hipotez reddedilerek, H_1 "değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır" şeklinde kurulan hipotez kabul edilmektedir.

Uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi, katsayı tahmini yapılmasına izin vermektedir. Panel eş bütünleşme katsayı tahmini yapabilmek amacıyla eğim katsayılarının birimler arasında değişmediği durumda yapılabilen CCE tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 13'de panel eş bütünleşme katsayılarının tahmininde kullanılan CCE tahmincisinin tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bu testin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H_0 : değişkenler arasında herhangi bir ilişki yoktur.

Tablo 13. Panel Eş bütünleşme Katsayıları Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	CCE Tahmincisi		
	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
LNSAV	-1.195116	4.7774	0.802

Uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi, katsayı tahmini yapılmasına izin vermektedir. Panel eş bütünleşme katsayı tahmini yapabilmek amacıyla eğim katsayılarının birimler arasında değişmediği durumda yapılabilen CCE tahmincisi kullanılmıştır. Panel eş bütünleşme katsayıları istatistiki tahmininde kullanılan CCE'nin sonuçlarına göre, olasılık değeri 0.05'ten büyük (0.802) olduğundan ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamsızdır. Yani, değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket etmeleri birbirinden etkilenecekleri anlamı taşımaz.

Tablo 14'de büyüme oranları ile savunma harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Bu testin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H_0 : değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır.

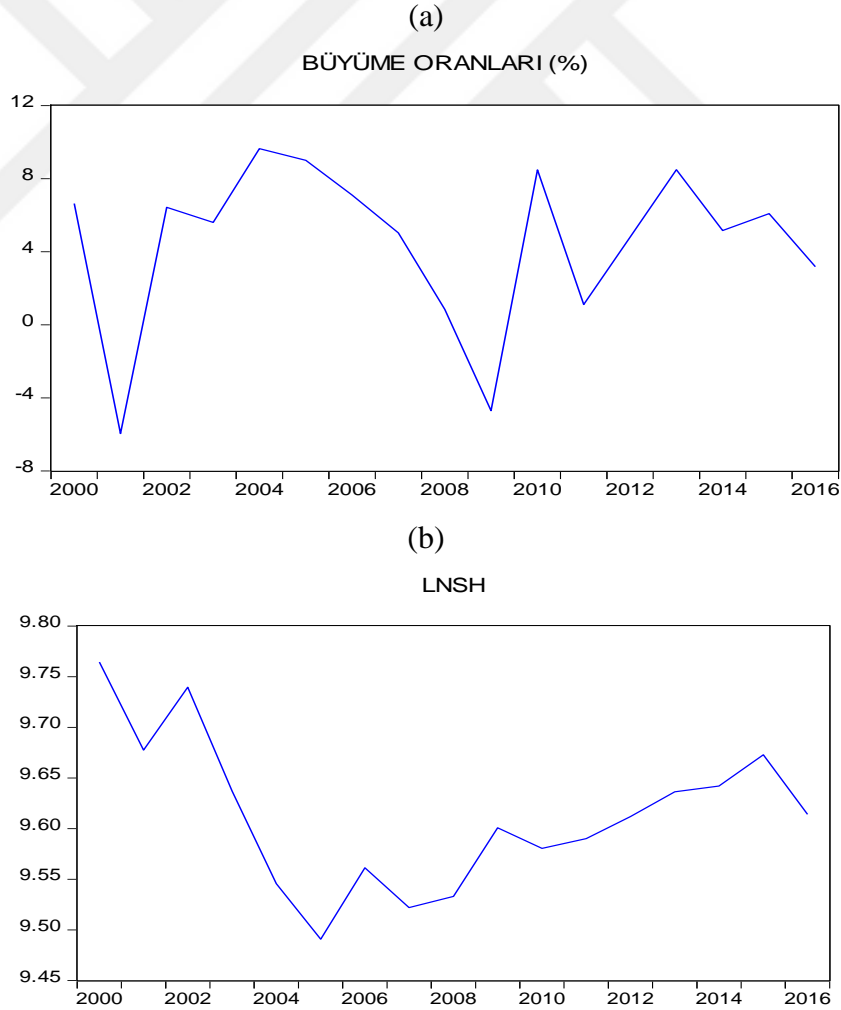
Tablo 14. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri (%10)
LNSAV $\nrightarrow$ Δ BO	Z-bar	5.1887	0.1331
	Z-bar tilde	1.2318	0.1483
Δ BO $\nrightarrow$ LNSAV	Z-bar	1.9129	0.3181
	Z-bar tilde	0.0645	0.9493

Not: $\nrightarrow$ simgesi nedenselliğin yönünü göstermektedir. Test istatistikleri 789 yineleme ile elde edilmiştir.

Tablo 14'e göre, test istatistiklerinin olasılık değerleri 0.05'ten büyük (sırasıyla 0.1331, 0.1483, 0.3181 ve 0.9493) olduğundan, H_1 şeklinde kurulan hipotez reddedilerek, H_0 "değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur" şeklinde kurulan hipotez kabul edilmektedir. Bu sonuç, araştırmada ele alınan G-8 ülkelerinin savunma harcamalarına dayalı bir ekonomik büyümenin olmadığını göstermektedir. Yani, G-8 ülkelerinde büyüme oranları savunma harcamalarını etkileyecek boyutta olmadığı gibi, savunma harcamaları da büyümeyi etkileyecek ölçütte olmadığı belirtilebilir.

Aşağıdaki Şekil 20'de 2000-2016 döneminde Türkiye'nin büyüme oranları (a) ve savunma harcamaları (b) yer almaktadır.

Şekil 20. Türkiye'de GDP ve LNSAV Değişkenlerinin Grafığı

SAV değişkeni düzey değerlerinde doğrusal olmayıp, genellikle logaritması alındığında doğrusal hale gelmektedir. Bu nedenle, serilerin düzey değerleri yerine logaritmik değerleri analize dâhil edilmiştir.

Serilerin normal dağılıp dağılmadığı Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	arpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
BO	17	5.6	9.64	-5.96	4.46	-1.19	3.56	4.24 (0.12)
LNSAV	17	9.61	9.76	9.49	0.07	0.39	2.62	0.54 (0.76)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 15'e göre, arpıklık değerlerine bakıldığında, büyüme oranı (BO) değişkenin sıfırdan küçük (-1.19) olması nedeniyle sağa çarpık, savunma harcaması (LNSAV) değişkeni sıfırdan büyük (0.39) olduğu için sola arpık, BO değişkeni sivri, LNSAV değişkeni ise basıktır.

Tablo 16'da Türkiye'nin büyüme oranları (BO) ile savunma harcamaları (LNSH) değişkenlerinin ADF ve PP test sonuçları verilmiştir.

Tablo 16. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Düzyey	Değişkenler	ADF		PP		Düzyey	Değişkenler	ADF		PP	
		ADF	PP	ADF	PP			ADF	PP		
Düzyey	Sabit	BO	-3.94(0)	-3.94(0)	BO	-7.76(0)	-7.76(0)	[0.0096]*	[0.0095]*	[0.0000]*	[0.0000]*
			[0.0096]*	[0.0095]*		[0.0000]*	[0.0000]*				
		LNSH	-2.53(0)	-2.53(1)	LNSH	-4.32(0)	-4.32(0)	[0.1253]	[0.1254]	[0.0051]*	[0.0051]*
			[0.1253]	[0.1254]		[0.0051]*	[0.0051]*				
	Sabit+Trend	BO	-3.83(0)	-3.84(1)	BO	-7.64(0)	-7.64(0)	[0.0422]**	[0.0415]**	[0.0001]*	[0.0001]*
			[0.0422]**	[0.0415]**		[0.0001]*	[0.0001]*				
Sabit+Trend	LNSH	-2.35(0)	-2.37(5)	LNSH	-4.36(0)	-4.43(3)	[0.4231]	[0.3750]	[0.0184]*	[0.0165]**	
		[0.4231]	[0.3750]		[0.0184]*	[0.0165]**					

Not: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığını göstermektedir. Parantez içindeki değerler, ADF için Schwarz istatistik bilgi kriterine; PP için çekirdek (kernel) yöntemi “Barlettkernel” ve bant genişliği (bandwith) “Newey West bandwith” yöntemine göre uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Gecikme uzunluğunun sıfır olması durumunda Dickey-Fuller testini göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 16’ya göre, düzey değerlerinde sabitli modelde hem ADF hem de PP testlerinde BO değişkeni %10 düzeyinde durağan iken, LNSH değişkeni sabitli modelde her iki test için de birim köklüdür. Aynı değişkenlerin sabitli ve trendli modellerinde de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yani, BO değişkeni ADF ve PP testlerinde %5 düzeyinde durağan iken LNSH değişkeni her iki test için de birim köklü çıkmıştır.

Değişkenlerin bazılarının birim köklü çıkmasından dolayı birinci dereceden farkı alınarak tekrar durağanlık analizine tabi tutulmuştur. Farkı alınan değişkenlerden BO hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde ADF ve PP testleri sonucunda %1 düzeyinde durağan çıkmıştır. LNSH değişkeni ise sabitli modelde ADF ve PP testlerinde %1 düzeyinde durağan iken, sabitli ve trendli modellerde ADF ve PP testlerinde %5 düzeyinde durağan çıkmıştır.

Tablo 17’de Engle-Granger eş bütünleşme test sonuçları verilmiş ve bu testin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H_0 : değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 17. Engle-Granger Eş-Bütünleşme Testi

ADF Test İstatistiği	Engle-Granger Eş bütünleşme Testi Kritik Değerleri		
	1%*	5%**	10%***
-3.90*	3.28	3.67	4.32

Not: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 17’ye göre, ADF test istatistiği Engle-Granger tablo kritik değerleriyle karşılaştırılmıştır. Buna göre, %1 düzeyinde mutlak değerce büyük (3.28) olduğu için H_0 şeklinde kurulan hipotez reddedilerek, H_1 “değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi vardır” şeklinde kurulan hipotez kabul edilmektedir.

Tablo 16’da analize dâhil edilen savunma harcamaları (LNSH) ve büyüme oranları (BO) değişkenlerinin ADF ve PP birim kök testlerinde birim köklü çıkmaları ve 1.dereceden farkı alındığında ise durağan olduğu görülmüştür. Bu nedenle $d_{max}=1$ alınır. Toda-Yamamoto analizinde d_{max} değerinin belirlenmesinden sonra ikinci adım olarak kullanılacak gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için en büyük gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiş olup Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) gibi kritik değerleri en küçük yapan gecikme uzunluğu belirlenmeye çalışılmıştır (Tablo 18).

Tablo 18. VAR Modeli Bilgi Kriterlerine Göre Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	AIC	SC	HQ
0	2.710377	2.797292	2.692512
1	2.647751	2.908497	2.594156
2	3.092714	3.527291	3.003389
3	3.520529	4.128936	3.395474
4	2.457789	3.240026	2.297004

Tablo 18’de, SC, AIC ve HQ bilgi kriterine göre gecikme sayılarının farklı sonuçlar çıkardığını fakat birim kök testlerinde SC bilgi kriteri kullanıldığı için uygun gecikme uzunluğunun 1 olarak alınması gerektiği uygun görülmektedir.

VAR modelinin gecikme sayısı belirlendikten sonra bu gecikme sayısına, modele giren değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi olan ($d_{max}=1$) 1 eklenerek $k + d_{max} = (1+1)= 2$. dereceden VAR modeli çerçevesinde nedensellik analizi yapılmıştır. Oluşturulan VAR modeli

SUR (Seemingly Unrelated Regression) metoduyla tahmin edilerek Tablo 19'daki sonuçlara ulaşılmıştır. Bu testin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H_0 : Büyüme oranlarından savunma harcamalarına doğru tek yönlü Toda ve Yamamoto nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Savunma harcamalarından büyüme oranlarına doğru tek yönlü Toda ve Yamamoto nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 19. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotezler	Gecikme Uzunluğu $k=1, d_{max}=1$	F-İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
BY $\neq$ LNSH	2	31.760	0.2046	Büyüme oranlarından savunma harcamalarına doğru tek yönlü Toda ve Yamamoto nedensellik ilişkisi görülmemektedir
LNSH $\neq$ BY	2	21.019	0.3496	Savunma harcamalarından büyüme oranlarına doğru tek yönlü Toda ve Yamamoto nedensellik ilişkisi görülmemektedir

Tablo 19'daki Toda-Yamamoto Nedensellik analizi sonuçlarına göre F istatistiği olasılık değerinden büyük (sırasıyla 0.2046 ve 0.3496) olduğu için, H_0 ve H_1 şeklinde kurulan hipotez “büyüme oranları ile savunma harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur” kabul edilmektedir. Yani, Türkiye’de büyüme oranları savunma harcamalarını etkileyecek boyutta olmadığı gibi, savunma harcamaları da büyümeyi etkileyecek ölçütte olmadığı belirtilebilir.

Hacker-Hatemi J Nedensellik Testinin hipotezi aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H_0 : Büyüme oranlarından savunma harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 20. Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Testi

Temel Hipotez	Test İstatistiği	Kritik Değerler			Karar
		1%	5%	10%	
BY $\neq$ LNSH	0.112	19.755	9.790	6.577	H_0 temel hipotezi kabul
LNSH $\neq$ BY	0.049	17.884	9.042	6.318	H_0 temel hipotezi kabul

Tablo 20'deki Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik test sonuçlarının test istatistik değerleri bootstrap kritik değerlerden küçük (sırasıyla 0.112 ve 0.049) olduğu için büyüme oranı ile savunma harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmamış

“değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” şeklinde kurulan H_0 temel hipotezi kabul edilmektedir.

Araştırmada kullanılan nedensellik testleri karşılaştırıldığında; Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik testleri olmak üzere iki adet test gerçekleştirilmiştir. Nedensellik testleri sonucunda elde edilen bulgular birbirlerini desteklemekte olup değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Başka bir deyişle, Türkiye’de büyüme oranları savunma harcamalarını etkileyecek boyutta olmadığı gibi, savunma harcamaları da büyümeyi etkileyecek ölçütte olmadığı belirtilebilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

İnsanların yerleşik hayata geçtiği ve toplu yaşamaya başladığı zamandan itibaren savunma hizmeti önemli olmuştur. Savunma hizmeti devletin birliği, varlığı ve bekası yönünden çok önemlidir. Ülkeye içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehdidin püskürtülmesi, asayişin sağlanması ve korunması savunma hizmetinin yegâne amacıdır. Savunma hizmeti ve savunma harcamaları bir ülkenin sigortasıdır. Ülkeler her türlü iç ve dış tehdide karşı savunma harcamalarına milli gelirden pay ayırmaktadır. Ülkelerin ayırdığı bu payın düzeyi önem arz etmektedir. Savunmaya çok az kaynak tahsisi ayırmak milli güvenliği tehlikeye sokabilir. Bunun sonucunda, ülkede ortaya çıkabilecek istikrarsızlık, ülkeye yapılacak yatırımları azaltmak suretiyle büyümeyi etkileyebilir. Diğer yandan savunmaya çok fazla kaynak ayrılması ile savunma harcamalarını arttıracığından büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Savunma harcamaları ülkelerin coğrafi, jeostratejik ve jeopolitik konumuna, ekonomik, kültürel ve sosyal yapısına bağlı olarak değişmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ülkeler daha fazla silahlanmış ve savunma harcamalarını arttırmıştır. 1987 yılında S.S.C.B'nin dağılması ve soğuk savaşın bittiği izleniminden sonra dünyada savunma harcamalarının azaldığı görülse de ülkeler savunma harcamalarını arttırmaya devam etmiştir. 2001 yılında ABD'de yaşanan ikiz kuleler saldırısı ve ardından Irak işgaliyle ABD savunma harcamalarını arttırmıştır. SIPRI 2005 yılı raporuna göre, ABD savunma harcamalarına yaklaşık 611 milyar \$ kaynak ayırmış, dünyadaki birçok ülkenin milli gelirinden daha fazla savunma harcaması yapmıştır. SIPRI 2016 yılı raporuna göre, Amerika'yı (606.233 Milyar \$), Çin (216.031 Milyar \$), Rusya (70.345 Milyar \$), Fransa (55.681 Milyar \$), İngiltere (54.217 Milyar \$) takip etmiştir.

SIPRI 2016 yılı raporuna göre Türkiye, savunma harcamalarına 2016 yılında (17.854 Milyar \$) kaynak ayırmıştır. Türkiye'nin coğrafi, jeostratejik ve jeopolitik konumu bunun yegâne sebebidir. Türkiye'nin maruz kaldığı devam eden PKK, Kıbrıs, Ege, Irak ve Suriye tehditleri sebebiyle, iç ve dış güvenliği sağlamak amacıyla yüksek teknolojik savunma silahları ve teçhizatlarına sahip olmak zorundadır. Türkiye'nin sayısal olarak NATO'da ABD'den sonra en büyük ikinci, Avrupa'da ise en büyük orduya sahip olması bunun diğer bir nedenidir.

1 Ocak 2002 yılında Avrupa Birliği'nin tek para birimi olan Euro'ya geçmesiyle, Euro bölgesindeki ülkelerin ekonomik büyümesini etkilemiştir. 2003 yılı büyüme rakamları Almanya (%-0,7), Fransa (%0,81) ve İtalya (%0,15) olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında ABD'de yaşanan ikiz kuleler saldırısı ile ülkenin ekonomik göstergelerinde düşüş (%0,97) görülmüştür. Küresel köy olan dünyada bu olay diğer dünya ülkelerin ekonomisini etkilemiştir.

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz yayılarak bütün dünya ülkelerini etkilemiş, 2008 yılı ve takip eden yıllarda ülkelerin ekonomilerinde ciddi daralmalar görülmüştür. Rusya (%-7,82), Almanya (%-5,61), İtalya (%-5,48) Japonya (%-5,41), Türkiye (%-4,7), İngiltere (%-4,18) ve ABD (%-2,77) daralmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri Türkiye ekonomisini ciddi şekilde (%-5,96) daraltmıştır. Ekonomik krizle birlikte birçok batık banka (Sümer Bank, Toprak Bank, İmar Bank, Eti Bank, Ada Bank, Toprak Bank, Demir Bank, Yurt Bank, İktisat Bankası) ortaya çıkmıştır. 2002 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşmasından sonra Türkiye'nin ekonomik göstergelerinde ciddi düzelmeler görülmüş, 2004'de Türkiye ekonomisi %9,64 büyümüştür. 2009'de küresel krizin etkisiyle ülke ekonomisi %-4,7 daralsa da 2010'da %8,48, 2011'de %11.11 büyüyerek kısa sürede toparlanmıştır.

Araştırmada, G-8 ülkelerinde ve Türkiye'de büyüme oranı ve savunma harcaması ilişkisi ekonometrik analizler yardımı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ekonomik büyüme değişkeni yüzde (%) olarak Dünya Bankası'ndan (WB) alınmıştır. Bir diğer değişken olan savunma harcamaları değişkeni SIPRI'den (Stockholm International Peace Reserach Institute) alınmıştır. SAV değişkeni düzey değerlerinde doğrusal olmayıp, genellikle logaritması alındığında doğrusal hale gelmektedir.

Bu nedenle, serilerin düzey değerleri yerine logaritmik değerleri analize dâhil edilmiştir. G-8 ülkelerinde savunma harcamaları ve büyüme oranı arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla panel veri analizi ve zaman serisi kullanılmıştır. Analizde ilk önce, değişkenlerin yatay kesitleri arasında bağımlılığın varlığı Pesaran vd. (2008)'nin LM_{adj} testi ile araştırılmış, serilerin durağanlığı, Pesaran (2007)'in Covariate Augmented Dickey-Fuller (CADF) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Eğim katsayılarının birimler arasında değişip değişmediğini tespit edebilmek amacıyla Pesaran ve Yagamata (2008) Delta testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti için Durbin-Hausman (2008) eş bütünleşme testi, eş bütünleşme katsayılarının tahmini için Ortak İlişkili Etkiler (Common Corelated Effect-CCE) tahminicileri kullanılmıştır. Nedensellik testi için ise, Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Yatay kesit bağımlılığı (CD) incelediğimizde, temel hipotez olan “birimler arasında bağımlılık yoktur” hipotezi reddedilerek, panel veride yer alan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı ortaya çıkmıştır.

G-8 ülkeleri için yapılan Durbin-Hausman Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre; Durbin-H Panel İstatistiğinin olasılık değeri 0.05'ten küçük (0.000 ve 0.000) olduğu için değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel eş bütünleşme katsayıları istatistiki tahmininde kullanılan CCE'nin sonuçlarına göre, olasılık değeri 0.05'ten büyük (0.802) olduğundan ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamsızdır. Yani, değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket etmeleri birbirinden etkilenecekleri anlamı taşımaz.

Türkiye için yapılan Engle-Granger Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre; ADF test istatistiği Engle-Granger tablo kritik değerleriyle karşılaştırıldığında, %1 düzeyinde mutlak değerce büyük (3.28) olduğu için değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

G-8 ülkeleri için yapılan Dumitrescu-Hurlin Nedensellik testi sonuçlarına göre; test istatistiklerinin olasılık değerleri 0.05'ten büyük (0.1331, 0.1483, 0.3181, 0.9493) olduğundan değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu sonuç, araştırmada ele alınan G-8 ülkelerinin savunma harcamalarına dayalı bir ekonomik büyümesinin olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, savunma harcamaları büyümeyi etkileyecek boyutta olmadığı gibi, büyümenin de savunma harcamalarını etkileyecek ölçütte olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Seriler arasında eş bütünleşme şartı aranmadan nedensellik ilişkisinin belirlenebildiği test Toda Yamamoto (1995) nedensellik testidir. Türkiye için yapılan Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre hem büyüme oranlarından savunma harcamalarına hem de savunma harcamalarından büyüme oranlarına doğru tek yönlü Toda ve Yamamoto nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik test sonuçlarına göre; testin istatistik değerleri bootstrap kritik değerlerden küçük (0.112 ve 0.049) olduğu için büyüme oranı ile savunma harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmamış ve “değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” şeklinde kurulan H_0 temel hipotezi kabul edilmektedir. Yani, Türkiye’de büyüme oranları savunma harcamalarını etkileyecek boyutta olmadığı gibi, savunma harcamaları da büyümeyi etkileyecek ölçütte olmadığı belirtilebilir.

Araştırmada kullanılan nedensellik testleri karşılaştırıldığında; Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik testleri olmak üzere iki adet test gerçekleştirilmiştir. Nedensellik testleri sonucunda elde edilen bulgular birbirlerini desteklemekte olup değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Ram ve Biswas (1986), Alexander (1990), Huand (1990) ve Mintz (1991) yaptıkları çalışmalarda, ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında istatistiksel bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kollias (1997) yaptığı çalışmada, 1954-1993 yılları arasında Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik

Analizi ile ele almış ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik olmadığını görmüştür. Dritsakis (2004), savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığını; Işık ve Görkem (2008), 1968-2006 yılları arasında Türkiye’de ekonomik büyüme ve savunma harcamalarındaki ilişkiyi Granger nedensellik analiziyle ele aldığı çalışmada, ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını sonucuna ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi, G-8 Ülkeleri’nde ve Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel veri ve zaman serisi analizi ile tespitinin yapıldığı bu araştırmanın sonuçları, bu alanda daha önce yapılmış çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2002). *İktisadi büyüme ve büyüme modelleri* (4.baskı). İstanbul: Vipaş Yayınları.
- Akça, İ. (2010). *Türkiye’de askeri-iktisadi yapı: durum, sorunlar, çözümler*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Akyıldız, H., Hatırlı, S.A ve Altuntepe, N. (2002). *İktisada Giriş* (2.baskı). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Akyol, T. (1976). *Sovyet Rusya stratejisi ve Türkiye* (1.Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Alniak, O. (1997). Türk savunma sanayi hakkında genel değerlendirme. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 347, 5.
- Altun, N. (1998). *Savunma harcamaları ve Türkiye’deki gelişme seyri*. İstanbul Üniversitesi: İktisat Fakültesi Yayınları.
- Aslan, M. H. (1998). *Hizmet ekonomisi* (1.Baskı). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Ayres, R. (1983). *Arms production as a form of Import substituting industrialization: The Turkish Case. World Development*. Holland: Elsevier Ltd.
- Balcı, A. (2013). Türkiye’nin Irak politikası 2012: *İki Irak hikâyesi. Türk dış politikası Yıllığı-2012*, 119-135. http://file.setav.org/Files/Pdf/20140213182612_turk-dis-politikasi-yilligi-2012-ozet.pdf
- Basalla, G. (2008). *Teknolojinin evrimi* (C. Soydemir, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları (13. Baskı).
- Benoit, E. (1978). *Growth and defence in developing countries, economic development and cultural change* (2.Edition). Boston. DOI: 10.1086/451015
- Berber, M. (2006). *İktisadi büyüme ve kalkınma* (3. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Beyoğlu, B. E. (2006). *Türk savunma sektörünün yapısal analizi ve sanayileşme model önerisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu SBE, Ankara.
- Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (2017). *Türkiye-Rusya ilişkileri*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. (2012). *Bütün boyutlarıyla Suriye krizi ve Türkiye*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, E.Y., ve Özpınar, Ö. (2011). Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların Türkiye’nin ihracat performansına etkilerinin VAR yöntemi ile tahmini. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 39-63.
- Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu ekonomisine giriş* (4.Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Bulutoğlu, K. (2003). *Kamu ekonomisine giriş demokraside devletin ekonomik kuramı* (8.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Chowdury, A.R. (1991). *A causal analysis of defense spending and economic growth, Journal of Conflict Resolution* (1.Edition). California DOI: 10.1177/0022002791035001005
- Çapan, İ.Z. (2009). *Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980 sonrası Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Çıkınlar, S. (2006). *Savunma harcamaları ve Türkiye'nin durumu*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Demir, A.F. (2016). Türkiye-Rusya ilişkilerinde Suriye krizinin yansımaları ve etkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 140.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1981). *Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. Econometrica*. Ohio: The Econometric Society.
- Dumitrescu, E.I. and Christophe, H. (2011). *Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. economic modelling*. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/>
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). *Cointegration and error-correction: representation, estimation and testing. Econometrica* (2.Ed). Ohio: The Econometric Society.
- Erbaykal, E. (2007). *Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi*. Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Erdoğan, Z. (2013). *İktisadi büyüme* (1.Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Filiz, Y. (2010). *Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları ilişkisi*. Yüksek Lisans tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Galbraith, P. (2007). *The end of Iraq* (M.M. İnceyan, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Genel Kurmay Başkanlığı. (2003). *MT 411-1 bilgi harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Giray F. (2004). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 5(1), 181-199.
- Güneş, E. (2007). *Savunma sanayinin millileştirilmesinin önemi*. Yayınmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Gümüşdaş, E. (2010). *Türkiye'de savunma sanayii ve savunma harcamalarının ekonomikdeki yeri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

- Günlük Şenesen, G. (2002). *Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik etkileri, 1980-2001* (1.Baskı). İstanbul: Tesev Yayınları.
- Gürak, H. (2006). *Ekonomik büyüme ve küresel ekonomi* (1.Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Güvenek, A., Alptekin, V., Çetinkaya, M. (2010). Enflasyon ve dolaylı vergilerden elde edilen gelirler arasındaki ilişkinin VAR yöntemi ile analizi. *Kamu-İş Dergisi*, 11 (3), 1-28.
- Hacker, R. S. and Hatemi-J, A. (2006). Testing for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics Journal* 38(13), 1489-1500.
- Hanedar, A.Ö., Akkaya, O., Bizim, Ç. (2005). Durağanlık analizi, birim kök testleri ve trend, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1-14.
<http://debis.deu.edu.tr/userweb//onder.hanedar/dosyalar/Metin.pdf>
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve gelişme ekonomisi* (11.Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- İyibozkurt, M.E. (1992). *Uluslararası iktisat* (4.Baskı). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Kapusuzoğlu, A. ve Karan, M. B. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde elektrik tüketimi ile gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) arasındaki eş-bütünleşme ve nedensellik ilişkisinin analizi: Türkiye üzerine ampirik bir çalışma. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3, 57-68.
- Karaca, O. (2003). Türkiye’de enflasyon-büyüme ilişkisi: zaman serisi analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 247-255.
- Karaçay, H. (1995). *Askeri harcamaların ekonomik etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karakuş, A. (2006). *Türk savunma sanayiinin gelişimi, Türkiye’nin savunma harcamalarının boyutları ve bazı NATO ülkeleri ile karşılaştırmalı ekonometrik analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu SBE, Ankara.
- Kaya, E. (2006). *Dışa açılma döneminde savunma harcamalarının ekonomik etkileri (1980-2004 Türkiye örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaynak, M. (2009). *Büyüme Teorileri Giriş* (1.baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2004). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi* (11. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, A. (2009). İran-Türkiye ilişkilerine genel bir bakış. *21.Yüzyıl Dergisi*, 12, 45-54.
- Kennedy, G. (1974). *The military in the world, Charle Scribner’s Sons*. Newyork.

K. Hartley and T. Sandler (1995). *Handbook of defense economics*. Amsterdam: Elsevier Science.

Kılınc, Z. (2013). *Türkiye’de ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon arasında nedensellik analizi*.

Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kibritçiöglu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 207-230.

Kızıroğlu, A. M. (2007). *Savunma sanayi ve özelleştirme açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koçak, M. (Mayıs 2017). Türkiye-Rusya ilişkileri. *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dergisi*, 201,(1-24).

Marx, K. and Engels, F. (2010). *Communist manifesto* (H. İlhan, Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.

Marx, K. (2011). *Das kapital-1* (M. Selik ve N.Atılğan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi.

Marx, K. (2012). *Das kapital-2* (M. Selik ve N.Atılğan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi.

Milli Savunma Bakanlığı. (1987). *Türkiye’nin savunma politikaları ve silahlı kuvvetlerinin yapıları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Milli Savunma Bakanlığı. (2000). *Beyaz kitap (1.Baskı)*. Ankara: Mönch Türkiye Yayınları.

Milli Savunma Bakanlığı. (2008). Milli Savunma Bakanlığı 2009 yılı bütçesi. Ankara.

Milli Savunma Bakanlığı. (2005). *Beyaz kitap*. Ankara: MSB Yayınları.

Obama’dan Kırım’a yeni yaptırımlar. (20 Aralık 2014) *Radikal*.

<http://www.radikal.com.tr/dunya/obamadan-kirima-yeni-yaptirimlar-1255626/>

Özkök, H. (Temmuz-2004). Türkiye, NATO ve Avrupa Birliği perspektifinden kriz bölgelerinin incelenmesi ve Türkiye’nin güvenliğine etkileri. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 381,8.

Özdağ, Ü. (2008). *Türk ordusunun Kuzey Irak operasyonları* (1.Baskı). İstanbul: Pegasus Yayınları.

Özsümer, M.B. (18 Ocak 2014). MINT ülkeleri: Türkiye ‘yeni devletler’ arasında. *Yalova*

Çizgi- Akkent Gazetesi. <http://yalovacizgi.com/tr-tr/kose-yazilari/>

Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.

- Özer, İ. H.M. (2007). *Savunma harcamaları ve savunma harcamalarının ekonomik kalkınma üzerine olan etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özer, M.A. (2001). *Savunma harcamaları ve ekonomiye etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özbilgin, Y. H. (2004). *Savunma sanayiinin ekonomideki yeri, savunma harcamalarının ekonomik kalkınma üzerine etkileri*. T.C Milli Savunma Bakanlığı Savunma Sanayii Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Parasız, İ. (2003). *Ekonomik büyüme teorileri* (2.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (1997). *Modern büyüme teorileri* (1.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paya, M. (2001). *Makro İktisat* (2.Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of crosssection dependence. *Journal of Applied Economics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica The Journal of Econometric Society*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. and Takashi Y. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Pesaran, M. H., Aman U. and Takashi Y. (2008). A bias-adjusted LM Test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels.
- DOI: 10.17863/CAM.5113
- <https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/446/cwpe0435.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Phillips, P.C.B. and Perron, P. (1988). *Testing for a unit root in time series regression*. U.S.A: Biometrika Trust.
- Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin çatıştığı nokta ortadoğu* (1.Baskı). İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Kültür Hizmeti Yayınevi.
- TÜBİTAK. (1998). *Savunma sanayii ve tedarik, ülkemizin bilim ve teknoloji yeteneğinin yükseltilmesini esas alan bir yaklaşım, bilim ve teknoloji strateji ve politika çalışmaları*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

- Sarıtaş, T. (2017). *Türkiye’de ekonomik sosyal ve politik küreselleşme süreci ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Savunma Bakanlığı Savunma Sanayii Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Savunma Sanayi Müsteşarlığı. (2010). *2009 yılı faaliyet raporu*. Ankara. Savunma Sanayi Müsteşarlığı. (2009). *2008 yılı faaliyet raporu*. Ankara.
- Savunma Sanayi Müsteşarlığı. (2009). *2009-2016 savunma sanayii sektörel strateji dokümanı*. Ankara.
- Saka, A. T. (2007). *Türkiye’de savunma harcamalarının analizi ve değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sezgin, S. ve Yıldırım, J. (2002). The demand for Turkish defence expenditure. *Defence and Peace Economics*, 13(2), 121-128.
- Sezgin, S. (2003). Savunma harcamaları, terörizm ve ekonomi. *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*, 5,1. 1-5.
- Sezgin, M. A. (2004). *Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik ve jeopolitik analizi*. Milli
- Şen, F. (2007). *Büyüme ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şimşek, E. (2008). *Türkiye bütçesinde savunma harcamalarının yeri ve cumhuriyetin ilanından itibaren bütçeden savunmaya ayrılan payın araştırılması ve gelecekte dünya konjonktürü dikkate alınarak savunma harcamalarının Türkiye bütçesi içindeki yerinin değerlendirilmesi*. Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul.
- Şimşek, M. (1989). *Üçüncü dünya ülkelerinde ve Türkiye’de savunma sanayii* (1.Baskı). Ankara: SAGEB Yayınları.
- Taban, S. (2010). *İçsel büyüme modelleri ve Türkiye* (1.Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Talu, Ö. (Kasım 2005). G-8 zirveleri. *Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunları Dergisi*, 19. <http://www.mfa.gov.tr/g-8-zirveleri.tr.mfa>
- Temür, T. (2013). *Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarının ekonomik büyümeye etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

- Toda, H.Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(2), 225-250. DOI: 10.1016/0304-4076(94)01616-8
- Tonguç, S. A. (2007). *Türkiye’de savunma harcamalarının analizi ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Topçu, M. (2010). *İşsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkilerin analizi: G-8 ülkeleri üzerine uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- TÜBİTAK. (1998). *Savunma sanayi ve tedarik*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Tüğen, K. (1989). Dünyada ve Türkiye’de savunma harcamalarındaki gelişmeler ve ekonomik etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(12), 48. 1-18.
- Uslu, F. Ş. (2007). *Türkiye’de savunma sanayii harcamalarının finansmanı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üzümcü, A. (2015). *İktisadi büyüme* (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the fisher effect. *Journal of Applied Econometrics* 23(2), 193-223.
- Whynes, D.K. (1979). *The economics of -third world- military expenditure*. London: Macmillan Press Ltd.
- Yılmaz, Ö.G. (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (2), 63-76.
- Yılmaz, M. (2009). *Küresel rekabette büyüme dinamikleri* (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yıldırım, K., Eşkinat R., Kabasakal, A., Erdoğan, M. (2009). *Endüstriyel ekonomi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Yülek, A. M. (1997). İçsel büyüme teorileri, gelişmekte olan ülkeler ve kamu politikaları üzerine. *Hazine Dergisi*, (6), 1-15.
- Ziylan, A. (2 Ağustos 2003). Savunma sanayiinin özelliği ve milli ana yüklenicilik, *Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi*. 1-4.
- Türkiye Ekonomi Bakanlığı. (2018). *Dış İlişkiler*. <https://www.ekonomi.gov.tr>

- Türkiye Ticaret Bakanlığı. (2018). *Dış İlişkiler*. <https://eb.ticaret.gov.tr>
- Akademik Perspektif. (2013). *Geçişten günümüze Türkiye Suriye ilişkileri*. <https://akademikperspektif.com/2013/06/16/gecmisten-gunumuze-turkiye-suriye-iliskileri/>
- Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. (2017). *İlişkiler Raporu*, 1-4. <https://www.bilgesam.org/images/IRAK-7-1.pdf>
- Dış İşleri Bakanlığı. (2018). *Türkiye Ermenistan ilişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Dış İşleri Bakanlığı. (2018). *Türkiye Irak ilişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Dış İşleri Bakanlığı. (2018). *Türkiye Gürcistan ilişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Dış İşleri Bakanlığı. (2018). *Türkiye İran ilişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Dış İşleri Bakanlığı. (2018). *Türkiye Rusya İlişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Dış İşleri Bakanlığı. (2018). *Türkiye Yunanistan İlişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-yunanistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- G7 Information Center. (02.06.2010). *What are the G-7 and G-8?* https://www.g7.utoronto.ca/what_is_g8.html
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2018). <http://www.jandarma.tsk.tr/>
- Milli Savunma Bakanlığı. (2010). *Kamuoyu bilgilendirmesi raporu*. <http://www.msb.gov.tr/Birimler/MALIYE/>
- Suriyelilere 30 milyar dolar harcadık. (08.07.2017). *Yeni Çağ Gazetesi*, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-suriyelilere-30-milyar-dolar-harcadik-167796h.htm>
- Savunma Sanayii Başkanlığı. (2009). *Faaliyet raporu*. <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/>
- Savunma Sanayii Başkanlığı. (2008). *Faaliyet raporu*. <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/>
- Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı. (2010). *Faaliyet raporu*. <https://www.tskgv.org.tr/>

Türkiye-Suriye ilişkileri: inşler ve çıkışlar. (06 Ocak 2014). *Aljazeera Türk*,
<https://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>
2013 bütçe büyüklüğü 404 milyar lira. (16.10.2012). *Anadolu Ajansı*,
<https://aa.com.tr/tr/ekonomi/2013-butce-buyuklugu-404-milyar-lira/326554?amp=1>

